

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. MAHMUD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NDE
NAKŞİBENDİLİK (1808-1839)

KÜBRA KARAGÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2021

©2021-Kübra KARAGÖZ

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. MAHMUD DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE
NAKŞİBENDİLİK (1808-1839)

MAHMUD II PERIOD IN THE OTTOMAN EMPIRE
NAQSHBANDI (1808-1839)

Hazırlayan
Kübra KARAGÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

KIRŞEHİR-2021

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Kübra KARAGÖZ tarafından hazırlanan “*II. MAHMUD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ’NDE NAKŞİBENDİLİK (1808-1839)*” adlı tez çalışması 14.01.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Mehmet GEL

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2021

(İmza)

Prof. Dr. Hüseyin Şimşek

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2021

Kübra KARAGÖZ

İmza

ÖZET

II. MAHMUD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NDE NAKŞİBENDİLİK (1808-1839)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Kübra KARAGÖZ

Danışman: Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

2021 – (XI+93)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Jüri

Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

Doç. Dr. Mehmet GEL

Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

Bu çalışmada II. Mahmud dönemi devlet ve tarikat ilişkileri incelenmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı 1808-1839 yıllarını kapsayan süreçte devlet ve Nakşi tarikatının karşılıklı ilişki ve münasebetlerinin nasıl olduğu ve devlet tarafından nasıl desteklendiğinin açığa çıkartılmasıdır. Ayrıca temel amaç doğrultusunda araştırmanın soruları ise şunlardır; Nakşibendi tarikatının padişah, devlet adamları, halk ve diğer tarikatlarla ilişkilerinin boyutu nedir; tekke ve zaviyelerin denetimi nasıl yürütülmektedir; şeyh atama, tayin ve aziller nasıl yapılmaktadır; devlet tarafından tekke ve zaviyelere yapılan yardımlar nelerdir; devlet, tarikat, şeyh ve halifeler arasında yaşanan sorunlar nelerdir?

II. Mahmud dönemi devlet ve tarikatın karşılıklı münasebetlerini ve birbirleri üzerindeki etki ve tesirlerini arşiv belgeleri ve telif ve tetkik eserler ışığında tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için nitel araştırma yöntemlerinden kaynak tarama ve belgeleme modelleri tercih edilmiştir. Çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden doküman analizi ve veri analizinde betimsel analiz yöntemleri tercih edilmiştir.

Çalışma neticesinde devlet ile tarikatın işbirliği ve dayanışma içerisinde hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca aralarında zaman zaman bazı problemler veya adli mevzûlar yaşanmış olsa da birbirlerini desteklemeye devam etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Şeyh, Tarikat, Tekke, Zaviye.

ABSTRACT

MAHMUD II PERIOD IN THE OTTOMAN EMPIRE NAQSHBANDI (1808-1839)

M.Sc. Thesis

Preparer: Kübra KARAGÖZ

Advisor : Assoc. Prof. Dr. Murat TUĞLUCA

2021 – (XI+93)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

History Department

Jury

Assoc. Prof. Dr. Murat TUĞLUCA

Assoc. Prof. Dr. Mehmet GEL

Assoc. Prof. Dr. Biray ÇAKMAK

In this study Mahmud II period state and sect relations are examined. In this direction, the aim of the research, in the period covering the years 1808-1839 the reciprocal relationship between the state and Naqshbandi sect is to reveal how it is supported by the state. In addition, the questions of the research in line with main purpose are; what is the extent of the relations of the Naqshbandi sect with the sultan, statesmen, people and other orders; how is the control of tekke and zaviyes carried out; how are sheikh appointments and dismissals performed; what are the aids provided by the state to tekke and zaviyes; what are the problems experienced between the state, sect, sheikh and calips.

In the period of Mahmud II; it is aimed to determine the mutual relations of the state and sect, their effects and copyrighted works. In order to archive documents and scanning and documentation models were preferred among qualitative research methods. In the study, among qualitative data collection techniques, document analysis and descriptive analysis.

As a result of the study, it was concluded that the state and the sect act in cooperation and solidarity. In addition, they continued to support each other, even though some problems or gudicial issues were experienced from time to time.

Keywords: State, Sheikh, Sect, Tekke, Zaviye

ÖN SÖZ

Orta Asya’da ortaya çıkarak geniş bir bölgeye yayılan Nakşibendi tarikatı İslam dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. Silsilelerini Hz. Ebûbekir’e bağlayan bu tarikat Bahâeddin Nakşibend, Emir Külâl ve Mevlana Hâlid-i Bağdâdî gibi şeyhlerin öncülüğünde farklı kollara ayrılarak çeşitli bölgelerde temsil edilmiştir. Nakşibendi tarikatının bu kollarından biri de 19. yüzyılda ortaya çıkan ve Mevlana Hâlid-i Bağdâdî’ye nispet edilen Halidiyyedir. Bu bağlamda II. Mahmud dönemi Osmanlı Devleti’nde Nakşibendilik (1808-1839) konusu çalışmada ele alınmıştır. Bu araştırmanın temel amacı 1808-1839 yıllarını kapsayan süreçte devlet ve Nakşi tarikatının karşılıklı ilişki ve münasebetlerinin nasıl olduğu ve devlet tarafından nasıl desteklendiğinin açığa çıkarılmasıdır. Çalışmada arşiv belgeleri ve telif ve tetkik eserler esas alınmıştır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konu ve kapsamı, amaç ve yöntemi, konuyla ilgili kaynaklar tanıtılmış, Nakşibendi tarikatı hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ilk olarak devlet ve tarikat ilişkisi ele alınmıştır. Orduya katılan veya destek olan şeyhler, sürgüne gönderilen halifeler de araştırılmıştır. Daha sonra tarikatın padişahla, devlet adamlarıyla, halkla ve diğer tarikatlarla olan münasebetleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise tarikatın iç meselelerine yer verilmiştir. Nakşi tekke ve zaviyelerin teftişi, şeyh atama, tayinler ve aziller, şeyhlere maaş ve atıyye tahsisi ve tekkelere yapılan yardımlar gibi konu başlıkları üzerinde durulmuştur. Son bölümde de 1808-1839 yılları arasında devlet, tarikat, şeyhler veya dervişler arasında yaşanan adli meselelere yer verilmiştir. Yaşanılan problemlere dair çözüm arayışları arşiv belgeleri ve kaynak eserler ışığında incelenmiştir.

Çalışmam esnasında ufuk açıcı tenkitlerde bulunan, ilmî ve teknik konularda yardımlarını esirgemeyen, engin müsamaha ve yardımlarını gördüğüm, eşsiz bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan öğrencisi olmaktan mutluluk duyduğum çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Murat TUĞLUCA’ya teşekkür ediyorum. Sürekli motive eden, cesaretlendiren, desteklerini esirgemeyen, kapılarını her çaldığımda şevkat ve ilgiyle karşılayan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Veli ÜNSAL’a ve Doç. Dr. Mahmut BOLAT’a teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Tez çalışma sürecim boyunca anlayış ve fedakârlıklarıyla varlıklarından güç bulduğum, ihtiyaç hissettiğim her an yanımda olan, tüm heyecan ve yorgunluklarıma ortak, en büyük destekçilerim babam Satılmış KARAGÖZ, annem Havva KARAGÖZ, kardeşim Büşra KARAGÖZ’e ve beni sürekli cesaretlendiren, maddi ve manevi destek veren, sabırla

yazdıklarımı okuyan sevgili ablam Merve VAROL ve eniştem Muhammed Mustafa VAROL'a teşekkür ediyorum.

Ankara-2021

Kübra KARAGÖZ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	iii
BİLDİRİM.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
A. KONU VE KAPSAM.....	1
B. AMAÇ VE YÖNTEM.....	4
C. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	5

I. BÖLÜM

19. YÜZYILIN BAŞINDA NAKŞİBENDİ TARİKATININ İLİŞKİLER AĞI.....	10
1. DEVLET-TARİKAT İLİŞKİSİ	10
1.1. Halidî Sürgünleri.....	11
1.2. Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluşu ve Vakıflar	17
1.3. Şeyhlere Orduda Görev Verilmesi.....	20
1.4. Toplum ile Devlet Arasında Aracılık Faaliyetleri	23
2. PADİŞAH İLE İLİŞKİLER	24
3. DEVLET ADAMLARIYLA İLİŞKİLER.....	26
4. ULEMA İLE İLİŞKİLER	31
5. DİĞER TARİKATLARLA İLİŞKİLER	34
6. HALKLA İLİŞKİLER.....	38

II. BÖLÜM

NAKŞİBENDİ TARİKATININ KURUMSAL İŞLERİ ve ALDIĞI YARDIMLAR..	41
--	----

1. SOSYAL FAALİYETLER ve SOSYALLEŞME MEKÂNLARI	41
2. TEKKELERİN TEFTİŞİ	42
3. ŞEYH ATAMA, TAYİN ve AZİLLER	45
3.1. Tevcihât Çeşitleri	48
3.2. Tevcih Edilen Cihetler	51
4. ŞEYHLERE MAAŞ ve ATİYYE TAHSİSİ	53
5. TEKKE ve ZAVİYELERE YAPILAN YARDIMLAR	56
5.1. Taamiye	56
5.2. Fodla ve Tuz Tayinatı	58
5.3. Kurbanlık Koyun ve Et Tayinatı	58
5.4. Kar ve Buz Tayinatı	59
5.5. Muharremiye	60
5.6. Mevlid ve Mirac Kandilleri İçin Tayinat	60
5.7. Pirinç ve Yağ Tayinatı	61
5.8. Hınta ve Arpa-Saman Tayinatı	62
5.9. Yolculuk ve Hac İçin Sağlanan Kolaylıklar	62
5.10. Tekke İnşaları (Tamir ve Onarım)	64

III. BÖLÜM

NAKŞİBENDİ TARİKATIYLA İLGİLİ ADLİ MESELELER	68
1.1. Post Kavgaları ve Sahte Şeyhlik İddiaları	68
1.2. Şeyhlere Yönelik Suçlamalar	70
1.3. Usûlsüzlükler ve Yolsuzluklar	72
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76
EKLER	87
ÖZGEÇMİŞ	93

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklamalar
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Belleten	Belleten Türk Tarih Kurumu
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DBİA	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
M.	Milâdi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Ö.	Ölüm
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

A. KONU VE KAPSAM

Tarikatlar 9. yüzyıldan itibaren Bağdat başta olmak üzere Endülüs'ten Hindistan'a, Basra'dan Kırım'a kadar geniş bir coğrafyada yayılma göstermiştir.¹ İlk tarikat kurucuları; Bağdat ve Türkistan'da Abdülkâdir Geylânî, Basra'da Ahmet Rifaî ve Buhara bölgesinde ise Bahâeddin Nakşibend'dir.²

Nakşibendî tarikatının kurucusu Muhammed Bahâeddin Nakşibend Buharî (1318-1389) Buhara'da dünyaya gelmiştir.³ Tasavvufî bir çevrede çocukluğunu geçirerek büyüyen Bahâeddin Nakşibend'in babası Hâcegân⁴ yolundan olup, Hâce Muhammed Baba Semmâsî'nin⁵ mürididir. Bahâeddin Nakşibend'in sohbet şeyhi Emir Külâl⁶ ve mürşidi ise Abdülhâlik Gücdevânî'dir.⁷

Bahâeddin Nakşibend'in Buhara'da kurduğu bu tarikat Türkistan, Anadolu ve Hindistan'a kadar ulaşmıştır.⁸ Bahaeddin Nakşibend'in vefatından sonra Nakşî tarikatının dört ayrı koldan yayıldığı belirtilmektedir. Bu kolların kurucuları Alâeddin Attâr,⁹ Muhammed Pârsâ¹⁰ ve Yakup Çerhî¹¹ Maverâünnehr Bölgesi'nde, Ubeydullah Ahrâr¹² ise Semerkant'tan Anadolu'ya, Arabistan ve Balkanlara kadar tarikatın yayılmasında öncülük etmişlerdir.¹³

¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s.197; H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, s.127; Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik (1450-1700)*, (Çev.) İrfan Kelkitli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.24; Reşat Öngören, "Tarikat", *DİA*, c.40, TDV, Ankara, 2011, s.95-106.

² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.127; Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *DİA*, c.4, 1991, s.458-460.

³ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s.99; Hamid Algar, *Nakşibendilik*, (Haz.) Cüneyd Köksal, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s.442; Bahâeddin Nakşibend için ayrıca bkz. Necmeddin Bardakçı, "Şah-ı Nakşibend ve Türk Dünyasındaki Etkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1046-1060; *Evliyalar Ansiklopedisi*, Heyet: Kemal Yavuz, Ramazan Ayvalı, c.3, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1992, s.400-445; Feridüddin-i Attar, *Tezkiretü'l Evliya*, (Haz.) Mehmed Zahid Kotku, Seha Neşriyat, İstanbul, 1983, s.290-291.

⁴ Algar, "Hâcegân", *DİA*, c.14, 1996, s.431.

⁵ Tosun, "Semmâsî", *DİA*, c.36, 2009, s.498.

⁶ Algar, "Emîr Külâl", *DİA*, c.11, 1995, s.137-138.

⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.257; Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s.257; Algar, "Abdülhâlik-ı Gücdevânî", *DİA*, c.1, 1996, s.212.

⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.260-261.

⁹ Algar, "Alâeddin Attâr", *DİA*, c.2, TDV, s.319-320.

¹⁰ Algar, "Muhammed Pârsâ", *DİA*, c.14, 2005, s.430; Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s.120-123.

¹¹ Arif Nevşahi, "Ya'kûb-i Çerhî", *DİA*, c.43, 2013, s.281-282.

¹² Tosun, "Ubeydullah Ahrâr", *DİA*, c.42, 2012, s.19-20.

¹³ Halil İbrahim Şimşek, *19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.38-39; Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s.119.

Nakşibendilik tarikatı, 15. yüzyılda Ahrariye kolu ile Anadolu'ya gelmiştir.¹⁴ Tarikatın Osmanlı topraklarına gelmesine öncülük eden Molla İlâhî Kütahya'nın Simav kasabasında doğmuştur. Doğduğu yerde ilköğrenime başlayan Molla İlâhî, dönemin en önemli ilim merkezi olan İstanbul'a giderek Zeyrek Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir.¹⁵ Molla İlâhî, ilmî noktada olgunlaşma yaşadığı esnada tasavvufa meyletmiş ve sonra tasavvufa karşı olan ilgi ve alakasının giderek artması neticesinde Nakşibendi tarikatına bağlanmıştır.¹⁶ Ardından Semerkant'a gidip devrin meşhur mutasavvıflarından Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiştir. Mürşidi Ubeydullah Ahrâr tarafından icazeti verilen Molla İlâhî, irşad vazifesi için Anadolu'ya gönderilmiştir.¹⁷ Molla İlâhî'ye Horasan'dan dönüşünde Emir Külâl'in soyundan gelen Şeyh Ahmet Buhârî¹⁸ yaverlik etmiştir. Anadolu'ya gelir gelmez Simav'da Nakşi tekkesi inşasını gerçekleştirmiştir.¹⁹

Nakşibendîyye tarikatının Müceddidîyye ve Halidîyye kolları 18. ve 19. yüzyıllarda Anadolu'ya girinceye kadar bu tarikatın silsilesi Ubeydullah Ahrâr, Molla İlâhî ve Emir Buhârî şeklinde devam etmiştir.²⁰ İstanbul ve Kütahya'da faaliyetlerini sürdüren tarikat, daha sonraları Evrenoszade Ahmed Bey'in Molla İlâhî'yi Rumeli'ye davet etmesi üzerine Trakya başta olmak üzere Makedonya, Kosova ve Bosna gibi Balkanların pek çok bölgesinde yayılma göstermiştir.²¹

Molla İlâhî kendinden sonra Osmanlı topraklarındaki irşad görevini Emir Buhârî'ye devretmiştir. Nakşibendilik, Emir Buhârî tarafından yaygınlık göstererek kısa bir süre içerisinde İstanbul dışında Ankara, Bilecik, Diyarbakır, Edirne, Bursa ve Kastamonu gibi önemli şehirlerde yayılmıştır.²²

¹⁴ Tosun, *Nakşibendîyye*, Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, (Ed.) Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul, 2018, s.628; Ekrem Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", *Osmanlı*, (Ed.) Güler Eren, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.454; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.145.

¹⁵ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989, s.48-49; Mustafa Kara, Hamid Algar, "Abdullah-ı İlâhî", *DİA*, c.1, 1988, s.110.

¹⁶ Algar, *Nakşibendilik*, s.463; Mustafa Kara, "Molla İlâhî'ye Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, S.7-8, İstanbul, 1988, s.365.

¹⁷ Kara, Hamid Algar, "Abdullah-ı İlâhî", s.110.

¹⁸ Kara, "Emîr Buhârî", *DİA*, c.11, 1995, s.125-126.

¹⁹ Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s.271; Molla İlâhî'den sonra Anadolu'da devam eden Nakşibendilik faaliyetleri için bkz. Algar, *Nakşibendilik*, s.401-407.

²⁰ Kara, *Dervişin Hayatı Süfînin Kelâmı Hal Tercümeleri, Tarikatlar, İstılahlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s.448.

²¹ Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik (1450-1700)*, s.125.

²² Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.118-119;142.

1516 yılında Emir Buharî'nin vefatından sonra şeyhlik görevini damadı Mahmud Çelebi devralmıştır.²³ Mahmud Çelebi ve halifeleri olan Hekim Çelebi²⁴ ile Lâmi Çelebi²⁵ Nakşibendiliğin toplum ve ilmiye sınıfı içerisinde yayılmasında önemli bir rol oynadılar.²⁶

17. yüzyılda Osmanlı topraklarında tarikatların etkisi önceki yüzyıllara göre artmış, farklı bölgelerde kurulan kol ve şubeler vasıtasıyla da çok kişiye ulaşılmıştır. Bu dönemde faaliyet gösteren tarikatların başında Halveti tarikatı gelmiştir.²⁷ Halvetîyye tarikatının Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Nakşibendi tarikatının devlet ve yöneticiler üzerindeki etkisi önceki yüzyıllara göre azalma göstermiştir.²⁸

Devletin Nakşibendî tarikatı ile olan ilişkileri 18. yüzyılda Nakşilerin kolu olan Müceddidilik'in Anadolu'ya gelmesiyle birlikte daha çok ön plana çıkmıştır. 19. yüzyılda ise Halidilik kolu ile beraber bu ilişki ileri düzeye ulaşmıştır. Müceddidilik, Bâkî Billâh'ın²⁹ halifelerinden olan Ahmed Sirhindî (İmâm-ı Rabbânî) tarafından Hindistan'da Ekber Şah yönetimine tepki olarak doğmuştur. Bu kol, Ahmed Sirhindî'nin müritleri Yekdest Ahmed el-Cüryânî ile Mekke'ye, Muhammed Murad el-Buharî ile de Şam, Semerkand, Bağdat, Kudüs ve son olarak Osmanlı coğrafyasında hızlı bir şekilde yayılma göstermiştir. Murad Buharî Anadolu topraklarına irşad görevi için geldiğinde öncelikle Mahmud Çelebi silsilesinden devam eden Nakşi şeyhlerini kendisine intisab ettirerek, Nakşibendi tarikatının bu dönemden sonra etkinliğinin giderek artmasına vesile olmuştur.³⁰

Tarikatlarla ilgili burada ana hatlarıyla verilen dönemleri kapsayan çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Tarikatlarla ilgili yapılan çalışmalar genellikle tarikatların silsile boyutunu, şeyh ve mürit ilişkilerini, tarikatların usûl ve erkânlarını ve tarikat uygulamalarını içermektedir. Bu araştırmalar içerisinde II. Mahmud dönemindeki Nakşibendilik tarikatının devlet, toplum ve diğer tarikatlarla olan ilişkilerinin detaylı bir şekilde incelenmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın nihai hedefi, bu konudaki eksikliği gidermektir. Bu araştırmanın konusu, 1808-1839 yıllarını kapsayan

²³ Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik (1450-1700)*, s.80; Tosun, *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s.276-277.

²⁴ Tosun, *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s.277.

²⁵ Günay Kut, "Lâmi Çelebi", *DİA*, c.27, 2003, s.96-97.

²⁶ Ekrem Işın, "Nakşibendilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.6, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.31-39.

²⁷ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, c.15, 1997, s.393-395.

²⁸ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl)*, OSAV, İstanbul, 2007, s.53; Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, s.265.

²⁹ Algar, "Bâkî Billâh", *DİA*, c.4, 1991, s.542-543.

³⁰ Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *DİA*, c.22, 2000, s.194-199.

süreçte devlet ve Nakşi tarikatının karşılıklı ilişki ve münasebetlerinin nasıl olduğu ve devlet tarafından nasıl desteklendiğinin açığa çıkartılmasıdır.

Bu doğrultuda araştırmanın alt soruları ise şunlardır;

- Nakşibendi tarikatının padişah, devlet adamları, ulema, halk ve diğer tarikatlarla ilişkilerinin boyutu ve yönü nedir?
- Nakşibendi tarikatına mensup şeyhler, şeyh yakınları veya halifelerinin atama, tayin ve azilleri nasıl yapılmaktaydı?
- Nakşibendi tarikatına ait olan tekke ve zaviyelerin teftişi nasıl yürütülmekteydi?
- Nakşibendi tekke ve zaviyelerine yapılan yardımlar nelerdir?
- Şeyhlere yönelik suçlamalar var mıdır?

B. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın temel amacı, devlet ve tarikatın karşılıklı münasebetlerini ve birbirleri üzerindeki etkisini tespit ederek ortaya koymaya çalışmaktır. Ayrıca araştırmanın temel amaç doğrultusunda alt soruları göz önüne alındığında: Nakşibendi tarikatının padişah, ulema ve halkla olan münasebetlerinin incelenmesi; tarikata mensup şeyhler, şeyh yakınları veya halifelerinin atama ve tayin işlerinin tespit edilmesi; Nakşi tekkelerinin teftişinin nasıl gerçekleştirildiğinin ortaya koyulması; şeyhlere yönelik suçlamaların olup olmadığı ve varsa bu durumların neler olduğunun belirlenmesi ve analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için de devlet kademelerinde bu tarikata mensup kişilere görevler verilmiş midir, devlet adamları ile tarikatın münasebetleri nasıldır, tarikatın diğer tarikatlarla ilişkileri nasıldır, devlet tarikatın faaliyetlerini sürdürdüğü tekkelere yardımda bulunmuş mudur, bulunmuşsa bu yardımlar nelerdir, yardımlar hangi kurumlar veya şahıslar tarafından karşılanmıştır, devlet tarikatı nasıl desteklemiştir, devlet tarikat şeyhlerine ya da mensuplarına herhangi bir ceza vermiş midir sorularına cevap aranmıştır.

Bu çalışmada kaynak tarama ve belgeleme yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle belirtilen dönemle ilgili çeşitli kelime ve kavramlar, Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde taratılmıştır. Dönemle ilgili tespit edilen belgeler transkripsiyon edilmiştir. Belgelerden tespit edilen bilgilerin değerlendirilmesinde telif ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde de II. Mahmud dönemi (1808-1839) devlet ve tarikatın karşılıklı münasebetleri ve birbirleri üzerindeki etkileri ortaya koymaya çalışılmıştır.

C. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İslam dünyasında önemli bir yere sahip olan ve daha sonraki dönemlerde de bu önemini koruyan tasavvuf konusu, birçok araştırmacının çalışma alanını oluşturmaktadır. Tasavvuf konusu üzerinde çok sayıda araştırma yapılmış ve bu araştırmalar halen hem yerli hem de yabancı araştırmacılar tarafından devam ettirilmektedir. Yapılan araştırmalarda tasavvuf kültürünün önemli bir parçası olan tarikatlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Tarikatların hayatın farklı alanlarıyla olan ilişkilerinden dolayı konuya dair ilahiyat, edebiyat, sosyoloji ve tarih alanlarında çok sayıda araştırmalar bulunmaktadır.

Tarikatlar konusuyla ilgili ilahiyat alanında yapılan çalışmalarda, tarikatın daha çok silsile boyutu, şeyh-mürid ilişkisinin nasıl olduğu veya tarikatların usûl ve erkânlarını nasıl gerçekleştirdikleri gibi konular ele alınmıştır. İlahiyat alanında, Nakşibendi tarikatıyla ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan ilkinin Mustafa Kara'nın "Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi"³¹ ile "Tekkeler ve Zaviyeler"³² adlı eserleri oluşturmaktadır. Mustafa Kara bu eserlerinde; tasavvufun kaynakları, tarikatların doğuşunu hazırlayan sebepleri, tekkelerin faaliyetlerini ve Halvetîyye, Kadirîyye, Mevlevîyye ve Nakşibendiyye gibi tarikatlar hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir. Bir diğer yazar Reşat Öngören, "Osmanlılar'da Tasavvuf (16. Yüzyıl)"³³ adlı eserinde; 16. Yüzyıldaki tarikatların genel yapısından, irşad faaliyetlerinden, devlet, toplum ve birbirleri ile olan münasebetleri gibi konulara yer vermiştir. Necdet Yılmaz'ın 2007 yılında yayımlanan çalışması "Osmanlı Toplumunda: Sufiler, Devlet ve Ulema (17. Yüzyıl)"³⁴ tarikatların ortaya çıkışı, kolları, şeyhleri ve müritleri, devletle ve halkla olan münasebetleri hakkında genel bilgiler içermektedir. Ramazan Muslu'nun "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)"³⁵ adlı çalışması dönemin siyasi, askeri ve ekonomik durumu hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca bu dönemdeki Nakşilerin kollarından, şeyh ve müritlerinden, yayıldıkları bölgelerden ve tarikatın devlet ile toplum üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. "18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendi-Müceddidilik"³⁶ adlı eserinde Halil İbrahim Şimşek, Nakşibendi tarikatının bir kolu olarak ortaya çıkan ve

³¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

³² Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

³³ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

³⁴ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl)*, OSAV, İstanbul, 2007.

³⁵ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁶ Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendi-Müceddidilik*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Ahmed Sirhindî (İmâm-ı Rabbânî) tarafından kurulan Müceddidiliğin Anadolu'ya gelişinden, temsilcilerinden, irşad faaliyetlerinden bahsetmiş ve tasavvuf görüşlerine yer vermiştir. Hür Mahmut Yücer “Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)”³⁷ eserinde; 19. yüzyıldaki tasavvuf erbabının Anadolu'daki yaşamları, tarikatın devlet, devlet adamları ve halkla olan münasebetleri ve padişahların tekke erbabına yaklaşımlarını ele almıştır. Hamid Algar'ın, Abdülhâlik Gücdevânî, İmâm-ı Rabbânî, Bahâeddin Nakşibend, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî gibi şeyhlerle ilgili makalelerinden derlenen “Nakşibendilik”³⁸ eseri de bir diğer önemli çalışmalar arasındadır. “Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı”³⁹ adlı eser Necdet Tosun tarafından yayımlanmıştır. Bu eser; Nakşibendi tarikatının ortaya çıkışını, tarikatın kollarını ve halifelerini, Bahâeddin Nakşibend'in tasavvufi kimliğini ve müritlerini ve tarikatın usûl ve erkânları gibi konulara yer vermektedir. İrfan Gündüz'ün “Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri”⁴⁰ başlıklı çalışması; devletin tarikatlara yaklaşımını, karşılıklı ilişkilerini, tekke ve devlet münasebetlerini, Bektaşilik tarikatının yasaklanması ve sonraki süreçte yaşanan olayları içermektedir. “Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür”⁴¹ adlı eser; Mustafa Tahralı, Mahmud Erol Kılıç, Ahmet Yaşar Ocak, Haşim Şahin gibi yazarların tasavvuf ve tarikatlar hakkında yazdıkları çeşitli makalelerden oluşmaktadır. İçerik bakımında zengin olan bu eser tarikatların kolları, müridleri, halifeleri, yayınladıkları coğrafyaları, devletle münasebetleri ve Cumhuriyet dönemindeki tarikatlar ve etkileri gibi konular üzerinde durmaktadır. Son olarak H. Kamil Yılmaz'ın tasavvuf ve tarikatlar hakkında detaylı bilgiler içeren “Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar”⁴² adlı eseri de çalışmanın konusu ile ilgili bir diğer önemli çalışmadır. Ayrıca bu çalışmalar dışında ilahiyat alanından; Ekrem Özer'in “Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası”⁴³; Abdurrahman Memiş'in “Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Halidilik”⁴⁴ ve Sezai

³⁷ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁸ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

³⁹ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

⁴⁰ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989.

⁴¹ *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, (Ed.) Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul, 2018.

⁴² H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.

⁴³ Ekrem Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2007.

⁴⁴ Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Halidilik*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

Küçük'ün "XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler"⁴⁵ isimli doktora tezleri de tarikatlar konusunda yürütülen önemli çalışmalardır.

Edebiyat alanında yapılan çalışmalar ele alındığında, şeyhlerin ve müritlerin yazmış oldukları muhtelif konulardaki eserleri edebi bir çerçevede incelendiği görülmektedir. Çalışmalarda, tarikat erbabının tasavvufi ve edebi yönü ile Tasavvuf Edebiyatı'nın iç dünyasını ortaya koymak amaçlanmıştır. Edebiyat alanında Tasavvuf Edebiyatçısı olarak adlandırılan Abdülbaki Gölpınarlı'nın çevirisini yaptığı "Gülşen-i Râz"⁴⁶ ile "Hafız Divanı"⁴⁷ eserleri, tarikat erbabının metinlerinde nasıl bir dil kullandıkları, hangi ölçü birimleri ve kalıplarıyla yazdıkları hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

Sosyoloji alanında yapılan çalışmalarda ise tarikatları daha çok topluma öncülük eden, yol gösteren boyutlarıyla incelenmektedir. Ayrıca tarikatların toplum üzerindeki etkileri nelerdir, toplumla nasıl ilişki kurmuşlardır, toplum nezdinde tarikatın yeri ve önemi nedir gibi sorulara Sosyoloji biliminde cevaplar aranmıştır. Bu konuya yaklaşımı açısından bir sosyal bilimci olan Şerif Mardin'i ele almak gerekir. "Türkiye'de Toplum ve Siyaset"⁴⁸ ve "Türkiye'de Din ve Siyaset"⁴⁹ adlı eserleri Mardin'in muhtelif konulardaki makalelerinden derlenen çalışmalarıdır. Bu eserlerinde, Türkiye'de siyasilerin din ve toplum, din ve siyaset üzerindeki etkileri ve uygulamaları hakkında bilgileri vermektedir. Hasan Küçük'ün "Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri"⁵⁰ adlı eserinde; tasavvufun sosyal hayattaki etki ve tesirlerinden, tarikatların dünya görüşünden, siyasi, ekonomik açıdan tarikatların fonksiyonları gibi konular ele alınarak irdelenmiştir.

Son olarak Tarih çalışmalarını ele almak gerekir. Tarih alanındaki yapılan çalışmalar ise tarikatların devlet ve padişahla olan ilişkileri, toplum ile olan münasebetleri ve toplum üzerindeki etkilerinden yola çıkarak bu durumun tarihsel boyutla olan münasebetine açıklık getirme gayesindedir. Tarikatların tarihsel bir süreçteki yeri ve önemine dair yapılan çalışmaların başında Mehmet Fuat Köprülü'nün "Türk Edebiyatında

⁴⁵ Sezai Küçük, *XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

⁴⁶ Mahmud-ı Şebüsteri, *Gülşen-i Raz*, (Çev.) Abdülbaki Gölpınarlı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

⁴⁷ Hâfız-ı Şîrâzî, *Hafız Divanı*, (Çev.) Abdülbaki Gölpınarlı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

⁴⁸ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

⁴⁹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

⁵⁰ Hasan Küçük, *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, Türedav Yayınları, İstanbul, 1976.

İlk Mutasavvıflar”⁵¹ eseri gelmektedir. Eserinde tekke ve tarikat mensubu kişilerin ortaya koydukları edebi ve şiirsel çalışmalara vurgu yapılmaktadır. Ayrıca tasavvuf erbabının hayatları ve yaşadıkları dönemlerin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel yapıları da eserde incelenmiştir. Bir başka perspektiften bakarak eserlerine yön veren Zekeriya Işık’ın “Şeyhler ve Şahlar”⁵², “Devlet ve Tarikat”⁵³ ve “Tekkedeki İktidar”⁵⁴ çalışmaları da oldukça önemlidir. Bu eserlerinde, tekke ve tarikatların toplum nezdindeki yeri ve önemini, tekke ve zaviyelerin faaliyetlerini, şeyhler arasında yaşanan post kavgalarını, devlet-tarikat çatışma ve dayanışmaları gibi konulara değinmiştir. Ahmet Yaşar Ocak’ın editörlüğünü yaptığı “Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler”⁵⁵ adlı eserde, tarikatların doğuşu ve yayıldıkları bölgeler, tasavvuf erbabının kendilerine has giyim ve kuşamları, tarikatların kökenleri, usûl ve erkânları, tekkelerin mimari özellikleri ve sûfilerin tekke içi faaliyetleri gibi konular çeşitli yazarlar tarafından ele alınmıştır. Ahmet Yaşar Ocak’ın bir diğer önemli eseri “Osmanlı Sûfilğine Bakışlar”dır.⁵⁶ Bu eserinde, çeşitli konu başlıklarıyla tasavvuf erbabı ile iktidar arasındaki münasebetleri değerlendiren makaleleri görülmektedir. Butrus Abu Manneh’in “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı’da Nakşi-Müceddidilik”⁵⁷ adlı makalesi Müceddidilik ve Halidilik kollarının faaliyetlerinden, şeyhleri ve temsilcilerinden, Anadolu’ya gelmelerinden ve diğer tarikatlarla olan münasebetleri gibi konuları ele almıştır. “Anadolu’da Bektaşilik”⁵⁸ adlı eserinde Suraiya Faroqhi, Bektaşilik tarikatının faaliyetleri, devlet ve toplumla olan ilişkileri, tekkeleri, 1826 yılında bu tarikatın yasaklanması ve tekkelerinin kapatılması, tarikatın yasaklanmasından sonraki süreçte yaşanan olaylara yer vermiştir. Itzhak Weismann ise “Nakşibendilik”⁵⁹ isimli çalışmasında, Nakşi tarikatı hakkında genel bilgiler vermiş ve tarikatın yayıldığı coğrafyaları ve irşad için bu coğrafyalara gönderilen halifelere yer verilmiştir. Dina Le Gall’in “Osmanlı’da Nakşibendilik (1450-1700)”⁶⁰ adlı eseri ise; 1450-1700 yılları arasında Nakşibendi tarikatının Arabistan, Balkanlar ve Anadolu’daki durumu, tarikatın

⁵¹ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ALFA, İstanbul, 2016.

⁵² Zekeriya Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, Çizgi Yayınları, Konya, 2015.

⁵³ Zekeriya Işık, *Devlet ve Tarikat*, Çizgi Yayınları, Konya, 2016.

⁵⁴ Zekeriya Işık, *Tekkedeki İktidar*, Çizgi Yayınları, Konya, 2017.

⁵⁵ *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, (Ed.) Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara, 2014.

⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sûfilğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

⁵⁷ Butrus Abu Manneh, “19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı’da Nakşi-Müceddidilik”, (Çev.) Hür Mahmut Yücer, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2004.

⁵⁸ Suraiya Faroqhi, *Anadolu’da Bektaşilik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.

⁵⁹ Itzhak Weismann, *Nakşibendilik*, (Çev.) İrfan Kelkitli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2015.

⁶⁰ Dina Le Gall, *Osmanlı’da Nakşibendilik (1450-1700)*, (Çev.) İrfan Kelkitli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016.

kolları ve Osmanlı topraklarına girişı, buradaki faaliyetlerini içermektedir. Ayrıca Kasım Kufralı'nın “Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendi Muhiti”⁶¹ ve Abdurrahman Memiş'in “Hâlid-i Bağdâd'i ve Anadolu'da Halidîlik”⁶² adlı çalışmaları Nakşibendilik tarikatıyla ilgili yapılan diğer önemli eserdir. Bunlara ek olarak Fahri Maden'in “Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları”⁶³, Muharrem Varol'un “Bektaşîliğin İlgaı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)”⁶⁴ ve Mustafa Özsaray'ın “Arşiv Belgeleri ışığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)”⁶⁵ isimli doktora tezleri de istifade edilmesi gereken önemli çalışmalardır.

⁶¹ Kasım Kufralı, “Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendi Muhiti”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S.3, 1949.

⁶² Abdurrahman Memiş, “Hâlid-i Bağdâd'i ve Anadolu'da Halidîlik”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

⁶³ Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

⁶⁴ Muharrem Varol, *Bektaşîliğin İlgaı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

⁶⁵ Mustafa Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

I. BÖLÜM

19. YÜZYILIN BAŞINDA NAKŞİBENDİ TARİKATININ İLİŞKİLER AĞI

1. DEVLET-TARİKAT İLİŞKİSİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tarikatların, devlet içerisinde önemli bir yere sahip oldukları bilinmektedir. Devletin desteği ile tekke inşaları ve tamirleri, dergâhlara yapılan çeşitli yardımlar tarikatlara verilen önemin bir göstergesi olmuştur. Tarikatların önemi Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde olduğu gibi 19. yüzyılda da devam etmiştir. II. Mahmud başta tarikatlara karşı olumsuz bir tavır sergilemiş ardından bu tavrı zamanla yumuşatarak, halk ve devlet adamları tarafından desteklenen tarikatlara kayıtsız kalamamış ve çeşitli fonlarla yardımlarda bulunarak onların faaliyetlerini desteklemiştir.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ve ardından Yeniçerilerin bağlı oldukları Bektaşî tarikatının yasaklanmasıyla beraber Sultan II. Mahmud başta tüm tarikatlara karşı ciddi tedbirler alarak, uygulamaya başlamıştır.⁶⁶ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı her ne kadar ordu ile ilgili bir düzenleme olsa da devlet ve tarikat ilişkilerini önemli derecede etkilemiştir. Sultanın amacı merkezi otoriteyi yeniden inşa etmek, geleneksel devlet modelinden 19. yüzyılın gereklerine uygun modern bir devlet yapısı oluşturmak, başkent ile taşra arasında aracılık yapan tüm otoriteleri ortadan kaldırmak ve son olarak kendi otoritesini kısıtlayan hangi kurum, kuruluş, şahıs, çevre veya topluluktan olursa olsun her türlü yönelmeyi veya fiili engellemektir.⁶⁷

II. Mahmud, özellikle Bektaşî tarikatının yasaklanmasından sonra Osmanlı topraklarında hızla büyüyen ve çok fazla nüfuza sahip olan Nakşibendi tarikatına dikkatini yöneltmiştir. Bu tarikatın Mevlana Hâlid-i Bağdâdî tarafından kurulan Halidîlik kolu, Osmanlı toplumunda hızla yayılmaya başlayarak devlet adamlarından ve ulemadan destek

⁶⁶ Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ve Bektaşî tarikatının yasaklanmasına dair detaylı bilgi için bkz. BOA, HAT, 292/17426, H. 27.11.1241 (M. 3 Temmuz 1826); C..ADL., 29/1734, H. 29.02.1242 (M. 2 Ekim 1826); Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.149-152; Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", *DİA*, c.42, 2012, s.454; Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, s.200; Ocak, "Bektaşîyye", (Ed.) Semih Ceyhan, s.473-477; Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", (Ed.) Ahmet Yaşar Ocak, s.285-286; Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.) A. Basad Kocaoğlu, c.1, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s.281-292; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.88; Cemal Kafadar, "Yeniçeriler", *D.B.İ.A.*, c.7, s.472-476.

⁶⁷ İlber Ortaylı, "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", *OTAM*, S.6, 1995, s.281; Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.17, 2006, s.109-117.

görmüştür.⁶⁸ Mevlana Hâlid-i Bağdâdî tarafından Bağdat'da kurulan bu yeni kol hızla İstanbul ve Anadolu'da yayılarak Nakşibendi tarikatının en fazla rağbet gören kolu olmuştur.⁶⁹ Halidîlik kolunun İstanbul ve Anadolu'daki irşad faaliyetlerinden etkilenen Murad Molla tekkesi şeyhi Ali Tâlib Efendi, Üsküdar Alaca Minare tekkesi Nakşibendî şeyhi Abdülfettâh el-Akrî gibi Nakşibendîyye şeyhleri inabelerini (tövbelerini) yenilemişlerdir. Halidîler, Nakşi tarikatının hem öğretilerine bağlı kalmaları hem de silsile itibarıyla aynı olmalarından dolayı devamı niteliğinde olan bir koldur.⁷⁰ Bu bağlamda Halidîler vasıtasıyla Nakşibendi tarikatı Anadolu ve İstanbul'da yaygınlık kazanarak temsil edilmeye başlanmıştır. Halidîler Anadolu'da çeşitli irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve önemli bir nüfuz elde etmiştir. Ancak Halidîler'in bu faaliyetleri sultan ve bazı kesimler tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Mevlana Hâlid'in ve halifelerinin fesad çıkartmak, mevcut düzene zarar vermek, diğer tarikatların usûl ve erkânlarından farklı irşad faaliyetlerinde bulunmak gibi amaçlarının olduğu savunulmuştur. II. Mahmud bunlar gibi çeşitli suçlama ve endişelerden dolayı Halidîleri ıslahatların önünde bir engel olarak görmüş ve birtakım tedbirlerin alınmasına karar vermiştir. Ayrıca Mevlana Hâlid'in İstanbul'daki halifeleri Muhammed Salih ve Abdülvehhâb es-Sûsî'nin Nakşi tarikatının düsturlarına dikkat etmeden irşad vazifelerinde bulunmaları ve mürşidlerinin uyarıları dışında faaliyet göstermeleri de tarikata karşı Sultanın önlemler almasına yetmiştir.⁷¹

1.1. Halidî Sürgünleri

19. yüzyılda Halidîlik kolu, halife Muhammed Salih ve Abdülvehhâb es-Sûsî'nin aracılığıyla İstanbul'a gelmiştir. Halidîler, İstanbul'da birçok devlet adamından, ulemeden destek görmüş ve giderek İstanbul ile Anadolu'da yankı uyandırmıştır.⁷² Halidîlerin, toplum ve devlet görevlileri arasında önemli bir tarikat haline gelmesi II. Mahmud'u rahatsız etmiş ve Mevlana Hâlid'in İstanbul'daki ilk halifelerini sürgüne göndermiştir.

⁶⁸ Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidilik", s.289.

⁶⁹ Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", (Ed.) Ahmet Yaşar Ocak, s.281; Fatih M. Şeker, *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s.72-76; Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1997, s.215-218; Attar, *Tezkiretü'l Evliya*, s.300-311; Süleyman Uludağ, "Abdullah ed-Dihlevî", *DİA*, c.1, 1988, s.94-95.

⁷⁰ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.246; Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Halidîlik*, s.235; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.256.

⁷¹ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.73; Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri", s.105-106,109; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.150.

⁷² Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidilik", s.282;289; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.105-106.

Sultan'ın yeni ortaya çıkan tarikata karşı tedbirler almasındaki amacı, devletteki tek otoritenin kendisinin olması gerektiği inancıdır.⁷³

Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin irşad vazifesi için İstanbul'a gönderdiği ilk halifesi Muhammed Salih Efendi olmuştur. Salih Efendi hatm-i hâcegân zikri esnasında mescidi kapattığı ve namaz sonrasında tarikat üyesi olmayanları mescide almadığı gerekçesiyle Sultan tarafından uyarılmış ve görevden azledilmiştir. Daha sonra Abdülvehhâb es-Sûsî, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî tarafından İstanbul'a yeni halife olarak tayin edilmiştir.⁷⁴ Abdülvehhâb Efendi de başta tarikatın öğretilerine uygun hareket etmiştir. Ancak 1 Nisan 1823 tarihli belgeye göre sonraları bireysel hareket edip mürşidlik iddasında bulunmuştur. Bu usûlsüz hareketinden dolayı halife Abdülvehhâb Efendi, sultanın dikkatini çekmiş ve takibe alınmıştır.⁷⁵ II. Mahmud, Abdülvehhâb hakkında 1823 tarihinde bir rapor hazırlanmasını emretmiştir. Raporda, insanların manevi duygularını etkileyerek gelir elde ettiği ve hakiki mürşid olmayıp, menfaatleri için hareket eden düzenbaz bir derviş olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bu şahsın herhangi bir şeyhten icazet almadığı da belirtilmiştir. II. Mahmud raporu okuduktan sonra, Abdülvehhâb Efendi'yi sürgüne göndermiştir.⁷⁶ Abdülvehhâb Efendi'nin sürgününe rağmen bu şahsın İstanbul'da kalan halifeleri, faaliyetlerine devam etmişlerdir. Özellikle halifelerinden İbrahim isimli zat, 7 Ekim 1820'de Karahisar-ı Sahib'e gitmiş ve halktan para toplamıştır. Amacı, halktan topladığı paralarla Rabita Kolu adında bir tekke inşa etmek ve irşad faaliyetlerinin devamını sağlamaktır. Sultan, bu şahsın amaçlarına ulaşmasına izin vermemiş ve şeyhleri gibi kendisini de 27 Nisan 1822'de sürgüne göndermiştir.⁷⁷

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ve Bektaşî tarikatının yasaklanmasından sonra II. Mahmud, tüm tarikatlara karşı tedbirler almaya başlamıştır. Sultanın bu tedbirleri almasındaki amacı, 19. yüzyılın gereklerine uygun modern bir devlet yapısı oluşturmaktır. Sultanın tarikatlar arasında en fazla dikkat kesildiği tarikat hiç

⁷³ Öngören, *Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar*, s.79-80; Ortaylı, *Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi*, s.281; Kılıç, *Osmanlı Devletin'de Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.109.

⁷⁴ Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlıda Nakşi-Müceddidilik", s.225; Algar, *Nakşibendilik*, s.234; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.250.

⁷⁵ BOA, HAT, 704/33847, H. 19.07.1238 (M. 1 Nisan 1823); HAT, 525/25650, H. 29.12.1237 (M. 16 Eylül 1822).

⁷⁶ BOA, HAT, 704/33847, H. 19.07.1238 (M. 1 Nisan 1823); Kılıç, *Osmanlı Devletin'de Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.109; Manneh, "Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.336; Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s.217.

⁷⁷ BOA, HAT, 507/24936, H. 06.08.1237 (M. 28 Nisan 1822); HAT, 1560/72, H. 29.12.1237 (M. 16 Eylül 1822); Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.74.

şüphesiz Nakşibendiler olmuş ve asıl Halidîlerin toplu sürgünleri 1828 tarihinden itibaren gerçekleştirilmiştir.⁷⁸

Sultana göre Halidîlerin amacı kargaşa çıkartmak ve mevcut düzene zarar vermek gibi çeşitli düşünce ve suçlardan dolayı tehdit olarak algılanmıştır. Bundan dolayı tarikatın faaliyetleri gözetim altında tutulmuş ve zaman zaman tarikata karşı birtakım tedbirler alınarak sürgüne gönderilmişlerdir.⁷⁹ Özellikle Mevlana Hâlid'in 1820'lerde İstanbul'a irşad vazifesinde bulunmaları için gönderdiği halifelerinden sonra sultan, Halidîlere yönelik daha ciddi adımlar atarak onların faaliyetlerine engel olmuş ve 1828'den itibaren Halidîleri sürgünle cezalandırmıştır.⁸⁰ Bu sürgünler, tarikatın faaliyet gösterdiği diğer bölgelerde de devam etmiştir.⁸¹

II. Mahmud dışında Halidîlerden rahatsız olan devlet adamları da mevcuttur. Bunlar, Halidîlere yönelik Mehdîlik⁸² ve fitne çıkartmak gibi suçlamalarda bulunmuşlardır. Özellikle II. Mahmud'un Sadrazamı Hâlet Sa'id Efendi Halidîler'in varlığından rahatsız olmuş ve bazı suçlamalarda bulunarak sultandan sürgün edilmelerini istemiştir. Bunun üzerine II. Mahmud, Şeyhülislam Mekkîzâde'yi yanına çağırarak ve Şam'a iki kişinin gönderilip durumu detaylıca tetkik edip rapor etmelerini emretmiştir. Şam'a gönderilen görevliler raporlarında yapılan suçlamaların tamamen yanlış olduğunu ve Mevlana Hâlid'in ve müritlerinin amaçları şeriata bağlı kalarak irşad vazifesinde bulunmak olduğunu bildirmişlerdir. Daha sonrada görevli kişiler Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'ye intisap etmişlerdir.⁸³

⁷⁸ Ortaylı, "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", s.281; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.109.

⁷⁹ BOA, HAT, 734/34832, H. 29.12.1244 (M. 2 Temmuz 1829).

⁸⁰ Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'î 9 Haziran 1827 tarihinde Şam'da vefat etmesi üzerine kendinden sonraki halefi, İstanbul'a tarikatı yaymak için Ahmed ve Salih adındaki iki halifesini göndermiştir. Ancak bu iki halife tarikatın usûl ve erkânlarına dikkat etmeyerek bireysel hareket etmeye başlamışlardır. Kendi başlarına buyruk tavır ve hareketlerinden dolayı 22 Mayıs 1828'de önce Sivas'a ardından Diyarbakır ve son olarak Bağdad'a sürgün edilmişlerdir. BOA, HAT, 515/25192, H. 17.10.1243 (M. 2 Mayıs 1828); HAT, 734/34812, H. 08.11.1243 (M. 22 Mayıs 1828); Algar, "Halid el-Bağdadi", *DİA*, c.15, 1997, s.283-285; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.109; Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.288; Özarsay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.177; Tosun, "Nakşibendiyye", s.652.

⁸¹ BOA, HAT, 515/25192, H. 17.10.1243 (M. 2 Mayıs 1828); HAT, 734/34832, H. 29.12.1244 (M. 2 Temmuz 1829); HAT, 734/34837, H. 29.12.1244 (M. 2 Temmuz 1829); Özarsay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.364-365.

⁸² Özarsay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.365-366.

⁸³ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.251; Manneh, "Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.356.

1830'lu yıllarda tüm tarikatlara karşı sultan tarafından yapılan müdahaleler azalmış ve tarikatlara daha ılımlı yaklaşılmıştır. Bu tarikatlardan birisi de Halidîlerdir. Devlet, tarikatların yeniden güvenlerini kazanmak ve yapılacak reformlarda tekke ahalisinin desteğini almak için çeşitli cami, sebil, çeşme ve dergâh inşa ve onarımları, taamiye yardımları ve Tabhâne-i Âmire'de tarikatlara ait olan eserlerin basılıp-satılmasına izin vermiştir.⁸⁴ Ayrıca II. Mahmud Bektaşilerin tekkelerini Nakşibendîyye, Mevlevîyye, Rifâiyye, Kâdirîyye gibi sünni tarikatların hizmetine vererek tarikatlara karşı daha ılımlı yaklaştığını göstermiştir.⁸⁵ Örneğin Bektaşilere ait olan ve Kırşehir civarında bulunan Hacı Bektâş-i Velî tekkesinin başına 1834 yılında Nakşi tarikatından bir şeyh vazifelendirilmiştir.⁸⁶ II. Mahmud Nakşi tarikatına bağlı olan Mekkîzâde Asım Efendi'ye Şeyhülislamlık vazifesini vererek Halidîlere destek verdiğini göstermiştir.⁸⁷ Sultan, Nakşi tarikatının hizmetine geçen bazı tekkelerin şeyhlerine yeni düzene ve iktidara destek vermeleri beklentisiyle maddi yardımlarda da bulunmuştur.⁸⁸ 23 Şubat 1837 yılında Elmalı'daki Abdal Musa tekkesi Nakşibendi dergâhı olarak kullanılmış ve hizmete geçmiştir. Ayrıca tekkenin bazı imarethane sıkıntıları giderilerek Nakşi şeyhine hücre tahsis edilmiştir.⁸⁹ Bunlar dışında Nakşi dergâhlarında hatm-i hâcegân zikrinde bulunup hizmet eden şeyhlere çeşitli hediyeler vererek onların gönüllerini hoş tutmuştur.⁹⁰ Son olarak II. Mahmud Yahya Efendi tekkesine Halidî şeyhlerinden Mehmed Nuri Efendi'yi atayarak, derslerinde bulunmuştur.⁹¹

Devlet gerek savaş dönemlerinde gerek toplumla olan ilişkilerde tarikat şeyhleri ve özellikle Halidîlerin nüfuzundan yararlanmayı bilmiş ve onların desteklerini almıştır.

⁸⁴ Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.263-301; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.152; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.538; M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi", *D.B.İ.A.*, c.6, s.199-202.

⁸⁵ BOA, C..ADL., 29/1734, H. 29.02.1242 (M. 2 Ekim 1826); HAT, 290/17351, H. 29.12.1242 (M. 24 Temmuz 1827); Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.69;95;142; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.53; Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", (Ed.) A. Yaşar Ocak, s.283; Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.208-209; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, c.3, İstanbul, 1983, s.572-574.

⁸⁶ BOA, HAT, 27271, H. 25.04.1250 (M. 31 Ağustos 1834); HAT, 553/27362, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); Bektaşî tarikatının yasaklanmasından yaklaşık sekiz yıl sonra Hac-ı Bektaşî Veli tekkesine şeyh atanmasıyla ilgili birtakım ihtimaller atılmıştır. İlki; ismi bilinmeyen başka bir şeyhin atanması; ikincisi tekkenin şeyhsiz bırakılması ve üçüncü ihtimal ise uzun süren evrak işlerinden dolayı bu tekkeye ancak sıra gelmesi durumudur. Bkz. Varol, *Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.52; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.379.

⁸⁷ Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidilik", s.288; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.110.

⁸⁸ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, c.27, 2003, s.354.

⁸⁹ BOA, C..EV., 132/6560, H. 17.11.1252 (M. 23 Şubat 1837).

⁹⁰ BOA, C..EV., 254/12981, H. 29.11.1243 (M. 12 Haziran 1828);

⁹¹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.540.

Tarikatlar, devlete yönelik verdikleri destekler neticesinde de bazı insiyatifler ve imtiyazlar elde etmiştir. Örneğin devlete karşı Doğu Anadolu Bölgesi'nde bazı aşiretler tarafından ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu durum neticesinde de bölgede çok fazla nüfuza sahip olan ve bölge halkı tarafından desteklenen Halidilere müracaat edilmiş ve bölgede asayiş sağlaması için bu tarikatın nüfuzundan yararlanılmıştır.⁹² Ayrıca devlet resmi törenlerde, açılışlarda, milli ve dini günlerde, savaş zamanlarında tarikat şeyhlerinden dua etmelerini, hatim indirmelerini, zikir çekmelerini, dua meclisleri oluşturmalarını veya mevlid-i şerif törenleri düzenlemelerini istemiştir. Tarikat şeyhlerinin duasını almak, devlet siyasetinde bir nevi onların desteğini almak anlamına da geliyor demektir. Nitekim III. Selim'den sonra Osmanlı Devleti'nin başına geçen sultan II. Mahmud saltanatının daim olması ve devletin bekası için tarikat şeyhlerinin, ulemanın ve çeşitli devlet erkânından kişilerin hayır dualarını ve desteklerini almak için bir tören tertip ettirip, onlara hediyeler takdim etmiştir.⁹³ Bir diğer örnek ise Selimiye Kışlası'nın açılışı yapılırken tarikat şeyhlerinden birine dua ettirilmiştir.⁹⁴ II. Mahmud Sûr-i Hümayun törenleri de tertip ettirmiştir. Sûr-i Hümayun, Osmanlı şehzadelerin sünnet düğünleri veya sultanların evlendirilmesi gibi törenlere verilen isimdir.⁹⁵ Bu törenlerde tarikat şeyhlerine hediyeler vererek gönüllerini hoş tutmuş hem de çeşitli konulardaki düzenlemeleri veya reformları için onların desteklerini almayı hedeflemiştir. 24 Mayıs 1834 yılında Saliha Sultan'ın⁹⁶ ve 6 Nisan 1836'da da Mihrimah Sultan'ın düğün merasimleri⁹⁷ ve 11 Mayıs 1836 yılında ise şehzadeler Abdülaziz ve Abdülmecid'in sünnet düğünleri tertip edilmiştir.⁹⁸ Düzenlenen Sûr-i Hümayun törenleri için Nakşibendi, Mevlevi, Kadiri tarikatlarına mensup şeyhler ve ulemadan bazı kişiler İstanbul'a çağrılarak, bu vesileler ile onlara atıyyeler verilmiş ve

⁹² Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, s.363; Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.40,235; Manneh, "Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", (Ed.) A. Yaşar Ocak, s.349; Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.136-137; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.571-572.

⁹³ BOA, C..SM., 114/5741, H. 08.06.1223 (M. 1 Ağustos 1808); Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.302; Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.209.

⁹⁴ BOA, HAT, 656/32060, H. 29.12.1224 (M. 4 Şubat 1810).

⁹⁵ Özdemir Nutku, "Düğün", *DİA*, c.10, s.16-18; Sûr-i Hümayun törenleri için bkz. Mehmet Işık, *Siyaset ve Şenlik 1836 Sûr-i Hümayunu*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014; Ebru Baykal, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

⁹⁶ BOA, TS.MA.e, 172/27, H. 29.12.1249 (M. 9 Mayıs 1834); C..SM., 62/3134, H. 03.01.1250 (M. 12 Mayıs 1834).

⁹⁷ BOA, TS.MA.e, 1298/11, H. 18.01.1251 (M. 16 Mayıs 1835); HAT, 1597/76, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); Nutku, "II. Mahmud Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler", 8. *Türk Tarih Kongresi*, c.3, Ankara, 11-15 Ekim 1976, s.1659.

⁹⁸ BOA, HAT, 486/23819, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); HAT, 487/23868, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); HAT, 487/23872, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1826).

ikramlarda bulunulmuştur.⁹⁹ Örneğin Nakşi tarikatına bağlı Şeyh Mustafa Safi Efendi Bolu'dan Sûr-i Hümayun töreni için davet üzerine İstanbul'a gelmiştir. Törene katılmayıp padişahın huzuruna selam vererek girip bir köşeye oturmuştur. Sultan şeyhin bu hareketinden hoşnut olmuş ve 100 bin kuruş atıyye vererek ihsanda bulunmuştur.¹⁰⁰ Törenlere muhtelif sebeplerden dolayı Mevlevi, Kadiri, Nakşibendi gibi tarikatların şeyhlerine de II. Mahmud hediyelerini ulaştırmak için görevliler tayin etmiştir.¹⁰¹ Sünnet ve evlilik dışında doğum günü törenleri de Sultan tarafından düzenlenmiştir. II. Mahmud'un, 14 Ocak 1812 yılında şehzadesi Murad'ın ve 14 Ekim 1819 yılında da şehzadesi Ahmed'in doğum günleri vesilesiyle şükür için Üsküdar ve Galata civarındaki tekkelere çıkınlar¹⁰² dağıtılmış ve doğum günü için tertip edilen törene tekke mensupları ve ulemadan çeşitli kişiler davet edilip, hediyeler takdim edilmiştir.¹⁰³ II. Mahmud'un amacı hocaların, dervişlerin ve şeyhlerin devletin bekası, saltanatının devamı ve şehzadeleri için dualarını almaktır.¹⁰⁴

Neticede devlet hangi çevre, şahıs veya kurumdan olursa olsun mevcut düzeni bozabilecek her türlü fiili engellemeyi amaçlamıştır.¹⁰⁵ Bu nedenle, 19. yüzyılda Anadolu topraklarında faaliyet gösteren diğer Sünnî tarikatlara ve özellikle hızla büyüyen, nüfuzu giderek artan Halidîlere karşı Osmanlı Devleti'nin başta şüpheyile yaklaşması doğal bir sonuçtur.¹⁰⁶ II. Mahmud, Bektaşî tarikatının kaldırılmasından sonra yeniden tesis etmeye çalıştığı devlet düzenine zarar verecek, toplumun huzurunu bozacak, belki de en önemlisi iktidarını engelleyecek her türlü girişimden şüphe duyarak baskılarda bulunmuştur. Bu şüphe ve baskılara karşın Halidîler ve diğer sünnî tarikatlar II. Mahmud tarafından zamanla destek görmüş ve faaliyetlerine izin verilmiştir. Sultan tarafından tekkelere yapılan yardımlar, dergâh ziyaretleri, şeyhlere verilen atıyyeler, tekke onarım ve inşaları, çeşitli törenlerde, savaş zamanlarında veya devletin bekası için şeyhlerden dua istenmesi gibi

⁹⁹ BOA, HAT, 487/23861, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); HAT, 487/23869, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.305; Varol, *Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.184-186.

¹⁰⁰ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.539.

¹⁰¹ BOA, HAT, 742/35099, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835).

¹⁰² Çıkın; içerisinde çeşitli öteberi, para ve erzak olan bohça, bez. BOA, C..EV., 332/16879, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812); C..MF., 105/5227, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812).

¹⁰³ BOA, C..EV., 332/16878, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812); HAT, 486/23825, H. 29.12.1249 (M. 9 Mayıs 1834); Varol, *Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.169.

¹⁰⁴ BOA, C..EV., 322/16863, H. 20.05.1234 (M. 17 Mart 1819); HAT, 305/18006, H. 29.12.1249 (M. 9 Mayıs 1834); HAT, 485/23809, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); HAT, 487/23861, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.284.

¹⁰⁵ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, s.81-122.

¹⁰⁶ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.116.

tarikât ile olan temaslar tarikâtların toplumsal düzende nüfuzundan yararlanmak, reformlar için desteklerini almak ve padişahın toplum ve tarikât üzerindeki saygınlığını artırmak içindir.¹⁰⁷ Kısacası devlet ve tarikât zaman zaman aralarında çekişmeler yaşasa da birbirleri ile uyum içerisinde olmuşlar ve etkileşimlerde bulunmuşlardır.

1.2. Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin Kuruluşu ve Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, hem hayır kurumu hem de kişilerin mal varlıklarını koruma altına aldıkları bir müessesedir.¹⁰⁸ Devletin kuruluş yıllarından itibaren padişahlar, devlet adamları ve maddi durumu iyi olan kimseler çeşitli hanlar, medreseler, tekkeler, hamamlar ve camiler yaparak hayır işlerinde bulunmuşlardır. Bu yapıtların idaresini ve devamını sağlayabilmek adına da çeşitli vakıflar kurmuşlardır.¹⁰⁹ Kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla aynı zamanda medrese öğrencilerinin, kütüphanelerin, tekkelerin, müderrislerin, aşevlerinin gelir ve giderlerini de karşılamışlardır.¹¹⁰

Vakıflar, başlangıçtan 16. yüzyılın sonlarına kadar sultanlar ve idareci zümrelerin himayeleri altında iken 17. yüzyıldan itibaren vakıf zümrelerinde farklılık yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 18. yüzyılda merkezi otoritenin zayıflamasıyla beraber merkez ile taşra arasındaki dengeler bozulmuş ve etkileri vakıflar üzerinde de tesirli olmuştur. Devlete ait olan elverişli araziler taşra yöneticilerinin, ayan ailelerinin özel mülkü olmuş ve bu araziler daha sonraları kendilerine ve yakınlarına ait olmak üzere vakfa dönüştürülmüştür.¹¹¹

19. yüzyıla gelindiğinde ise sultan II. Mahmud, vakıflar ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Çünkü bazı kişilerin vakıfları kendi menfaatleri doğrultusunda aile ve yarı aile vakıf haline getirerek kullanmaya başlamaları ve giderek yolsuzluğun artması üzerine bu durum sultanı harekete geçirmiştir.¹¹² Vakıf müessesesinin

¹⁰⁷ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, 78; 188-189; 209; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.302.

¹⁰⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, c.42, 2012, s.479-486.

¹⁰⁹ Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.78.

¹¹⁰ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, c.42, 2012, s.475-479; Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.79; Vakıflarla ilgili detaylı bilgiler için bkz. Şakir Berki, "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", *Vakıflar Dergisi*, S.6, Ankara, 1965, s.86-91; Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S.15, 1982, s.23-53; İbrahim Ateş, "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S.15, 1982, s.55-88; Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S.2, 1942, s.279-304; Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.103-111.

¹¹¹ Mehmet İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul, 28-30 Haziran 1989, s.49-50; Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.79; Günay, "Vakıf", *DİA*, c.42, s.475-479;

¹¹² İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", s.50-51.

düzenlenmesindeki ilk adım II. Mahmud'un babası I. Abdülhamid'in kurmuş olduğu Hamidiye Vakfı ile kendinin tanzim ettiği Mahmudiye Vakfı'nı 1809 yılında birleştirerek, bu vakıfların yönetimini 1814 tarihinde de Darbhâne-i Âmire Nezaretine vermesiyle başlamıştır.¹¹³ Bu iki vakfın yönetimi Darbhâne-i Âmire Nezaretine geçmesiyle birlikte bazı güçlükler yaşanmış ve vakıflar Darbhâne Nezaretinden ayrılmıştır. II. Mahmud dağınık bir vaziyette bulunan vakıfları tek bir yerde toplamak ve vakıf yönetimindeki yolsuzluğu önlemek gibi pek çok amaçtan hareketle 14 Ekim 1826'da Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretini kurmuş ve vakıflar bu nezarete bağlamıştır. Ayrıca bu nezaret ile vakıflar arasında gelir gider aktarımı sağlanmış, vakıfların denetimlerine başlanmış, vakıf kaynaklarından tüm kurum ve çevrelerin eşit şekilde yararlanabilmeleri hedeflenilmiştir. Böylece ayrıcalıklı kesimlerin önüne geçilmiştir.¹¹⁴

Evkâf Nezaretinin kurulmasının ardından tekke ve zaviyelere yönelik yapılan bir diğer önemli düzenleme ise aynı tarikata bağlı bütün tekke ve zaviyeler şeyhlerin defnedildiği dergâhlara veya aynı tarikatın İstanbul asitanesi şeyhliğine bağlanması durumudur. Dolayısıyla tekkelerin ve şeyhlerin bir düzen içerisinde faaliyet yapmaları sağlanmış ve devlet tarafından onların kontrol edilmesi kolaylaşmıştır.¹¹⁵

1826'da Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin kurulmasıyla beraber bu durumdan en çok etkilenen kesim şüphesiz tekkeler ve tarikatlar olmuştur. Çünkü tekkeler ibadethane dışında da aşevi, barınma, hastane olarak kullanılarak halka hizmet ediyor ve çeşitli

¹¹³ Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn", *DİA*, c.11, 1995, s.522; Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.2, 1982, s.91; İpşirli, "II. Mahmud Dönemi Ulema ve Vakıflar", (Ed.) Coşkun Yılmaz, *(II. Mahmud) Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, İstanbul, 2010, s.272-273.

¹¹⁴ "Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilat ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali" nin yazarları İbnü'l-emin Mahmud Kemal ve Hüseyin Hüseameddin, Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin kuruluş tarihi olarak 14 Ekim 1826'yı belirtmişlerdir. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Evkâf Nazırı Yusuf Efendi'ye ait bir belgede, Evkâf Nezareti'nin kuruluş tarihi bu belirtilen tarihten daha önce bir zamanı işaret etmektedir. Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti", *DİA*, s.521-524; Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, S.2, 1942, s.23-24; Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümeleri", *Vakıflar Dergisi*, s.85-95; Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin kuruluş ve işleyişi için ayrıca bkz. Adnan Ertem, "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", *Divan Dergisi*, S.6, İstanbul, 1999, s.47; Ali Akyıldız, "Osmanlılar", *DİA*, c.33, 2007, S.506-509; Öztürk, "Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar", *Vakıflar Dergisi*, S.23, 1994, s.293; Bernard Lewis, *"Modern Türkiye'nin Doğuşu"*, (Çev.) Metin Kırıatlı, TTK, Ankara, 1993, s.93-95; Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S.12, 1978, s.62-64.

¹¹⁵ BOA, C.EV., 355/18014, H. 29.02.1252 (M. 15 Haziran 1836); Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.512; Kara, "Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (Ed.) Murat Belge, Fahri Aral, c.4, İstanbul, 1985, s.981-982.

ihtiyaçları vakıflar aracılığıyla tahsis ediliyordu.¹¹⁶ Ayrıca vakıflar, aynı zamanda tekkelerin idaresi ve kontrolü altında olup hizmet etmekteydi. Tekkelerin hizmetinde olan vakıfların, Evkâf-ı Hümâyün Nezareti ile bu yetkileri ellerinden alınmış ve gelirleri nezaret aracılığıyla toplanarak eşit şekilde paylaştırılmıştır. Tekke ve zaviyelerin gelir aktarımını sağlayan vakıflar böylece devletin tekeline geçerek kontrol altına alınmıştır.¹¹⁷

Tekkelerin gündelik ihtiyaçları, şeyhlere maaş¹¹⁸, taamiyeler, tekke bakım, onarım ve inşaları gibi yardımlar bu nezaret gelirleri vasıtasıyla yapılmıştır. Şeyhler, tekkenin taamiye veya gıda yardımı gibi ihtiyaçları için nezarete başvuruda bulunur ve onay verilirse istekleri karşılanırdı.¹¹⁹ Bir örnek verecek olur isek Nakşibendi tarikatı tarafından Orta Asya'dan gelen dervişlerin barınma ihtiyacının giderilmesi için inşa edilen Özbekler tekkesi¹²⁰ ve Üsküdar'da bulunan Acıbadem tekkesi şeyhleri Evkâf Nezaretine başvuru yaparak koyun eti verilmesi talebinde bulunmuşlardır.¹²¹ Evkâf Nezaretinin gelirleri ile karşılanan tekkelerin çeşitli ihtiyaçları, bir düzen içerisinde, zamanında ve kontrol dahilinde olabilmesi için bazı bölgelerin gümrük gelirlerinden¹²², Haremeyn hazinesinden¹²³, mukataalardan¹²⁴, Tersâne-i Âmire¹²⁵ ambarından ya da toplanılan zekatlar, bağışlar, sadakalar gibi çeşitli gelir kaynaklarından tahsis edilmesi sağlanmıştır.¹²⁶ Bu sayede bir ayda veya günde, ne miktarda, nereden gelir elde edileceği bilinir kılınmıştır. Tekke vakıfları da bu gelir kaynaklarından ne kadar para veya yardımın geleceğini bildiği

¹¹⁶ Işın, "Tarikatlar", *D.B.İ.A.*, c.7, s.213-217; Özer, a.g.e., s.83; Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, s.479-486; Küçük, *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, s.140.

¹¹⁷ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.155; Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.84.

¹¹⁸ 26 Mart 1838 tarihli bir belgede, Evkâf-ı Hümâyün Nezareti tarafından şeyhlere tahsis edilen maaşı ve bu verilen maaştan dolayı Bursa'daki bazı tekke şeyhlerinin teşekkürleri yer almaktadır. BOA, *HAT*, 754/35789, H. 29.12.1253 (M. 26 Mart 1838).

¹¹⁹ Işık, *Tekkedeki İktidar*, s.119; Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.91-92.

¹²⁰ Tanman, "Özbekler Tekkesi", *DİA*, c.34, 2007, s.121-123.

¹²¹ BOA, *C.EV.*, 300/15262, H. 30.03.1253 (M. 4 Temmuz 1837); Evkâf Nezareti tarafından tekke ve zaviyelere yapılan yardımlar için ayrıca bkz. BOA, *C.EV.*, 231/11501, H. 28.10.1251 (M. 16 Şubat 1836); *HAT*, 552/27267, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836).

¹²² Kudüs'te bulunan Nakşibendi tekkesine Yafa Gümrüğü'nden yevmi otuz akçe taamiye tahsis edilmiştir. BOA, *HAT*, 1513/73, H. 29.12.1225 (M. 25 Ocak 1811); Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.148.

¹²³ Haremeyn vakıfları için bkz. Mustafa Güler, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları ve Ehemmiyeti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s.17-18.

¹²⁴ Nakşibendi tarikatına ait olan bir tekkeye Adana Mukataasından taamiye tahsis edildiğine dair bkz. BOA, *C.EV.*, 139/6946, H. 09.07.1225 (M. 30 Ağustos 1810).

¹²⁵ İdris Bostan, "Tersane-i Amire", *DİA*, C.40, 2011, s.513-516.

¹²⁶ BOA, *HAT*, 1320/51539, H. 29.12.1253 (M. 26 Mart 1838); Küçük, *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, s.140-141.

için bütçelerini ona göre belirlemişlerdir. Teoride nezaret, vakıfların tüm ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Ancak pratikte bu tam olarak gerçekleşemedi ve vakıfların birçoğu ihtiyaçlarını karşılayamadılar. Üstelik bazı vakıflar, maddi yetersizlik yüzünden harap olmuş ve hizmetlerini yerine getirememişlerdir.¹²⁷

Bu yardımlar dışında nezaret aynı zamanda şeyhlerin atama ve tayinlerini de kontrol altına almış ve devletin tekkeler üzerindeki gücünün giderek artmasını sağlamıştır. Nezaret, şeyh atama ve tayin işlerinin denetimini sıkı tutmuş ve tekkelere vazifelendirilecek şeyhlerin hangi tarikata bağlı olduklarını ve ehil kimseler olup olmadıklarını da sorgulamıştır.¹²⁸

Sonuç olarak Evkâf Nezaretinin kurulması ile vakıflar tek bir çatı altında toplanmış ve bir düzen ile idare edilmeleri sağlanmıştır. Vakıfların Evkâf'a bağlanmasıyla bu durumdan haliyle tekkeler ciddi anlamda etkilenmişlerdir. Tüm yetki ve sorumlulukların bu nezarete olması tekkeleri tabiri caizse devlete bağımlı hale getirmiştir. Nitekim devlete bağımlı hale gelen tekke ve zaviyelerin mali durumları, buralara yapılacak tayinler, dergâhta ağırlanacak misafirler, dergâhta kalan müritler, şeyhlerin maaşları, tekke bakım ve onarım gibi durumlarla da devlet yakından ilgilenmiştir.¹²⁹ Devlet, bu sayede tekke teftiş ve denetimini kolaylıkla yerine getirmiş ve olası suiistimal durumlarına karşı önlem almış oluyordu.

1.3. Şeyhlere Orduda Görev Verilmesi

Tarikat şeyhlerinin ve halifelerinin Osmanlı Devlet'i içerisindeki faaliyetlerinden birisi olan Ordu Şeyhliği, savaş zamanlarında görevli veya gönüllü olarak orduya katılmaları durumudur.¹³⁰ Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren ordunun savaşlarda muzafferiyet elde edebilmeleri ve askerlerin moral ve motivasyonunu yükseltebilmeleri için ihdas edilen Ordu Şeyhleri, alaylarda Alay Müftüsü¹³¹ ve taburlarda ise Tabur İmamı¹³² olarak görevlendirilmişlerdir.¹³³

¹²⁷ Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.285; İpşirli, "II. Mahmud Dönemi Vakıfların İdaresi", s.57.

¹²⁸ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.245-246.

¹²⁹ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.155.

¹³⁰ Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.307.

¹³¹ Ziya Kazıcı, "Alay", *DİA*, c.2, 1989, s.348.

¹³² Beydilli, "İmam", *DİA*, c.22, 2000, s.181-186.

¹³³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s.729.

Ordu şeyhleri, savaş zamanlarında orduya manevi yönden destek verip dualar ederek Allah'a niyazda bulunurlardı. Askerleri cesaretlendirmek ve morallerini yüksek tutmalarını sağlayabilmek için gaza ve cihada dair hadis ve ayet okurlardı. Şeyhlerin askerlerle olan bu sohbetleri neticesinde de birçok asker tarikatlara intisap etmiştir.¹³⁴ Ayrıca şeyhler, fethedilen bölgelerde irşad faaliyetlerinde bulunabilmek ve bölge halkının İslam'a girmelerine aracı olabilmek için tekkeler de açarlardı.¹³⁵ Ordu Şeyhlerinin, bu vazife ve faaliyetlerinden dolayı çeşitli ihtiyaçları ve barınma masrafları giderilmiş, hediye ve atıyyeler de takdim edilmiştir.¹³⁶

Orduda görevli olan şeyhlerin tekkelerdeki halifeleri ise ordunun savaşta muzaffer olabilmeleri için zikir meclisleri kurarak ve dualar ederek manevi destek vermişlerdir. Aynı zamanda Sultan, farklı bölgelerdeki tekkelere de ordu için Hizbü'l-Bahr¹³⁷ duasını ve Buhari (hadis) okumalarını emretmiştir.¹³⁸ Ayrıca ordunun savaşta muzaffer olabilmesi niyetiyle, bir kısmı Darphâne-i Âmire'den de temin edilerek tekkelere on beş bin kuruşluk atıyye verilmesi Sultan tarafından onaylanmıştır.¹³⁹

II. Mahmud Osmanlı-Rus Savaşı'nda bazı tarikat şeyhlerine Ordu Şeyhliği vazifesi vererek, onlardan istifade etmiştir. Rivayete göre II. Mahmud, 15 Eylül 1828'de Ordu Şeyhliği vazifesine Enderun'da yetişen ve Nakşi tarikatının halifelerinden olan Şeyh Şakir Efendi'yi getirtmiştir. Sultan, şeyhe Rami Kışlası'ndaki kulede bir oda tahsis ederek ordunun muzaffer olması için dua ve zikirle meşgul olmasını emretmiştir II. Mahmud özellikle Halidî tarikatına mensup şeyhlerin ve müritlerin manevi kuvvetinden istifade

¹³⁴ Öngören, "Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl), s.269; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.307-308; Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.46; Öngören, "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar", (Ed.) Semih Ceyhan, s.57.

¹³⁵ Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.307; Işık, *Tekkedeki İktidar*, s.81.

¹³⁶ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.127-128.

¹³⁷ Uludağ, "Hizb", *DİA*, c.18, 1998, s.182-183.

¹³⁸ BOA, HAT, 268/15681, H. 29.12.1223 (M. 15 Şubat 1809); HAT, 1295/50337, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812); Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.571; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.308; 10 Ekim 1809'da ordu Ruslar ile savaşta iken Sultan'ın emri ile Nakşibendi tarikatından yirmi hafız gece boyunca Yasin-i Şerif okumak ve dua etmek için görevlendirilmişlerdir. Okumuş oldukları sureleri sırayla Hz. Muhammed'in (sav), Ashab-ı Kiram'ın, Sahabe-i Kiram'ın, evliyaların ve en sonda Nakşi silsilesindeki çeşitli şeyhlerin ruhaniyetlerine hediye etmişler ve ardından da Sultan'ın, devlet adamlarının, alimlerin şariat üzerine olmaları ve İslam'a karşı düşman olanları galip etmeleri için niyazda bulunmuşlardır. *Câbi Tarihi*, (Haz.) Mehmet Ali Beyhan, TTK, c.1, s.558; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.571-572.

¹³⁹ BOA, C.ML., 37/1654, H. 07.08.1224 (M. 17 Eylül 1809); HAT, 666/32452, H. 29.12.1224 (M. 4 Şubat 1810); *İEHAT*, 6/588, H. 15.01.1239 (M. 27 Eylül 1823); Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.311.

etmek istemiştir.¹⁴⁰ Bunun üzerine sultan Halidî dergâhlarına halka vaazlar vererek moral vermelerini ve ordunun muzafferiyeti için dua etmelerini emretmiştir.¹⁴¹ Mevlana Hâlid-i Bağdâdî İslamın son kalesi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin Ruslar'a karşı zafer elde edebilmeleri için padişahın emri ile İstanbul ve diğer bölgelerdeki müritlerine dua etmelerini emreder. Hatta İstanbul'daki bazı halifelerine sultanımızın ve ordumuzun galip olmaları ve İslam düşmanlarının mağlup olmaları için dua etmek görevimizdir diye yazmıştır.¹⁴²

Sultan'ın emri ile Halidîler, tekkelerde ordunun zaferi için dualar etmiş, bazı Halidî şeyhleri de Osmanlı-Rus Harbi'ne katılarak destek olmuşlardır. Özellikle 1810 tarihinde Osmanlı Rus Savaşı'na iki yüz elli dervişle gönüllü olarak katılan hem Nakşi hem de Kadiri tarikatına mensup Borlu Ahmed Kuddûsî Efendi devrin en meşhur şehhidir.¹⁴³ Ayrıca savaş zamanları dışında tekke şeyhleri ve halifeleri Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde düşman işgaline karşı direniş hareketi başlatarak, vatan savunmasına destek olmaya da devam etmişlerdir.¹⁴⁴ 1813 yılında Ruslar Dağıstan Bölgesi'ne saldırınca Nakşibendi şeyhleri karşı koyarak direniş göstermişlerdir. İmam Gazi Muhammed bu direniş hareketinin öncüsü olmuş ve Ruslara karşı mücadeleyi başlatmıştır.¹⁴⁵ Yine Nakşi şeyhlerinden İsmail Şîrvânî de Osmanlı-Rus Harbine yirmi bin halifesi ile katılmış ve savaşta Ruslar tarafından esir edilmiştir. Müritlerinden Ahmed Efendi Şeyh İsmail Şîrvânî'ye karşılık hapse girince 1826'da Ruslar şeyhi serbest bırakmıştır.¹⁴⁶ Osmanlı Devleti Redif askeri¹⁴⁷ topladığı sırada bazı şeyhler, yakınlarının da orduya alınmasını istemişlerdir. Bir örnek verecek olursak; Erzurum'da Nakşi tarikatından Şeyh Osman Efendi 28 Nisan 1835 tarihinde kardeşinin de orduya alınması için bir mektup yazmıştır.

¹⁴⁰ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrası Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.316-317.

¹⁴¹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.571-572.

¹⁴² Manneh, "Halidiğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", (Ed.) A. Yaşar Ocak, s.343.

¹⁴³ Süleyman Uludağ, M. Asım Köksal, "Ahmed Kuddûsî Efendi", *DİA*, c.26, 2002, s.315-316; Tosun, "Nakşibendîyye", (Ed.) Semih Ceyhan, s.642.

¹⁴⁴ Özсарay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.308-311.

¹⁴⁵ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.220-221.

¹⁴⁶ Özсарay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.310; 13 Temmuz 1828 tarihinde Rum asileri, Osmanlı hududuna sürekli saldırı düzenlemekteydi. Nakşilerin yardımı ile ordu, Rum asilerini bozguna uğrattıklarını Rumeli Valisi Mehmed Reşid Paşa, Sadrazam'a bildirmiştir. Beydilli, "Mehmed Reşid Paşa", *DİA*, c.35, 2008, s.12-14; BOA, HAT, 1064/43660, H. 08.01.1244 (M. 13 Temmuz 1828)

¹⁴⁷ Abdülkadir Özcan, "Redif", *DİA*, c.34, 2007, s.524-526.

Şeyhin bu isteği Sultan tarafından hoş karşılanmış ve kendisine üç yüz kuruş maaş bağlanmıştır.¹⁴⁸

Sonuç olarak Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren gelenek olarak sürdürülen Ordu Şeyhliği II. Mahmud döneminde de devam ettirilmiştir. Ordu Kadıları ve Kazasker İslam Hukuku'nun uygulanmasından nasıl sorumlu iseler Ordu Şeyhler'i de ordunun moral ve motivasyonundan sorumlu idiler.¹⁴⁹ Savaşa katılan şeyhler çoğunlukla Nakşi-Halidî, Mevlevi ve Kadiri gibi tarikatlara mensuplardır. Özellikle Halidîlerin orduya vermiş oldukları manevi destek, savaşa katılmaları ve halkın moralini yüksek tutmak için gösterdikleri faaliyetler diğer tarikatlara nispetle II. Mahmud'un dikkatini çekmiştir. Şeyhler, orduda vazifelerini yaparlarken tekkelerdeki halifelerinden de devlet dualar istemiştir.¹⁵⁰

1.4. Toplum ile Devlet Arasında Aracılık Faaliyetleri

Muhtelif suçlardan çeşitli cezalar alan dervişler, devlet adamları, yöneticiler veya halktan kişiler kendilerini affettirmek veya cezalarını hafifletmek adına toplum ve devlet nezdindeki konum ve itibarlarından dolayı araya şeyhleri koymuşlar veya tekke ve dergâhlara sığınmışlardır.¹⁵¹ Bosna'da eski mutasarrıf Ali Paşa'nın öncülüğünde başarısızlıkla sonuçlanan bir isyana katılan ve daha sonra kıyafetini değiştirip, sakalını tıraş ederek Nakşibendi tarikatına ait bir tekkeye sığınan Şeyh Sinan adındaki şahıs, tekkenin şeyhi olan Sırrı Efendi'den kendisine yardım etmesi talebinde bulunmuştur. Bu şahsın yardım talebini geri çevirmeyen Şeyh Sırrı Efendi, dervişini göndererek Sinan Efendi'nin yaptıklarından pişman olduğunu ve bundan sonra padişaha dua etmekten başka bir vazifesinin olmayacağına dair yemin ettiğini iletmıştır. Şeyh Sırrı Efendi'nin hatrına isyana katılan Sinan Efendi affedilmiş ve padişaha dua etmekle meşgul olması emredilmiştir.¹⁵²

Ayrıca çeşitli suçlardan ceza alan kimseler Nakşibendi tarikatına intisap etmeleriyle beraber affedilmişlerdir. Bir örnek verecek olursak Bektaşî tarikatının yasaklanmasıyla İstanbul Rumelihisarı'ndaki Bektaşî tekkesinin şeyhi Mahmud Baba Kütahya'ya sürgün

¹⁴⁸ BOA, HAT, 1322/51645, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835).

¹⁴⁹ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfîler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, s.442.

¹⁵⁰ Varol, *Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.134.

¹⁵¹ Öngören, "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar", s.58; BOA, C..EV., 51/2548, H. 23.06.1243 (M. 11 Ocak 1828); Öngören, "Osmanlılar", *DİA*, c.33, 2007, s.541-548.

¹⁵² BOA, HAT, 1310/51037, H. 11.08.1252 (M. 21 Kasım 1836); HAT, 1123/44935, H. 15.10.1252 (M. 23 Ocak 1837); HAT, 1310/51037, H. 29.12.1252 (M. 6 Nisan 1837); Beydilli, "Tepedenli Ali Paşa", *DİA*, c.40, 2011, s.476-479.

edilmiştir. Ancak bu şahsın Nakşibendi tarikatına intisap etmesiyle 1832 tarihinde affedilmiş ve İstanbul'a gelerek tekkesinin başına geçmesine izin verilmiştir.¹⁵³

2. PADİŞAH İLE İLİŞKİLER

Osmanlı padişahları ilk dönemden itibaren, tasavvuf ve tarikatla yakından alakadar olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları ile beraber tarikatlarla münasebetler başlamış, her iki tarafın birbirlerine sağladığı destekle de sonraki dönemlerde temasları pekişmiştir. Osmanlı Devleti'nin kaynaklarında, muhtelif arşiv belgelerinde ve vekâyinâmelerde bu hususla alakalı önemli bilgiler bulunmaktadır.¹⁵⁴

Sultan II. Mahmud kendinden önceki padişahlar gibi tekke ve şeyhleriyle yakın ilişkilerde bulunmuştur. Kendisinin Mevlevîyye ve Nakşibendîyye tarikatlarının müntesibi olduğu rivayet edilmiştir.¹⁵⁵ Ayrıca müntesibi olduğu Nakşi tarikatının bazı derslerine de katıldığı kaydedilmiştir.¹⁵⁶ Gençlik yıllarından itibaren Mevlevîhânelere devam etmiş daha sonraları ise diğer tarikat şeyhleri ile görüşüp, ihsanlarda bulunmuştur.¹⁵⁷ Yenikapı Mevlevîhânesi'ni ziyaret etmeye başlayan II. Mahmud için yapılan karşılama merasimi işlerine canı sıkılan Şeyh Ali Nutkî Dede bir gün mukabele-i şeriften sonra şeyh odasına gelen ve memnuniyetini göstermek için “*Şeyhim benden bir şey istemez misiniz?*” diyen padişaha; “*Ne olur efendim bu dergâha bir daha gelmeyin*” ricasında bulunabilmiştir. Beklemediği cevap karşısında şaşırان Sultan: “*Şeyhim beni bâb-ı Mevlânâ'dan mı kovuyorsunuz*” deyince, Şeyh Nutkî Dede: “*Hayır, buradan kimse kovulmaz. Fakat siz geliyorsunuz, giderken de dervişlere ihsanlarda bulunuyorsunuz, onları dünyaperest yapıyorsunuz. Sizden istirhamım bir daha bu dergâha Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin. Hatta her vakit buyurun*” karşılığını vermiştir.¹⁵⁸ Şeyhin maksadını anlayan padişah “*eyvallah*” diyerek haklı bulduğunu izhar etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵³ BOA, HAT, 502/24676, H. 29.12.1247 (M. 30 Mayıs 1832); Ahmed Rıfki, *Bektaşî Sırrı, (Haz.) Hür Mahmut Yücer, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013, s.175; Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19 Yüzyıl), s.397-398.*

¹⁵⁴ Öngören, “Osmanlı Padişahları ve Tasavvuf”, *Osmanlı*, (Ed.) Güler Eren, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.486.

¹⁵⁵ Öngören, “*Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar*”, (Ed.) Semih Ceyhan, s.64; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.153; Sezai Küçük, “*Mevlevîyye*”, (Ed.) Semih Ceyhan, s.513.

¹⁵⁶ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.540.

¹⁵⁷ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.532.

¹⁵⁸ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.153-154; Resuhi Baykara, “*Beş Padişaha Ait Fıkralar*”, s.1; Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, s.150-151.

¹⁵⁹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.532.

II. Mahmud yeni bir askeri yapılanmaya gidilmesine karar vermiş ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmıştır. Devamında modern bir devlet yapısı için birtakım reform hareketleri içerisinde bulunmuş ancak yapmış olduğu düzenlemelerden dolayı halktan, ulemeden, tekke şeyhlerinden destek görmemiştir. Sakal boyutlarındaki uzunluk, kılık-kıyafetteki değişim ve ordudaki (haberleşme, savaş taktikleri, askerlerin üniforma giymeleri vb.) düzenlemeler gibi tüm bu hareketler Batı'ya öykünme olarak görülmüş ve bu değişimlerden kaynaklı olarak adının “*gavur padişah*”a çıkmasına neden olmuştur.¹⁶⁰ Yapmış olduğu düzenlenmeler neticesinde itibarı zedelenen Sultan, dindar kimliğini ispat etmeye ve yeniden halktan, devlet adamlarından ve de şeyhlerden destek alabilmek adına Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vekâyi gazetesini 1831 yılında kurarak yayına başlatmıştır. Bu gazete vasıtasıyla yapılacak reformlar için halk bilgilendirilmiştir.¹⁶¹ Sultan, halkı etkileme ve dindar bir kimliğe sahip olduğunu halka duyurmak adına her fırsatı değerlendirmiştir. Tarikat ve şeyhlerle bir araya gelmiş, ıslahatlar noktasında halkı bilgilendirmek için yapmış olduğu yurt içi gezilerinde bazı şeyhleri de yanında götürmüştür.¹⁶² Tarikatlara ve şeyhlere karşı göstermiş olduğu bu ilgi ve alakayı da gazete aracılığıyla topluma duyurarak propaganda girişimlerinde bulunmuştur.¹⁶³ Örneğin Sultan, dindar kimliğini vurgulamak için Takvim-i Vekâyi gazetesinin 22 Ocak 1832 tarihli yayınında oruçlu olarak tebdil-i kıyafet ile çarşıya çıkıp fakirlere sadaka dağıttığı ve cami şeyhlerinden Hasan Efendi'nin sohbetine iştirak ettiğine yer vermiştir.¹⁶⁴ Ayrıca sultan devlet adamların, halkın ve şeyhlerin yapılan reformları yanlış algılamalarını engellemek adına çeşmeler, tekkeler, dergâhlar, medreseler ve camiler inşa ettirmiş, tekkelerin bakım ve onarımları ile ilgilenmiş, dindarlık imajını ispat etmek için tarikat şeyhlerini yanında bulundurmuş ve propaganda amacıyla bu yaptıkları halka duyurulmuştur.¹⁶⁵ Özellikle II. Mahmud hem dini prestiji hem de reform hareketleri için halktan destek alabilmek adına Nakşibendi tarikatına ayrıca ehemmiyet vermiştir. Bu

¹⁶⁰ Beydilli, “II. Mahmud”, *DİA*, s.354-355; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.152; Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.105; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.531.

¹⁶¹ Nesimi Yazıcı, “Takvim-i Vekâyi”, *DİA*, c.39, 2010, s.490-492.

¹⁶² Özcan, “II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s.361-379.

¹⁶³ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.181; Yazıcı, “Takvim-i Vekâyi”, *DİA*, s.490-492.

¹⁶⁴ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.179.

¹⁶⁵ Örneğin II. Mahmud Eyüp'de bulunan bir tekkeyi tamir ettirmiş ve daha sonrada bu tekkeye ziyaret gitmiştir. Sultan tarafından yapılan bu muameleler Takvim-i Vekâyi gazetesinin bir nüshasında yer verilmiş ve kamuoyuna duyurulmuştur. BOA, *HAT*, 492/24105, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835); Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.181.

tarikatin etrafında hem halktan hem de önemli devlet adamlarından kişilerin toplanması ve tarikatin güçlü bir nüfuza sahip olması sultanın dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla propaganda amacıyla tarikatin bu gücünden istifade edilmiştir. II. Mahmud, önemli gün ve geceler için gerçekleştirilen programlara, sünnet,¹⁶⁶ doğum günü veya düğün törenlerine,¹⁶⁷ resmî açılışlara Nakşi şeyhlerini de davet etmiş ve bu törenler vasıtasıyla onlara çeşitli hediye ve ikramlarda bulunulmasını emretmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca çeşitli Nakşi tekke ve zaviyelerin bakım ve onarımlarıyla ilgilenmiş, tekke inşalarında ve tekke ziyaretlerinde bulunmuştur. Örneğin III. Selim, Üsküdar'da Nakşibendi tarikatına ait Selimiye adında bir tekke inşa ettirmiş ve bu tekke zamanla hasar görmüştür. II. Mahmud zamanla hasar gören Selimiye tekkesini yeniden genişleterek inşa ettirmiştir. İnşaata tamamlandıktan sonra tekkenin açılış törenine katılmış, cemaatle birlikte namaz kılmış ve tarikatin ayinine iştirak etmiştir. Ardından da tekke ahalisine ihsan ve atıyyelerde bulunmuştur.¹⁶⁹ Böylece propaganda gereği bu ilgi ve alakayı yayın organları vasıtasıyla halka duyurmuştur. Sultanın amacı toplum, devlet adamları ve şeyhler nezdindeki imajını düzeltmek, onların reformlar için desteğini alabilmek, saygınlığını arttırmak, tarikat ve şeyhleri önemsediyini ve onların yanında olduğunu göstermektir.

3. DEVLET ADAMLARIYLA İLİŞKİLER

Nakşibendi tarikatinın, Halidîlik kolu, Sultan II. Mahmud'un yanı sıra devlet erkanının da dikkatini çekmiştir.¹⁷⁰ Devlet ricali içerisindekilerle tarikat çevreleri arasında yakın ilişkiler oluşmuştur. Bu karşılıklı yakın ilişkilerin temeli, 1830'lu yıllardan sonra tarikata karşı tutumların yumuşaması ve daha kontrollü bir şekilde tarikatin faaliyetlerine izin verilmeye başlanmasıdır. Böylece hem devlet adamları hem de tarikat çevresindekiler birbirlerini etkileyerek münasebetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca devlet kademesinde çeşitli kalemelerden görevli memurlar da tarikata gönül vererek intisap etmişlerdir.

Mevlana Hâlid-i Bağdâdî şeriata ve şeriatın kanunlarına ciddi bir şekilde önem verip, bu kanunları Nakşibendi tarikatinın temel esas ve öğretileri olarak benimsemiştir.

¹⁶⁶ BOA, C..SM., 40/2031, H. 29.01.1252 (M. 16 Mayıs 1836).

¹⁶⁷ BOA, HAT, 486/23825, H. 29.12.1249 (M. 9 Mayıs 1834); HAT, 1597/76, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836).

¹⁶⁸ BOA, HAT, 656/32060, H. 29.12.1224 (M. 4 Şubat 1810).

¹⁶⁹ BOA, HAT, 756/35745, H. 29.12.1254 (M. 15 Mart 1839); Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.271; Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.183-184.

¹⁷⁰ Öngören, *"Osmanlılarda Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)"*, s.320; Virginia H. Aksan, *"Osmanlı Harpleri (1700-1870)"*, (Çev.) Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2017, s.340.

Ayrıca müritlerine ve halifelerine her fırsatta bu ilke ve esasları hatırlatmıştır. Şeyh Hâlid'e göre şeriat kanunları; sadece gündelik hayatta uyulması gereken kurallar değil aynı zamanda Müslüman devlet yöneticilerinin devlet idaresinde uymaları gerekli olan hükümlerdir. Bağdat Valisi olan Davut Paşa'ya bir mektubunda Şeyh Hâlid şöyle yazmıştır; “Müslüman sadrazamların buyruklarına uymak gereklidir. Ancak bu buyrukların şeriat ile çelişmemesi koşuluyla”.¹⁷¹ Aynı Valiye Şeyh Hâlid bir başka mektubunda da İmâm-ı Rabbânî'nin; “Bir hükümdar erdemliyse, tebaası da erdemlidir; ama eğer hükümdar namussuzsa, tebaası da namussuzdur” sözlerini aktarmıştır.¹⁷² Mektuplarında yazdıklarından anlaşılacağı üzere Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'ye göre erdemli devlet adamı şeriatın hükümlerine göre hareket edendir.¹⁷³

Hâlid-i Bağdâdî'nin kurmuş olduğu Halidîlik koluna Gürcü Necib Paşa, Pertev Mehmed Said Paşa,¹⁷⁴ Musa Safvetî Paşa,¹⁷⁵ Hüsrev Paşa,¹⁷⁶ Mustafa Reşid Paşa,¹⁷⁷ Ahmed Sadık Zîver Paşa,¹⁷⁸ Ali Rıza Efendi,¹⁷⁹ Abdullah Paşa,¹⁸⁰ Şam Valisi Salih Paşa,¹⁸¹ Humbarahane, Darphane ve Tophane'de görev yapmış Ahmed Efendi ve Takvimhâne Nazırı Lebîb Efendi gibi devlet kademesinden kişilerin intisap ettiği bilinmektedir.¹⁸²

Gürcü Necib Paşa, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin İstanbul'daki ilk halifesi olan Abdülvehhab Susî'ye intisap etmiştir. Daha sonra Abdülvehhâb Efendi'nin şeyhinden habersiz hareket ederek, kendi adına bir Nakşi kolu kurmaya kalkması üzerine Gürcü Necib Paşa'dan destek görmüştür.¹⁸³

Tarikata intisap eden bir diğer devlet adamı Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'dır. Nakşibendi tarikatına maddi-manevi destek veren ve tarikatın faaliyetlerinde sürekli bulunan önemli bir devlet adamıdır. Pertev Paşa, 6 Aralık 1835 tarihinde tarikatın

¹⁷¹ Manneh, “Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, s.334.

¹⁷² İmâm-ı Rabbânî, “Mektûbât-ı Rabbânî”, (Çev.) Abdülkadir Akçiçek, c.1, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2001, s.63 (47 Numaralı Mektup).

¹⁷³ Manneh, “Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, s.335.

¹⁷⁴ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.244; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.106; Manneh, “19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik”, s.283.

¹⁷⁵ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.106.

¹⁷⁶ Manneh, “19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik”, s.280

¹⁷⁷ Beydilli, “Mustafa Reşid Paşa”, *DİA*, c.31, 2006, s.348-350.

¹⁷⁸ Hasan Aksoy, “Zîver Paşa”, *DİA*, c.44, 2013, s.474-475.

¹⁷⁹ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.205.

¹⁸⁰ Manneh, “Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, s.334.

¹⁸¹ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.70.

¹⁸² Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.244; Yücer, “Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl”, s.557.

¹⁸³ Manneh, “19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik”, s.283.

Üsküdar'da bulunan Selimiye zaviyesini yeniden düzenletmiş ve zaviyeyi genişleterek yeni bölümler eklettirmiştir. Ayrıca II. Mahmud için mahfel-i hümayun (özel ibadet odası), tarikat ahalisi için de hücre odaları, harem daireleri inşa ettirmiştir.¹⁸⁴

Şeyh Halid'in Anadolu'daki halifesi olan Muhammed b. Abdullah el-Hani'ye bağlanan devlet adamı Musa Safvetî Paşa'dır. Maliye Nazırı olan Paşa, Eminönü'nde intisap ettiği Nakşibendi tarikatı için bir dergâh inşa ettirmiş ve Kastamonu'ya ilk Nakşi tekkesi inşasında etkili olmuştur. Kastamonu'daki tekke için yüksek miktarda taamiye yardımında bulunmuştur. Musa Safveti Paşa kendi adına da tekke yaptırmıştır.¹⁸⁵

Nakşibendi tarikatına bağlı olan Hüsrev Paşa, II. Mahmud'un sağ kolu aynı zamanda ordu ve devlette muhtelif görevlerde bulunan önemli bir devlet adamıdır.¹⁸⁶ Hüsrev Paşa, Edirne'de 1833 yılında yanan Nakşibendi tekkesini tamir ettirmiştir. Ayrıca kendi vakfiyesinden tekke erbabına maaş bağlattırmıştır.¹⁸⁷ Hüsrev Paşa Eyüp'te kendi adına bir tekke inşa ettirmiş ve daha sonra bu tekkeyi Nakşi tarikatına bağışlamıştır.¹⁸⁸

Mülkiye Nazırı Pertev Paşa tarafından yetiştirilen Sadrazam Mustafa Reşid Paşa da Nakşibendi tarikatına bağlıdır. Bu tarikata gönül veren M. Reşid Paşa'nın, namazlarının bitiminde tarikata özgü olan evrad-ı şerif okuduğu da rivayet edilmektedir.¹⁸⁹

Evkaf Nazırı olan Ahmed Sadık Zîver Paşa tarikata intisap eden bir başka devlet adamıdır.¹⁹⁰ Yine devlet kademesinde görevli olan Ali Rıza Efendi'nin tam anlamıyla hangi tarikata intisap ettiği bilinmemekle birlikte, kabrinin Nakşibendi tarikatına ait olan Selimiye tekkesinde olması bu tarikata bağlı olduğunun bir karinesidir.¹⁹¹

Acre Genel Valisi (1819-1832) Abdullah Paşa'nın Nakşibendi tarikatına gönül verdiği bilinmektedir. Hatta Nakşibendi tarikatının kurucusu olan Mevlana Hâlid-i

¹⁸⁴ Yücer, "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)", s.556-557; Carter Vaughn Findley, "Pertev Mehmed Said Paşa", *DİA*, c.34, 2007, s.233-235.

¹⁸⁵ Yücer, "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)", s.256-257.

¹⁸⁶ Manneh, "Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.374; Halil İncelik, "Hüsrev Paşa", *DİA*, c.5, 1999, s.609-616.

¹⁸⁷ Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.280; Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *DİA*, c.19, 1999, s.48-49.

¹⁸⁸ Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.475-476.

¹⁸⁹ Cevdet Paşa, "Tezâkir", 13-20, (Haz.) Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1991, s.40; "Tezâkir", 40, s.69; Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, s.348-350; Aşçı İbrahim Dede, "Aşçı Dede'nin Hatıraları", (Haz.) Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, c.1, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2006, s.412.

¹⁹⁰ Aksoy, "Zîver Paşa", *DİA*, s.474-475.

¹⁹¹ Varol, *Bektaşiliğin İlgaı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.205.

Bağdâdî'den kendisine dua etmesini rica etmiştir. Bunun üzerine şeyh, şeriatın kurallarının dışına çıkmayacağı ölçüde ona dua edeceğini bildirmiştir.¹⁹²

Son olarak da Şam Valisi Salih Paşa'yı görmekteyiz. Salih Paşa şeyh Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin düşüncelerinden etkilenerak şeyh hakkında yapılan suçlamalara karşı kapı kethüdasına arzuhal göndermiştir. 25 Haziran 1823 tarihinde yazmış olduğu arzuhalde; şeyhin herhangi bir kötü niyetinin olmadığını bildirmiştir. Ayrıca Mevlana Hâlid-i Bağdâdî hacca gitmek için Şam'a geldiğinde Salih Paşa şeyhi ziyaret ederek elinden öpmüştür.¹⁹³

Devlet adamlarının Nakşibendi tarikatına intisap edip, gösterdikleri ilgi neticesinde tarikatın maddi manevi işlerinin halledilmesinde önemli bir aracılık faaliyeti göstermişlerdir. Nakşi tekkeleri devlet adamları tarafından tabir-i caiz ise bir hayır kurumu olarak görülmüştür. Devlet adamları, Nakşi tekke ve zaviyelerinin taamiye tevcihi,¹⁹⁴ kütüphane ve tekke inşaları, zamanla yıpranmış ve zarar görmüş tekkelerin restorasyon işlemleri, tekke ahalisine maaş gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Örneğin, Maliye Nazırı Musa Safvetî Paşa, içerisinde bir kütüphane ve cami bulunan tekke inşa ettirmiştir. İnşa ettirdiği tekkeyi Nakşibendi tarikatına tahsis etmiş ve taamiye yardımında da bulunmuştur.¹⁹⁵

Nakşibendi tarikatının şeyhleri ve müritleri de devlet adamlarına manevi anlamda destek vermişlerdir. Manevi desteğin yanında çeşitli suçlar işleyerek görevden alınan ve sürgüne yollanan devlet adamlarının affedilmeleri veya cezalarının hafifletilmeleri için de Nakşi şeyhleri aracı olmuşlardır. Örneğin, Şehidlik Türbedarı Mahmud Efendi, muhtelif bir suçtan ötürü görevinden alınarak Kütahya'ya sürgüne yollanmıştır. 30 Mayıs 1832 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere de Nakşibendi tarikatına intisap ettiği için affedilmiştir.¹⁹⁶ Ayrıca Nakşi şeyhleri, yeni göreve gelmiş veya mevkisinden ileri bir dereceye terfi etmiş olan devlet adamlarına da tebrik mektupları göndermişlerdir. Nitekim devlet, çeşitli suçlardan ceza alan devlet adamlarının ıslah edilebilmeleri düşüncesiyle tarikatlara

¹⁹² Manneh, "Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.334.

¹⁹³ BOA, HAT, 767/36137, H. 15.10.1238 (M. 25 Haziran 1823); Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.70.

¹⁹⁴ Damad Said Paşa, Eyüp'de Nakşibendi tarikatına ait olan Şeyh Murad tekkesine 250 kuruş taamiye bağlatmıştır. Tanman, "Şeyh Murad Tekkesi", *DİA*, c.39, 2010, s.62-64; Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.207; Taamiye tevcihi için bkz. BOA, C.EV., 139/6946, H. 09.07.1225 (M. 30 Ağustos 1810).

¹⁹⁵ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.204.

¹⁹⁶ BOA, HAT, 502/24676, H. 29.12.1247 (M. 30 Mayıs 1832)

yönlendirmiş veya tarikatların aracı olmasıyla devlet adamlarını affetmiştir. Özellikle devlet, Nakşibendi tarikatına ayrı bir ehemmiyet vermiş ve bu tarikata bağlı olup çeşitli suçlardan ceza alan devlet adamlarını şeyhlerin aracı olmasıyla affetmiştir. Çünkü devlet, kısa sürede geniş bir bölgeye yayılan ve önemli bir nüfuz elde eden Nakşibendi tarikatının hem gücünden istifade edebilmek hem de reformlar karşısında desteklerini alabilmek amacıyla hareket etmiştir.

Nakşibendi tarikatının bazı şeyhleri, şeyh yakınları veya tarikata mensup kişilerin de devlet kademelerinde memuriyet görevi alarak hizmet ettikleri bilinmektedir. Ayrıca saray içerisindeki Enderun gibi bölümlerde ve çeşitli kalemlerde de görev almışlardır.¹⁹⁷ Özellikle şeyh çocukları babalarının manevi otoriteleri sayesinde devlette memur olarak çalışmaya başlamışlardır. Örneğin Üsküdar'da bulunan Nakşibendi tekkesi şeyhi Behçet Efendi'nin oğlu Mehmed Rıza Efendi kalemlerin herhangi birinde görev almak istemiştir. Bunun üzerine 28 Nisan 1835 tarihinde Mekteb-i Maârif-i Adliye'de memur olarak vazife almıştır.¹⁹⁸ Bir başka örnekte ise Kanlıca'daki tekkede görevli olan Nakşibendi şeyhi Abdullah Efendi'nin oğlu Ata Efendi'nin, 3 Ocak 1813 yılına kadar Gümrük Katipliği yaptığı bilinmektedir.¹⁹⁹ Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere şeyh yakınlarının devlet kademesinde çeşitli görev almaları, şeyhlerin devlet tarafından saygın ve güvenilir bulunmalarının veya şeyhlerin etki alanlarının genişleyerek yaptırım güçlerinin artmasının bir neticesi olarak görülebilir.

Nakşibendi tarikatı, 1830'lu yıllardan sonra padişah ve devlet adamları arasında giderek önemini artırmıştır. Bu durumun en temel etkeni ise Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin İstanbul'daki bazı halifelerinin irşad faaliyetlerine ciddi bir şekilde ehemmiyet vermelerinden kaynaklıdır. Şeyhlerinin uyarı ve tenkitlerine dikkat ederek, şariat kanunları ve Nakşi öğretilerine özen göstererek, toplum ve devlet içerisinde yerlerini sağlamlaştırmışlardır. Tarikatın devlet adamlarına vazifeleriyle beraber tekke ve zaviyelerdeki sorumluluklarını yürütme imkânını vermesi, tarikatın güçlü bir nüfuza sahip olması, tarikatın yol gösterici ve toplum tarafından saygın bir yere sahip olması gibi unsurlar devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Bunun neticesinde de bürokrasiden tekkeye veya tekkeden bürokrasiye geçişler yaşanmıştır. Ayrıca tarikatın gücünden ve nüfuzundan istifade edebilmek amacıyla tarikata intisap eden bazı devlet adamları da

¹⁹⁷ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.194.

¹⁹⁸ BOA, *HAT*, 1590/41, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835).

¹⁹⁹ BOA, *HAT*, 541/26738, H. 29.12.1227 (M. 3 Ocak 1813).

mevcuttur. Bu amaçla tarikatın faaliyetlerine katılan ve tarikata intisap eden devlet adamlarının asıl niyetlerinin vazifelerinde terfi etmek ya da bazı nedenlerden dolayı aldıkları cezalar neticesinde affedilmek olduğu kaydedilmiştir.

4. ULEMA İLE İLİŞKİLER

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren sosyal ve siyasi gibi çeşitli sahalarda aktif rol alan ulemanın, padişah ve devlet adamları gibi tekke ahalisiyle münasebetleri olmuştur. Padişah ve devlet adamlarının bir tarikata bağlı olmaları, şeyh ve dervişlere duyulan saygı ve sevgi, şeyhlerin de ulema gibi medrese kökenli olması, ilmiye mensuplarının uhrevî olarak bir şeyhin himayesi altında bulunma arzuları, bazı şeyhlerin Nakîbüleşraf olmaları²⁰⁰, tarikat erbabının yol gösterici ve öğüt verici özelliklere sahip olması, ulemanın sorularına şeyhlerin ilmî açıdan değerlendirip yanıt vermeleri, şeyhlerin hangi rütbede veya konumda olursa olsun ilmiye mensubu kişileri ayırt etmeden irşad vazifesinde bulunmaları ve şeyhlerin manevi açıdan ulemaya destek vermeleri ilmiye sınıfının dikkatini çekmiş ve tarikatlara intisap etmelerinde önemli birer unsurlar olmuştur. Tarikatlara bağlanan ilmiye sınıfındakiler, tekke ve zaviyeleri bir hayır kurumu olarak görmüş ve taamiye, fodla, hinta gibi çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. İlmiye sınıfının tarikatlara olan ilgi ve alakaları 19. yüzyılda da devam etmiş ve ulema arasında tarikatlar hızla yayılmaya başlamıştır. Özellikle ulema arasında Halidîlik kolu diğer Sünni tarikatlara nazaran daha fazla rağbet görmüştür. Mevlana Hâlid'in ilmiye sınıfındakiler gibi medrese kökenli bir kişi olması, tarikatının usûl ve erkânlarının şeriata dayalı bir yapıda olması, tarikatın ulemanın devletteki vazifeleriyle tekkedeki sorumluluklarını beraber yürütme imkânını vermesi, devlet ve toplum tarafından Halidîlerin saygın bir konumda olması ve destek görmesi ve tarikat erbabının şeriata olan bağlılıkları ulema arasında Halidîlerin neden rağbet gördüğünü açıklamaktadır.²⁰¹ Mesela, 19. yüzyılın önemli fıkıhçılarından İbn-i Abidin'in (ö. 1836) Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'ye intisap ederek icazet alması ve şeyh Hâlid'in cenaze namazını kıldırması ulema arasında tarikatın yeri ve konumu açısından önemli bir örnektir.²⁰²

²⁰⁰ Hz. Peygamber'in neslinden olan ve o nesilden gelen kimselerin hizmetiyle meşgul olan şahıslara verilen unvandır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s.647-648; Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *DİA*, c.32, 2006, s.322-324.

²⁰¹ Ayrıca bkz. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, s.392-396.

²⁰² Tosun, "Nakşibendiyye", s.652; Kemal Yıldız, "Zahîr-Bâtın Dayanışması; Mutasavvıf Mevlana Hâlid ile Fakîf İbn Abidin Örneği", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.15, 2005, s.131-134; Ahmed Özel, "İbn Abidin", *DİA*, c.19, 1999, s.292.

Halidilik koluna, Mekkîzâde Mustafa Âsım (ö.1846)²⁰³, Mehmet Refik Efendi²⁰⁴, azledilen Çelebizade Mehmed Zeynelâbidin Efendi (1823-24)²⁰⁵, Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi²⁰⁶, Rumeli Kazaskeri Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi²⁰⁷, İstanbul Kadısı ve şair olan Keçecizâde İzzet Molla (ö.1829)²⁰⁸, Osmanlı kıraat ve nahiv (söz dizimi, cümle bilgisi) alimi Abdullah Efendi (ö.1836)²⁰⁹ ve son olarak tefsir yazarı Şehâbeddin Âlûsî²¹⁰ gibi ulemadan kişilerin intisap ettiği bilinmektedir.

Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesi Abdülvehhâb es-Sûsî'nin İstanbul'daki faaliyetleri esnasında Şeyhülislam Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi Halidilik koluna intisap etmiştir.²¹¹ Nakşi-Müceddidi tarikatına bağlı olan bir aileden gelen Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi, II. Mahmud döneminde (1818-19, 1823-25 ve 1833'ten vefatına kadar) Şeyhülislamlık yapmıştır.²¹² Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi, Şam'da bulunan Mevlana Hâlid-i Bağdâdî ile yazışmış ve ona bir hediye göndermiştir. Şeyh Mevlana Hâlid'in cevap verdiği mektuplardan birinde, tarikatın tanıtılması ve yayılması konusunda Mustafa Âsım Efendi'nin yapmış olduğu faaliyetlerden ötürü teşekkür etmiştir.²¹³

Mehmed Refik Efendi, önce kadılık ardından da şeyhülislamlık vazifelerinde görevlendirilmiştir. Aynı zamanda da Halidilik tarikatına intisap etmiştir.²¹⁴

Talebe-i ulum ayaklanmasında Şeyhülislamlık görevinden alınan (1823-24) Çelebizade Mehmed Zeynelâbidin Efendi'nin, Nakşibendi tarikatının Beşiktaş'ta bulunan Neccârzâde tekkesi şeyhi Sıddık Efendi'ye intisap ettiği bilinmektedir.²¹⁵

²⁰³ Algar, *Nakşibendilik*, s.234; Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, s.284; Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.282; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.251; İpşirli, "Mekkîzâde Mustafa Efendi", *DİA*, c.28, 1991, s.578.

²⁰⁴ Algar, "Halidiyye", *DİA*, s.297; Muhammed Aruçi, "Mehmed Refik Efendi", *DİA*, c.28, 2003, s.517-518; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.244; Tosun, "Nakşibendiyye", s.652.

²⁰⁵ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.586.

²⁰⁶ Algar, "Halidiyye", *DİA*, s.297.

²⁰⁷ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, (Çev.) Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş, Seha Neşriyat, İstanbul, 1990-1999, c.2, s.104-105.

²⁰⁸ Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.282; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.251; Algar, *Nakşibendilik*, s.234.

²⁰⁹ Ali Turgut, "Abdullah Eyyûbî", *DİA*, c.1, 1988, s.102-103; Algar, "Halidiyye", *DİA*, s.297.

²¹⁰ Algar, "Halid el-Bağdâdî", *DİA*, s.284.

²¹¹ Algar, "Halid el-Bağdâdî", *DİA*, s.284; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.255

²¹² Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.288; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.110; Algar, *Nakşibendilik*, s.255; İpşirli, "Mekkîzâde Mustafa Âsım", *DİA*, s.478.

²¹³ Manneh, "Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.346.

²¹⁴ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.244.

²¹⁵ Mum Gazvesi, Softalar Vak'ası gibi çeşitli isimlerle adlandırılan ayaklanma; II. Mahmud'un ıslahat hareketlerine başlaması üzerine Şeyhülislam Çelebizâde Zeynelâbidin Efendi'nin padişaha destek vermesi ve

İstanbul kadısı olarak görev yapmış ve dönemin meşhur şairi olan Keçecizâde İzzet Molla da Halidîlik koluna intisap etmiştir.²¹⁶ İzzet Molla, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'yi ve Halidîlik kolunu öven şiirler de yazmıştır. Keçecizâde İzzet Molla, II. Mahmud'a Rusya ile savaşa girmemesini tavsiye etmesi üzerine 1828'de Sivas'a sürgün edilmiştir.²¹⁷

Sultan Ahmed Cami'inde vaizlik ve Eyüp Sultan Cami'inde ise baş imamlık yapmış olan kıraat ve tefsir alimi Abdullah Efendi, Nakşi tarikatına ait Murad Bûhârî tekkesi şeyhi Mehmed Efendi'ye bağlanmıştır. Kıraat ve tefsir çalışmaları ile birlikte tercüme ve şerh (yorumlama) faaliyetlerinde bulunmuştur. Tasavvufla ilgili Terceme-i Âdâb-ı Tarîk-ı Nakşibendi eserini kaleme almıştır.²¹⁸ Rûhu'l-Meânî adlı tefsir yazarı Şehâbeddin Âlûsi de Nakşibendi tarikatına intisap etmiş bir diğer âlimdir.²¹⁹ Ayrıca ulemadan Halidî tarikatına bağlı olmayıp gönüllü bir şekilde tarikatın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan kişiler de mevcuttur. Hangi tarikata mensup olduğu bilinmeyen ancak Halidîlerin de önem verdiği Şeyhülislam Samanizâde Ömer Hulûsî Efendi (ö. 22 Ekim 1812) bu duruma en güzel örnektir. Ömer Hulûsî Efendi, 5 Mart 1801 tarihinde İstanbul Otlukçu Yokuşu'nda bir tekke inşa ettirmiştir. Bu tekkeyi de Nakşi olan Özbek dervişlerine vakfetmiştir.²²⁰ Tarikat mensuplarının yemek ihtiyaçlarını karşılamak için de bir imarethane tahsis ettirmiştir.²²¹ Ömer Hulûsî Efendi'nin vefatında Sultan Mehmed Camii'nde cenaze namazı kılınmış ve tabutunu tevhid zikirleri eşliğinde Halidî şeyhleri taşımıştır.²²² II. Mahmud döneminde ulema ve Halidîler birbirleriyle genel itibariyle iyi geçinmişlerdir. Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin medrese kökenli olmasından, tarikatın usûl, erkân ve düstûrlarından, şeyhlerin ilmî bilimlerin yanında diğer bilimlere de vâkıf olmalarından ve şeriata bağlılıklarından etkilenen ve manevî hazza ulaşmayı arzulayan ulema, Nakşi şeyhlere intisap ederek kendilerine bir yol belirlemişlerdir. Belirledikleri bu yolda şeyh-mürît ilişkisiyle hareket etmişlerdir. Nakşi tarikatına intisap eden ulema,

bu hususta aşırı ileri gitmesi ulemanın tepkisine neden olmuştur. İstanbul'da 1818 yılında mum sıkıntısı yaşanmış, bakkallar kişi başına bir mum satılması emrini almışlardır. Talebelerden biri, iki adet mum alamadığı için bakkal sahibini dövmüş ve arkadaşlarıyla beraber Şeyhülislam'ın emriyle tutuklanıp sürgün edilmişlerdir. Olay neticesinde ulema sınıfı itiraz etmiş ve idareciler talebeleri affetmişlerdir. Bu olaylara sebebiyet veren Şeyhülislam Çelebizâde Mehmed Zeynelâbidin Efendi görevden alınmış ve Bursa'ya sürgün edilmiştir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.586.

²¹⁶ Algar, *Nakşibendilik*, s.234.

²¹⁷ Manneh, "Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.346-347.

²¹⁸ Turgut, "Abdullah Eyyûbî", *DİA*, s.102-103; Algar, "Halidiyye", *DİA*, s.297.

²¹⁹ Algar, "Halid el-Bağdadi", *DİA*, s.284.

²²⁰ BOA, *HAT*, 1478/34, H. 19.10.1215 (M. 5 Mart 1801); *HAT*, 1581/7, H. 29.12.1245 (M. 21 Haziran 1830).

²²¹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.586.

²²² *Câbî Tarihi*, c.2, s.911-913.

tasavvufi olan bağlantılarının yanında vazifelerini de devam ettirmişlerdir. Ayrıca tarikatın gücünden ve nüfuzundan istifade eden ilmiye sınıfından bazı kişilerin olduğu da söylenebilir. Bu kişilerin asıl niyetlerinin vazifelerinde terfi etmek ya da bazı nedenlerden dolayı aldıkları cezalar neticesinde affedilmek olduğuyla açıklanabilir. Neticede bu dönem içerisinde tarikattan ilmiye sınıfına veya ilmiye sınıfından tarikata geçişlerin yaşandığı kaydedilmiştir.

5. DİĞER TARİKATLARLA İLİŞKİLER

1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve bir süre sonra da Yeniçeriler'in bağlı oldukları Bektaşilik tarikatı yasaklanmıştır. Bu yasaklamayla beraber Bektaşî tekkelerinin ve şeyhlerinin hakkında daha detaylı kararlar alınabilmesi ve uygulanabilmesi için 8 Temmuz 1826 tarihinde Saray-ı Hümayun Cami'inde bir meclis toplanmıştır. Sadrazam, mevcut ve eski şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ve Nakşibendîyye'den Yahya Efendi, Mevlevîyye'den Kudretullah Bede, Halvetîyye'den Ahmet Efendi gibi tarikatlara bağlı olan şeyhler eşliğinde istişare gerçekleştirilmiştir. II. Mahmud ise bu istişare meclisinde konuşulanları kafes arkasından dinlemiştir.²²³ İstişare meclisinde; Bektaşî tarikatına mensup kişilerin çeşitli bölgelere sürgün edilmeleri, Bektaşî tarikatına ait bazı tekkelerin cami, medrese ve dergâh olarak kullanılması, bazı tekkelerin ise yıkılması veya Nakşibendîyye ve Mevlevîyye gibi Sünni tarikatlara verilmesi gibi kararlar alınmıştır.²²⁴ Örneğin, Merzifon'da Bektaşî tarikatına ait olan Pîrî Baba tekkesi Nakşî tarikatının hizmetine verilmiştir.²²⁵

Bektaşî tarikatına mensup kişiler varlıklarını Mevlevî, Nakşî, Kadiri gibi Sünni tarikatlar içerisinde devam ettirmişlerdir.²²⁶ Özellikle devletin şeriata sıkı sıkıya bağlı olan, ulema, devlet adamları ve halk tarafından ciddi bir destek gören ve saygınlık kazanan Nakşilere Bektaşî tekke ve zaviyelerinin birçoğunu devretmesi üzerine çok sayıda Bektaşî'nin bu tarikata yöneldiği kaydedilmiştir. Bektaşîler, bilinçli olarak Nakşî tarikatına yönelmiş ve tarikat içinde kimliklerini gizleyerek faaliyetlerine devam etmişlerdir.

²²³ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.140/141; Manneh, "1826'da Nakşibendi-Müceddidi ve Bektaşî Tarikatları", Türkiye'de Aleviler, Bektaşîler ve Nusayriler Sempozyum Bildirileri, (Çev.) Tufan Buzpınar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, s.123; Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.181; Aksan, *Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s.341.

²²⁴ BOA, C..ADL., 29/1734, H. 29.02.1242 (M. 2 Ekim 1826); HAT, 290/17351, H. 29.12.1242 (M. 24 Temmuz 1827).

²²⁵ BOA, C..EV., 268/13680, H. 29.02.1243 (M. 27 Eylül 1827); Elmalı'da mevcut olan Abdal Musa tekkesinin Nakşî tarikatına tevcihi için bkz. C..EV., 132/6560, H. 17.11.1252 (M. 23 Şubat 1837).

²²⁶ Işın, "Bektaşîlik", *D.B.İ.A.*, c.2, s.131-137; A. Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", *DİA*, c.5, 1992, s.373-379.

Amaçları, Nakşilere devredilen tekkelerini geri alabilmek, eski güçlerine ulaşabilmek ve yeniden nüfuzlarını arttırabilmektir. Nakşi tarikatına devredilen tekkelerde varlıklarını devam ettiren bazı Bektaşiler amaçları doğrultusunda itaatsiz davranarak bu durumu kabullenmediklerini her fırsatta hâl ve tavırlarıyla belli etmişlerdir. Bektaşî tarikatı için önemli bir yere sahip olan ve Kırşehir civarında bulunan Hacı Bektâş-i Velî tekkesi şeyhi Mehmed Hamdullah Efendi, 2 Mayıs 1827 tarihinde Amasya'ya sürgün edilmiştir.²²⁷ Bektaşî şeyhi Hamdullah Efendi'nin sürgününden sonraki süreçte tekke ahâlisinin ve tekke çevresinde toplanan halkın ıslah edilebilmesi, çeşitli medrese ilimleriyle ilgilenebilmeleri ve din eğitimi alabilmeleri düşüncesiyle Hacı Bektâş-i Velî tekkesine, 1834'te Nakşî tarikatından şeyh Hacı Mehmed Said Efendi atanmıştır.²²⁸ Tekkeye vazifelendirilen Şeyh Mehmed Said Efendi bir süre sonra da tekke içerisinde bir harem dairesi ve bir cami-i şerif inşa ettirilmesini istemiştir.²²⁹ Şeyh Mehmed Said Efendi 1834 yılında resmî olarak vazifeye başlamış ve irşad faaliyetlerine girişmiştir. Ancak Nakşî şeyhi Said Efendi'nin faaliyetleri tam anlamıyla gerçekleşmemiş ve tekkede bulunanlarla zaman zaman tartışmalar yaşanmıştır. Çünkü gizli de olsa hâlâ gerek tekkede gerekse tekke etrafında toplanan halk içinde Bektaşî tarikatına bağlı olan ve Bektaşî faaliyetlerini devam ettirenler mevcuttur. Sonuç itibarıyla Nakşî şeyhi Mehmed Said Efendi, Hacı Bektâş-i Velî tekkesi erbabı ile yaşadığı sıkıntı ve tartışmalara rağmen vazifesini bırakmayarak irşad faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Nakşibendi ve Bektaşî tarikatları birbirleri ile zıt özellikler taşımaktadırlar. Bektaşiler belli ölçüde Şiilik gibi inançlara meyilli iken, Nakşiler katı bir şekilde şeriata bağlıdırlar. Bektaşiler şeriata emirlerine pek önem vermezken, Nakşilerin temel prensiplerini şariat şekillendirmektedir.²³⁰ Dolayısıyla zaman zaman birbirleri ile ters düşmeleri ve çatışmaları çok doğaldır. Ayrıca bu iki tarikatın birbirleriyle olan münasebetleri sürekli bir gerginlik ve tartışma havasında devam etmemiştir. Kethüdazâde Arif Efendi'nin²³¹ kayıtlarına göre Bektaşilik tarikatı yasaklanmadan önce bu iki tarikatın birbirleri ile olan münasebetlerin ılımlı olduğu bilinmektedir. Kethüdazâde, Nakşibendi

²²⁷ BOA, C.EV., 405/20538, H. 29.08.1242 (M. 28 Mart 1827); HAT, 501/24588, H. 05.10.1242 (M. 2 Mayıs 1827).

²²⁸ BOA, HAT, 1591/53, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835).

²²⁹ BOA, HAT, 501/24588, H. 23.11.1249 (M. 3 Nisan 1834); HAT, 553/27362, H. 07.04.1251 (M. 2 Ağustos 1835); HAT, 553/27362, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); HAT, 552/27271, H. 29.12.1253 (M. 26 Mart 1838).

²³⁰ Manneh, "1826'da Nakşibendi-Müceddidi ve Bektaşî Tarikatları", s.126.

²³¹ Salim Ayduz, "Kethüdazâde Ârif Efendi", *DİA*, c.25, 2002, s.334-335.

tarikâtına ait olan Beşiktaş Neccarzâde tekkesine Bektaşî şeyhlerinin ve müritlerinin ziyaret edip, sohbetlere iştirak ettiklerini kaydetmiştir.²³²

Bektaşilik tarikâtının yasaklanmasından sonra Halidîler daha geniş bir alana yayılmış ve nüfuzlarını giderek arttırmışlardır. Bunun neticesinde de bulundukları bölgelerdeki idarecilerle, yerel halkla ve Mevlevîyye, Kadirîyye ve Kübrevîyye gibi Sünnî tarikâtlarla sosyal ilişkilerde bulunmuşlardır.²³³ Özellikle Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin câmiu't-turuk ehli olması, tarikâtın birçok kişiye ve bölgeye ulaşmasında en önemli araç olmuştur. Câmiu't-turuk; Nakşibendîlikle beraber Kadirîyye, Kübrevîyye, Sühreverdiyye ve Ceştîyye gibi tarikâtları için irşad vazifesine izin verilmesi durumudur.²³⁴ Dolayısıyla Hâlid-i Bağdâdî'nin herkese, her kesimden insana hitap edebilecek bir alt yapıya sahip olması tarikâtının kapılarını tüm tarikât mensuplarına açmasında yeterli olmuştur. İlk başta Halidîler, diğer Sünnî tarikâtların müritlerinden tövbe parası almaları, bağış kabul etmeleri gibi bazı adetlerini yadsımış ve bu durum diğer tarikâtlar tarafından kıskançlık ve kızgınlıkla karşılanmıştır. Hatta bazı şeyhlerin kızgınlıkları giderek artmış ve İstanbul'dan Halidî tarikâtına mensup şahısların sürgün edilmeleri için birtakım çareler hazırlamışlardır.²³⁵ Daha sonraları ise tarikâtlar arasındaki münasebetler birkaç hareket dışında giderek ılımlı olmaya başlamıştır. Genellikle tarikâtlar arasındaki ilk münasebetler, bazı tekkelerde birden fazla tarikâtın zikir merasimleri icra etmeleriyle gerçekleşmiştir.²³⁶ Tekkelerde icra edilen bu zikir merasimleriyle birlikte tarikâtlar arasındaki kıskançlık ve kızgınlık ortadan kalkmaya başlamıştır. Mesela, Emîniye tekkesi şeyhi Mehmed Emin Efendi (ö. 1841) dergâhında Nakşibendîyye zikrini, Bursa'da Ahmed Gazzî tekkesi şeyhi Abdullâtîf Efendi (ö. 1831) dergâhında ise Halvetî zikrinin yanında Nakşibendîyye zikrini icra ettirmişlerdir.²³⁷ Bir başka örnek ise Karaabalı tekkesinde şeyh olarak vazifelendirilen Tahir Efendi, Nakşi ve Sünbülîyye tarikâtlarının zikirlerini icra ettirmiş ve bu tekkeye kendisinden sonra şeyh olarak vazifelendirilen Abduşşekûr Efendi, Mehmed Efendi,

²³² Yücer, "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)", s.491.

²³³ Tosun, "Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı", s.379.

²³⁴ Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin şeyhi Abdullah Dihlevî, Bağdâdî'ye Nakşibendîlikle beraber Kadirîyye, Kübrevîyye, Sühreverdiyye ve Ceştîyye gibi tarikâtlar için irşad vazifesine icazet vermiştir. Algar, "Mevlana Hâlid-i Bağdâdî", *DİA*, c.15, s.283-285

²³⁵ Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.239; Abdurrahman Memiş, "Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Halidilik", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s.61; Manneh, "19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.282-283.

²³⁶ Kara, "Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar", s.978-994.

²³⁷ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.483.

Şükrullah Efendi ve Şerif Ahmed Efendi bu geleneği devam ettirmişlerdir.²³⁸ Tarikatlar arasındaki münasebetlerin ılımlı olduğunu ortak kutlama ve anma programlarının düzenlenmesi, programlara birbirilerini davet etmeleri veya cenaze törenlerine katılmalarından da anlıyoruz. Örneğin, Eyüp Otluklubayır'da bulunan Nakşi tekkesinin her bahar gül mevsiminde Mevlid-i Şerif programı tertip edip, çeşitli tarikatlardan şeyhleri de merasime davet ettikleri bilinmektedir.²³⁹ Tarikatların okudukları kitapların aynı olması da aralarındaki ilişkiyi gösteren bir diğer faktördür. Mustafa Said Efendi (ö. 1841) ve Mehmed Murad Efendi (ö. 1848) gibi şeyhler Nakşibendi tarikatına bağlı olmalarına rağmen, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin eseri olan Mesnevi'yi tekkelerinde okutmuşlardır.²⁴⁰ Ayrıca herhangi bir tarikata giren kişiler kabiliyetlerine göre bazen şeyhlerinin vasıtasıyla farklı tarikatların şeyhlerinden de dersler alıp irşad vazifesinde (camiu't-turuk) bulunmuşlardır.²⁴¹ Örneğin, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin cami u't-turuk ehli olarak nitelendirdiği halifesi Süleyman el-Ervâdî et-Trablusi (ö. 1858), müritlerine bazen Bedevîyye, Ekberîyye ve Rifaîyye gibi tarikatların usûl ve erkânlarıyla dersler vermiştir.²⁴²

II. Mahmud, Bektaşî tarikatını yasakladıktan sonra ortaya çıkan boşluğu Naşibendilik ve Mevlevilik gibi tarikatlarla doldurması üzerine bu iki tarikat birbirleri ile ilişkiler kurmaya başlamıştır. Mevlevî tarikatına ait olan Mesnevi kitabının Nakşî tarikatında da okutulmasıyla beraber temasları giderek artmıştır.²⁴³ Bu ilişkiler neticesinde de Nakşîlerden şeyh Hoca Selim (ö. 1811), Hoca Hüsameddin Efendi²⁴⁴, Murad Molla tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi (ö. 1848)²⁴⁵ ve Mustafa Said (ö. 1841) gibi Mesnevihanlar yetişmiştir. Ayrıca Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerinin kaydetmiş oldukları Defter-i Dervîşân II'daki kayıtlardan Nakşî iken Mevlevîliğe intisap eden Hacı Salih Efendi'yi de (ö. 1819) öğrenmekteyiz. Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre Mevlevîler ve Nakşîler arasındaki münasebetler tek taraflı olmuştur. Mevlevîler, manevî esaslarını kendi

²³⁸ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.490.

²³⁹ Kara, "Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar", s.978-994; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Tarikatlar (19. Yüzyıl)*, s.488.

²⁴⁰ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Tarikatlar (19. Yüzyıl)*, s.489-490.

²⁴¹ Algar, "Mevlana Hâlid-i Bağdâdî", *DİA*, s.283-285.

²⁴² Arafat Aydın, "Ervâdî", *DİA*, c.Ek-1, İstanbul, 2016, s.422-423.

²⁴³ Sezai Küçük, "XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler", s.381; Mevlevîlik için bkz. Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Mevlevîyye", *DİA*, c.29, 2004, s.468-475; Işın, "Mevlevîlik", *D.B.İ.A.*, c.5, s.422-430.

²⁴⁴ Yücer, "Hoca Hüsameddin", *DİA*, c.Ek-1, İstanbul, 2016, s.560-561.

²⁴⁵ M. Hüdayî Şentürk, "Murad Nakşibendi", *DİA*, c.31, 2006, s.188-189; "Tezakir", c.40, s.13,230.

tarikatlarda bulmuşlar ve Nakşibendi tarikatına intisap etmemişlerdir. Buna karşılık Nakşiler Mevleviliğe intisap etmiş ve Mevlevileşmişlerdir.²⁴⁶

Halidîlik kolu ilk olarak Kuzeydoğu Suriye, Kuzey Irak, İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde yayılmaya başlamıştır. Halidîlik koluna kadar bu bölgelerde Kadiriyye tarikatına mensup Talabani, Sâdât-ı Nehri (ö. 1853) ve Ma'rûf Berzencî (ö. 1838) gibi şeyhler mevcuttur. İlerleyen zamanlarda ise Halidîlik bu bölgelere yerleşmiş ve irşad faaliyetleri Kadiri şeyhleri ve müritleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Birbirleri arasında sürekli mücadele olmuş, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî zaman zaman yer değiştirmek zorunda kalmış ve sonunda da Halidîler galip gelmişlerdir.²⁴⁷ Zamanla araları düzelen bu iki tarikat, Mehabad tekkesinde hem Kadiri hem de Nakşi ayinleri icra etmişlerdir.²⁴⁸ Birbirleriyle olan münasebetleri giderek güçlenmiş ve Kadiri şeyhleri Sâdât-ı Nehri ve Ma'rûf Berzencî Nakşibendiyye tarikatına geçmişlerdir. Ayrıca Doğu Anadolu'da en çok Bitlis çevresinde ve Nurşin'de (Güroymak) Halidîler faaliyet göstermişler ve Kadiri tarikatından Halidîlik koluna geçen Abdurrahman Tâgî (1831-1886) aracılığıyla da bölgede hızla yayılmışlardır.²⁴⁹

Son olarak Nakşibendiyye tarikatının Kübrevîlerle olan münasebetlerini görmekteyiz. Kübrevîler, diğer Sünni tarikatlara nazaran tam anlamıyla varlıklarını devam ettirememiş olsa da zaman zaman başka tarikatlar içinde veya farklı kollarıyla faaliyetlerinin devamlılığını sağlamıştır. Kübrevîlik tarikatının halifeleri sayıca az da olsa yer yer Nakşilerle münasebetler içerisinde bulunmuşlardır. Nakşilerin, Kelime-i Tevhid zikrini nefes tutarak icra ettikleri bilinmektedir. Bu zikrin nefes tutularak gerçekleştirilen icrası bazı alimler ve Kübrevîyye tarikatına mensup kişiler tarafından eleştirilmiştir.²⁵⁰

6. HALKLA İLİŞKİLER

Halidîlerin, 19. yüzyılda İstanbul'a gelmeleriyle birlikte padişah, devlet adamları ve ulema ile olan münasebetlerinin yanında bu tarikatın halkla da yakın temasları olmuştur.

²⁴⁶ Sezai Küçük, "XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler", s.382-384; Ayrıca bkz. Sezai Küçük, "Mevlevîyye", s.489-536.

²⁴⁷ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.105; Kadiriyye tarikatı için ayrıca bkz. Nihat Azamat, "Kadiriyye", *DİA*, c.24, 2001, s.131-136; Adalet Çakır, "Kadiriyye", (Ed.) Semih Ceyhan, s.159-208; Işın, "Kadiriyye", *D.B.İ.A.*, c.4, s.372-377.

²⁴⁸ Algar, "Halidiyye", *DİA*, c.15, s.295; Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, c.32, 2006, s.335-342.

²⁴⁹ Uludağ, "Halidiyye", *DİA*, c.15, 1997, s.298; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.105; Manneh, "Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.350; Adnan Memduhoğlu, "Abdurrahman Tâhî", *DİA*, c.Ek-2, Ankara, 2019, s.577-578.

²⁵⁰ Tosun, "Nakşibendiyye", *DİA*, c.32, 2006, s.342; Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, c.32, 2006, s.500-506.; Öngören, "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar", s.70-72.

Halidîler, faaliyetlerini gerçekleştirmek için halka ihtiyaç duymuş, halk ise maneviyat noktasında tatmin olabilmek için tarikatı gerekli görmüştür.

Nakşibendi tarikatının temelini sohbetler yani ilim meclisleri oluşturmaktadır. Şeyhler sohbet halkalarında toplumun, tasavvufî ve dini yönden eğitilmeleri için halk içinde Hak ile meşgul olmak gayesini düstûr edinmişlerdir. Bu gayelerinden dolayı tekkeler, dolaylı veya doğrudan topluma nüfûz edebilmek için Halidîlerin hizmet mekanları olarak kullanılmıştır. Örneğin, Üsküdar'da²⁵¹ ve Urfa'da bulunan Miskinler tekkesi 19. yüzyıl boyunca Cüzzam hastalığının tedavisi için şeyhler tarafından halka hizmet etmiştir. Hastalığa yakalanan kişiler bu tekkelerde karantina altına alınarak tedavi edilmişlerdir.²⁵² Yine şeyhler görev yaptıkları tekkelere kütüphaneler de inşa ettirerek toplumla iletişime girmeyi amaçlamışlardır. Nitekim Bursa'daki Emîniye dergâhında görev yapan Mevlevî ve Nakşî tarikatından Şeyh Mehmet Efendi (ö.1813) tekkesine bir kütüphane inşa ettirmiş ve halkın dikkatini çekerek tekkeye gelmelerini sağlamıştır.²⁵³ Ayrıca tekkeler şeyhler tarafından düşkünler barınağı, aşevi, misafirhane, spor merkezleri olarak da kullanılmış ve topluma hizmet etmiştir. Bu kurumlar vasıtasıyla tarikat toplumla daha kolay ve daha çabuk etkileşime girmiştir.²⁵⁴

Tarikat şeyhlerinin halkla münasebetlerindeki bir diğer aracı ise camilerdeki Kürsü Şeyhliği (Cuma Vaizliği) vazifeleri olmuştur. Selâtin camileri²⁵⁵ ile büyük camilerde cuma günleri hutbe okuyan, halka nasihat ve vaaz eden hatipler bulunurdu.²⁵⁶ Bu görevlilere "Kürsü Şeyhi" veya "Cuma Vaizi" denirdi.²⁵⁷ Kürsü Şeyhleri'nin, Arapça okunan

²⁵¹ Üsküdar'da bulunan Miskinler tekkesini Sultan II. Mahmud'un hazineinden sorumlu vekili Ali Ağa, 1810 yılında yeniden inşa ettirmiş ve tekke içine on bir daire ekletmiştir. Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *DİA*, c.30, 2005, s.186.

²⁵² Öngören, "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar", s.58; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s.546; Tanman, "Tekkeler", *D.B.İ.A.*, c.7, s.236-240; Kara, "Tekke", *DİA*, c.40, 2011, s.368-370.

²⁵³ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.76.

²⁵⁴ Tekke ve zaviyelerin işlevleri için ayrıca bkz. Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.54-57; Ergün Yıldırım, "Nakşibendiliğin Sosyolojik Muhayyilesi", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, S.2, 2017, s.5-12; Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, s.251; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, s.63; Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.49-51; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet, Ulema (XVI. Yüzyıl)*, s.462.

²⁵⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, s.158; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997, s.233.

²⁵⁶ BOA, *C.MF.*, 67/3320, H. 25.05.1238 (M. 7 Şubat 1823).

²⁵⁷ Ömer Faruk Köse, "Cuma Vaizliği", *DİA*, c.Ek-1, İstanbul, 2016, s.273; İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.27, 2012, s.118; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 2013, s.192-193; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s.345; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.163; İpşirli, "Ayasofya Kürsü Şeyhliği", *DİA*, c.4, 1991, s.224.

hutbelerin açıklamasını yapmak, haftanın belirli günlerinde Mesnevi okutmak, bazı camilerde imamlık ve vaizlik görevlerinde bulunmak, dinî gün ve gecelerde halka vaaz vermek, medreselerde dersler vermek²⁵⁸, halka iyilikleri tavsiye edip kötü davranışlardan sakındırmak, hadis ve ayet okumak ve son olarak padişaha, devlet adamlarına dua etmek görevleri arasındadır. Asıl kuruluş amacı ve görevi halkı dini konularda bilgilendirmek ve dini sorumluluklarını anımsatmak, dinin emir ve yasaklarını halka öğretmektir.²⁵⁹ Mesela Halidî şeyhlerinden Abdullah Efendi (ö. 1836) Sultanahmed Caminde Vaizlik ile Eyüp Sultan Caminde Baş İmamlık vazifelerinde bulunmuş,²⁶⁰ Yusuf Efendi (ö. 1844) ve Mevlevi-Nakşi tarikatlarına bağlı olan Mehmed Murad Efendi (ö.1818)²⁶¹ Ayasofya Kürsü Şeyhliği görevi yapmışlardır.²⁶²

Ayrıca bazı şeyhlerin keramet ehli olduğunun düşünülmesi, toplumun tarikat ve tarikat erbabına karşı olan bağlılığının giderek artmasını da sağlamıştır. Dönem içerisinde yazılmış olan bazı kaynaklarda veya menâkıbnâmelerde de yer alan bu konu, halkın tarikata ve şeyhlere olan ilgisini artırmaktadır. Bu kaynaklardan bazıları şüpheli olsa da toplum bunlara riayet etmiş ve önem vermiştir diyebiliriz.²⁶³

Netice itibarıyla Halidîlerin sunduğu hizmetler ve imkanlar toplum üzerinde olumlu yönde tesir etmiş ve tekkeler, dergâhlar ve zaviyeler toplum içerisinde her kesimden insanın uğrak noktası olmuştur. Bu karşılıklı münasebetlerle beraber birçok kişi şeyhlerden etkilenerken tarikata intisap etmiş ve hayır yapmak için tekkelere maddi yardımlarda bulunmuşlardır.

²⁵⁸ Örneğin, Edirne'deki Kirişhane Taş Mektebi'nde Halidi şeyhlerinden Mehmed Sadık Efendi'nin (ö. 1831) dersler verdiği kaydedilmiştir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.579.

²⁵⁹ Başkurt, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği*, s.132-134; Köse, "Cuma Vaizliği", *DİA*, s.273; Muslu, *a.g.e.*, s.631; BOA, *C.MF.*, 67/3320, H. 25.05.1238 (M. 7 Şubat 1823).

²⁶⁰ Ali Turgut, "Abdullah Eyyûbî", *DİA*, c.1, 1988, s.102-103.

²⁶¹ M. Hüdai Şentürk, "Murad Nakşibendi", *DİA*, c.31, 2006, s.188-189.

²⁶² Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.578; Ayrıca bkz. BOA, *C.MF.*, 52/2572, H. 27.03.1229 (M. 19 Mart 1814); *C.MF.*, 95/4726, H. 25.02.1237 (M. 21 Kasım 1821).

²⁶³ H. Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999, s.79; Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Halidilik*, s.140.

II. BÖLÜM

NAKŞİBENDİ TARİKATININ KURUMSAL İŞLERİ ve ALDIĞI YARDIMLAR

1. SOSYAL FAALİYETLER ve SOSYALLEŞME MEKÂNLARI

Tarikatlar şeyhleri, irşad vazifesi için gittikleri yerlere çeşitli tekkeler, camiler, medreseler inşa etmiş veya toplum, devlet, ulema, devlet görevlileri tarafından inşa edilen yapılar tarikatlara bağışlanmıştır. Bu yapılar vasıtasıyla tarikat erbabı devlete ve topluma çeşitli faaliyetler sunarak hizmet etmişlerdir.

Şeyhler, bağlı oldukları tarikata ait tekkelerin postnişinlik makamına oturur ve o tarikatın usûl ve erkânlarına dikkat ederek tekkeyi idare ederlerdi. Şeyhlik, babadan oğula geçen veya aynı tarikattan başka birinin tayin edilmesi ile yürütülen bir makamdır. Aynı tarikata bağlı kişiler şeyhleri ile beraber tekkelerde barınarak çeşitli hizmetlerde bulunurlardı.²⁶⁴

Tekkeler genellikle harem daireleri, müritlerin kaldıkları hücreler, misafirhaneler, abdesthaneler, mutfak ve halvethaneler gibi bölümlerden oluşurdu.²⁶⁵ Muhabbet, sohbet, zikir meclisleri ve ibadet mekânları olarak kullanılan tekkeler bunların yanında hastane²⁶⁶, aşevi, barınma²⁶⁷ gibi çeşitli alanlarda da topluma ve devlete hizmet vermiştir.²⁶⁸ Mesela Nakşibendi tarikatına ait İstanbul Aksaray Semsî'nde ve Üsküdar'da mevcut olan Hindîler tekkesi Hindistan'dan gelen derviş ve seyyahlar için,²⁶⁹ İstanbul Üsküdar'da bulunan yine aynı tarikata ait olan Özbekler tekkesi Orta Asya'dan gelen misafirlerin barınmaları için²⁷⁰ ve son olarak Nakşi tarikatına bağlı İstanbul Üsküdar'da bulunan Afganîler tekkesi de Afganistan'dan gelen misafirler için inşa edilmişlerdir.²⁷¹ Tekkeler aynı zamanda sanat ve atölye merkezleri olmuştur. Tarikatların kaidelerine uygun olarak yapılan zikirlerde ilahi okunması musiki ve şiir ustalarının tekkelerde yetişmesini sağlamış, tezhip, hat, ebrû,

²⁶⁴ M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, "Tekke", *DİA*, c.40, 2011, s.370-379.

²⁶⁵ Tanman, Parlak, "Tekke", *DİA*, s.370-379; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.226.

²⁶⁶ Örneğin Üsküdar'da bulunan Miskinler tekkesi, cüzamlı hastaların tedavi edilmelerinde kullanılmıştır. Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *DİA*, s.185-186; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.85.

²⁶⁷ Kimsesizlerin ve yaşlıların kaldığı mekanlar olarak tekkeler hizmet etmişlerdir. Örneğin, Eyüp'te mevcut olan Hatuniye tekkesinde ihtiyar kadınlar kalmışlardır. Tanman, "Tekkeler", *D.B.İ.A.*, s.236-240.

²⁶⁸ Kara, "Tekke", *DİA*, s.368-370; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.226; Resul Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, Kitapyayinevi, İstanbul, 2008, s.94.

²⁶⁹ Tanman, "Hindîler Tekkesi", *DİA*, c.18, 1998, s.67-69; Thierry Zarccone, "Hindîler Tekkesi", *D.B.İ.A.*, c.4, s.74-75.

²⁷⁰ Tanman, "Özbekler Tekkesi", *DİA*, s.123-124; Ayrıca 18 Kasım 1827 tarihli bir belgeye göre Buhara'dan gelen Mir Mehmet Fazıl Efendi, Hicaz'a gidinceye kadar Özbekler Tekkesi'nde misafir olmuştur. BOA, *C.HR.*, 112/5600, H. 28.04.1243 (M. 18 Kasım 1827).

²⁷¹ Tanman, "Afganîler Tekkesi", *DİA*, c.1, 1988, s.400.

oymacılık, çinicilik, kakmacılık gibi el sanatları tarikatın müritlerine veya tekkeye gelen halktan kişilere öğretilmiştir. Tekke ve zaviyelerin en önemli hizmetlerinden bir diğeri ise dergâhlar içine kütüphanelerin inşa edilmesidir.²⁷² Böylelikle tekkelerde ilmî çalışmalar yapılmış, şeyhler veya müritler çeşitli konularda eserler yazmışlardır. Örneğin Dahiliye Nazırı Pertev Paşa Üsküdar'da mevcut olan Selimiye dergâhına bir kütüphane ilave ettirmiştir.²⁷³ Aynı zamanda tekkeler spor aktivitelerin yapıldığı mekânlar haline gelmiştir.²⁷⁴ İstanbul'daki Okçular (Kemankeş) tekkesi okçuluk²⁷⁵ ve Unkapanı'nda bulunan Pehlivanlar (Güreşçi) tekkesi ise güreş²⁷⁶ gibi spor faaliyetlerine öncülük eden tekkelere örnek gösterilebilir. Neticede tarikatlara ait olan tekkeler, ibadetlerin yanında ilim ve irfan meclisleri olmuş, barınma, okul, hastane, misafırhane gibi hizmetlerde faaliyet göstermiştir.

2. TEKKELERİN TEFTİŞİ

Osmanlı Devleti kendisine karşı tehdit uyandıracak bir hareket görmediği müddetçe tekkelere müdahale etmemiş, gerektiği zaman ve koşullarda tekkenin işlerine karışmıştır.²⁷⁷ Ancak tekkelerin zamanla bağımsız hareket etmeleri beraberinde birtakım problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bazı şeyhlerin kendi başlarına hareket edip kararlar almaya başlamaları, şeyhler arasında yaşanan post kavgaları, tekkelerin başına geçen şeyhlerin ehil ve liyakat sahibi olmamaları, bazı tekkelerde usûlsüzlük yapıldığına dair şikâyetler ve şeriata uygun hareket etmeme gibi sorunlar giderek artmış ve bazı suiistimaller yaşanmaya başlamıştır.²⁷⁸ Yaşanılan sorunlar neticesinde tekkelerin iç işlerinde bazı usûlsüzlükler ve yolsuzlar baş göstermeye başlamış ve tekke asayışı giderek bozulmuştur. Bu bağlamda Sultan II. Mahmud tekkelerin teftişi ve denetimleri ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Tekke postuna ehil kişilerin oturması ve şeriata

²⁷² Kara, "Tekke", *DİA*, s.368-370; İsmail Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği", *Osmanlı*, (Ed.) Güler Eren, c.11, s.710-712.

²⁷³ Vassaf, *Sef'îne-i Evliyâ*, c.2, s.115; Burdur'da derviş Mehmed Paşa, bir kütüphane inşa ettirmiştir. Bu kütüphanede her gün Nakşi tarikatına ait zikrin çekilmesini ve hadis-i şerif okunmasını istemiştir. Bir başka örnek ise hem Mevlevi hem de Nakşi olan Şeyh Mehmed Emin Efendi, Bursa'da bulunan Emîniye tekkesine bir kütüphane inşa ettirmiştir. Bu husustaki diğer örnekler için ayrıca bkz. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.76;79; BOA, *C.MF.*, 57/2821, H. 07.11.1243 (M. 21 Mayıs 1828).

²⁷⁴ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.140; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.85; Kara, "Tekke", *DİA*, s.368-370.

²⁷⁵ Filiz Gündüz, "Okmeydanı", *DİA*, c.33, 2007, s.339-340; Necdet İşli, "Okçular Tekkesi", *D.B.İ.A.*, c.6, s.124.

²⁷⁶ Abdülkadir Özcan, "Güreş", *DİA*, c.14, 1996, s.317-230.

²⁷⁷ Kara, "Tekke", *DİA*, s.368-370.

²⁷⁸ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, s.584; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.313.

uygunluk gibi konular çerçevesinde tüm tekkelerin teftişi ve denetimleriyle ilgili ilk düzenleme 1812 tarihli fermanla gerçekleşmiştir. Fermana göre şeyhin mezarının bulunduğu tekke, o tarikatın merkez tekkesi olacak ve bu merkez tekkelerde posta oturacak olan kişi o tarikata ait diğer tekkelerin düzeninden de sorumlu tutulacaktır. Ayrıca tekkelere tayin veya tevcih edilecek kişiler merkez tekkedeki şeyhin veya Şeyhülislamlık makamının görüşünü almakla sorumlu tutulmuşlardır.²⁷⁹ Bu fermanla beraber Sultan, tekkelerin başına geçecek şeyhleri sıkı denetime almış ve ehil ve liyakat sahibi olup olmadıklarına karar vermiştir. Böylece tekkelerin ve şeyhlerin denetimi ve teftişi daha kolay hale gelmiştir.

Tekke ve zaviyelerin denetimi ve teftişiyle ilgili ikinci düzenlemeyi ise 1826 yılında görmekteyiz. II. Mahmud, tekke vakıflarını Evkâf-ı Hümayun Nezaretine bağlamıştır. Vakıfların tek bir nezarete bağlanmasıyla birlikte şeyh atamaları, şeyhin hangi tarikata mensup olduğu, ehil ve liyakat sahibi olup olmadığı, şeyhin görev alacağı tekkede daha evvel hangi tarikata mensup bir şeyhin görev yaptığı, tekkelere yapılacak yardımlar için tekkelerde kalacak misafirlerin bilinmesi ve müritlerin sayısı gibi durumlar devlet tarafından kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Böylece tekkeler hem ekonomik açıdan devlete bağımlı hale gelmiş hem de devlet tekkeleri daha yakından teftiş etme imkânına ulaşmıştır.²⁸⁰

1836 yılında ise tüm tarikatların tekke ve zaviyelerinin denetimleriyle en kapsamlı düzenlemeler uygulanmaya başlanmıştır. Devlet, bu tarihten itibaren tekke ve zaviyeleri yakın takibe almış ve birtakım düzenlemelere gitmiştir. Bu düzenlemelerden ilkinin tarikatların zikir meclisleri oluşturmuştur. Tarikatların usûl ve erkânına göre önce cemaatle beraber namazın kılınması, tesbihatın ve duanın yapılması ardından da zikre geçilmesi gerekmektedir. Ancak tekkelere gelen insanların namaz ve tesbihata katılmayarak direkt zikir meclislerine iştirak ettikleri kaydedilmiştir. Nitekim devlet bu duruma müdahale etmiş ve önce namazın kılınması ve tesbihatın yapılması, ardından da zikir meclisinin oluşturulmasını emretmiştir. Bu karara ve sıralamaya uymayan bazı şeyhlere de gerekli

²⁷⁹ BOA, C.EV., 238/11874, H. 29.06.1227 (M. 10 Temmuz 1812). Belgenin detaylı yorumu için bkz. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.191-194; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.317.

²⁸⁰ İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", s.49-57; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.195-196; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.312-312.

cezalar verilmiştir.²⁸¹ Tekke ve zaviyelere yönelik bir diğer düzenleme de şeyhlerin ve dervişlerin kılık ve kıyafetleriyle ilgilidir. Tekke erbabından kendi tarikatlarına özgü olan kıyafetleri giymeleri istenmiş ve tarikat mensubu olmayan halktan kişilere de bu kıyafetlerin giyilmemesi emredilmiştir. Devletin, böyle bir düzenlemeye gitmesinde 1830 tarihinde yaşanan bir olayın etkili olduğu anlaşılmaktadır.²⁸² Karaman Valisi Esad Paşa, Konya çarşısında dolaşırken tekke erbabı olmayan pek çok kişinin Mevlevi tarikatının sikkesine benzer külâhlar giydiklerini görmüştür. 22 Ocak 1830 tarihine ait belgeye göre bu kişilerin uygun olmayan davranışlarda bulunmaları ve işlemiş oldukları suçlardan dolayı ceza almamak için dergâhlara sığındıkları kaydedilmiştir. Bu durum devlet yöneticilerini rahatsız etmiş ve kılık kıyafette gerekli düzenlemeler yapılarak halkın külâh takması yasaklanmıştır.²⁸³ Neticede devlet, şeyhlerin ve dervişânın toplum içinde kolayca tanınmalarını sağlayabilmek, toplum içinde tekke erbabını daha rahat kontrol edebilmek ve derviş kılığına girerek bozgunculuk, dilencilik, serserilik yapılmasına engel olabilmek adına kılık kıyafette düzenlemeye gitmiştir. Düzenlemelerden bir diğeri icazet usûlüne getirilen denetimdir. Tekke ve zaviyelerde halife yetiştirilmesi ve icazet verilmesinin önemi üzerinde durulmuş ve bu hususlarda usûllere uyulması istenmiştir. Tarikatların usûl ve erkânlarına dikkat etmeyen, liyakat ve ehil sahibi olmayan ve şeriaten tamamen uzak kalan kişilere icazet verilmemesi emredilmiştir. Amaç tekke postuna oturacak kişilerin disiplinli bir şekilde incelenmesini, o posta layık olmasını ve görevini hakkıyla yapmasını sağlamaktır.²⁸⁴ Tüm tarikatlara yönelik yapılan düzenlemelerden sonuncusu ise müritlere verilen tezkirelerdir. Devlet, şeyhlerden tekke ve dergâhlarda kalan müritlere mühürlü tezkireler vermelerini emretmiştir. Müritler bu tezkireler ile toplum içerisinde derviş kılığına girerek hırsızlık yapan ve usûlsüz hareketlerde bulunan kişilerden ayırt edilmelerini ve tanınmalarını kolaylaştırmıştır.²⁸⁵

II. Mahmud'un emirlerine uymayan, şeriat kuralları dışında faaliyet gösteren, tarikatın erkânlarına dikkat etmeden bireysel hareket eden veya tekkelerde problemler çıkaran kişilere sürgün, görevden alma veya idam gibi birtakım cezalar verilmiş ve tekkelerin nizamı sağlanmıştır. Örneğin, 20 Mayıs 1825 tarihli belgeye göre, Şeyh

²⁸¹ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.243; BOA, C..EV., 355/18014, H. 29.02.1252 (M. 15 Haziran 1836).

²⁸² BOA, HAT, 1025/42742, H. 27.07.1245 (M. 22 Ocak 1830).

²⁸³ BOA, HAT, 1025/42742, H. 27.07.1245 (M. 22 Ocak 1830).

²⁸⁴ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.241-242.

²⁸⁵ BOA, C..EV., 355/18014, H. 29.02.1252 (M. 15 Haziran 1836); HAT, 637/31420, H. 29.12.1254 (M. 15 Mart 1839).

Mehmed adındaki bir şahsın Sert tekke ismiyle bir dergâh inşa eder. Tekkede, padişahın emir ve yasaklarına riayet etmeden usûlsüz hareketlerde bulunması neticesinde Kütahya'ya sürgün edilmiş ardından da idam cezası verilmiştir.²⁸⁶

Sonuç olarak II. Mahmud tarafından tekkelerin teftiş ve denetimlerine yönelik alınan önlemler neticesinde tekkeler üzerinde devletin gücü hissedilmiş, tekkelerin bağımsız hareket etme durumunun önüne geçilmiştir. Ayrıca, devlet nizamına, tarikatın usûl ve erkânına, şeriatın kanunlarına tekkelerde uyulup uyulmadığı teftiş edilmiştir. Böylece tekke asayişini bozacak hal, durum veya kargaşalara engel olunmak istenmiş ve tekkelerin kendi başlarına hareket etmelerinin önüne geçilmiştir.

3. ŞEYH ATAMA, TAYİN ve AZİLLER

Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti kurulmadan önce Mevlevî, Kadiri ve Nakşi gibi tarikatların şeyh atama ve tayinleri saltanata dönüşerek devam etmiştir. Şeyhlik vazifesinin babadan oğula veya aileden yetkin bir kişiye devredilerek devam etmesi, şeyhlerin ve şeyh yakınlarının tekke vakıflarından gelen yardımları kaybetmemek gayesi için olduğu söylenilebilir.²⁸⁷ Örneğin, 1815 tarihli vesikaya göre Konya'daki Mevlevî tekkesi şeyhi Mehmed Çelebi Efendi vefat etmiş ve kendinden sonra buranın şeyhlik postuna oğlunun geçmesini vasiyet etmiştir. Şeyhin vasiyeti üzerine şeyhlik postuna oğlu Mehmed Said Çelebi'nin oturduğu kaydedilmektedir.²⁸⁸ Bir tekke şeyhinin vefatıyla şeyhlik vazifesi, aynı tarikattan farklı bir şeyhe de verildiği görülmektedir. Mesela İstanbul Taşkasap'da bulunan Nakşibendi tarikatına ait dergâhta görevli olan şeyh Mehmed Nuri Efendi'nin vefat etmesi üzerine vazifesi aynı tarikattan el-Hac Şeyh Abdullah bin Halil Efendi'ye verilmiştir.²⁸⁹ Aynı zamanda bazı tekkelerin şeyhlik vazifesinin farklı tarikatlara ve

²⁸⁶ BOA, C.ZB., 80/3966, H. 30.11.1240 (M. 16 Temmuz 1825).

²⁸⁷ Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.28; Işık, *Tekkedeki İktidar*, s.115; Semih Ceyhan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s.37; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.192.

²⁸⁸ BOA, HAT, 649/31768, H. 29.12.1230 (M. 2 Şubat 1815); Bu konuyla alakalı çok sayıda belgeyle karşılaşmak mümkündür. Larende'de (Karaman) mevcut olan Kadiriyye tekkesi şeyhinin vefatı ve oğlunun aynı tekkeye şeyh olarak vazifelendirilmesi için bkz. C..EV., 586/29566, H. 08.01.1228 (M. 3 Ocak 1813); Üsküdar'da bulunan Nakşibendi tekkesi şeyhi Mahmud Şakir Efendi'nin vefatı ve yerine oğlunun tayin edilmesi için bkz. C..EV., 1/45, H. 11.04.1228 (M. 13 Mart 1813); Uzuncaâbad-ı Hasköy kazasında mevcut olan Demirbaba dergâhı şeyhi Ali Dede'nin vefat etmesi ve yerine kardeşi Şeyh Hasan Dede'nin tayin edilmesi için bkz. AE.SMHD.II., 58/3943, H. 16.07.1230 (M. 24 Haziran 1815); Diğer örnekler için ayrıca bkz. C..EV., 411/20807, H. 29.08.1229 (M. 16 Ağustos 1814); C..EV., 132/6597, H. 29.12.1229 (M. 6 Aralık 1814); AE.SMHD.II., 71/5262, H. 22.05.1243 (M. 11 Aralık 1817); C..EV., 197/9833, H. 28.07.1238 (M. 10 Nisan 1823).

²⁸⁹ BOA, C..EV., 389/19716, H. 29.01.1234 (M. 28 Kasım 1818); 25 Ocak 1811 tarihli vesikaya göre, Kudüs'te Harem-i Şerif yanında bulunan Nakşibendi tekkesi şeyhi Mehmed Efendi'nin vefat etmesiyle aynı

şeyhlere tevcih edildiği de vesikalardan anlaşılmaktadır. Şeyhlik vazifesinin başka bir tarikata geçmesinin gelir azlığından kaynaklı olarak tekkenin bakım, onarım, tamir ve inşaa işlerinin yapılamaması, yetiştin ve ehil bir şeyh evladının olmaması, neslin tükenmiş olması veya aile bireylerinden herhangi bir erişkinliğe sahip birinin olmaması gibi nedenlerden dolayı olduğu söylenilebilir.²⁹⁰

Tekke ve zaviye şeyhliği vazifesini alacak şeyhler için bazı kurallar mevcuttur. Bunlar şeyh bir mürşide bağlı olarak seyr-i sülûkunu tamamlamış ve icazet ve halifelik ehlinde olması gibi kurallardır.²⁹¹ Evlâdiyet ve hilâfet yoluyla seçilen tekke şeyhlerine devlet herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Şeyh atamaları, şehrin kadısı tarafından İstanbul'dan berat istenilerek gerçekleştirilmiştir. İstanbul'dan gelen berat ile tekke başına geçecek şeyhin maaşı ve hangi tarihte göreve başlayacağı belirtilmiştir. Göreve başlayan şeyhler, vazifeden alınmaya gerektirecek bir olay olmadığı müddetçe ve kendi istekleri ile şeyhliği bırakmaları gibi durumlar olmadıkça vefatlarına kadar bu görevde kalmaya devam etmişlerdir. Şayet tersi bir durum olduğunda şehrin kadısı devreye girerek şeyhleri görevlerinden azletmiştir.²⁹²

Babadan oğula veya aile fertlerinden birine geçen şeyhlik vazifesi zamanla bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bu vazifeyi kendi mefaatleri için üstlenmek isteyen bazı kişiler arasında çekişmeler yaşanmış ve post kavgaları ortaya çıkmıştır. II. Mahmud tekkelerdeki atama ve tayinlerin kontrol edilmesi konusundaki ilk adımı, atamalarda Şeyhülislamlık makamının görüşünün alınmasıyla gerçekleştirmiştir.²⁹³ Halvetiyye tarikatına ait olan Koca Mustafa Paşa tekkesi şeyhi Mehmed Haşim Efendi vefat etmiştir. Şeyhin vefatı ile bu tekkenin şeyhlik vazifesini oğlu Muhyi Efendi

tarikattan bu vazifeye Şeyh Hasan Efendi tayin edilmiştir. *C..EV.*, 503/25420, H. 29.12.1225 (M. 25 Ocak 1811); Bir başka örnek Bayezid'da mevcut olan Nakşi tekkesinin şeyhi vefat etmiş ve bu tekkeye aynı tarikattan ehil ve liyakat sahibi olan Abdullah Efendi layık görülmüştür. *C..EV.*, 209/10445, H. 04.01.1230 (M. 17 Aralık 1814); 1 Eylül 1831 tarihli belgeye göre ise Anadoluhisarı'nda bulunan Nakşibendi tarikatına ait Mehmed Rumi tekkesine Nakşi şeyhlerinden Ali Efendi'nin tevcihi için bkz. *C..EV.*, 357/18107, H. 29.03.1247 (M. 1 Eylül 1831).

²⁹⁰ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.482.

²⁹¹ Seyr-ü Sülûk sözlükte; bir yola girmek, yürümek anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise; kişiyi Hakk'a ulaştıran fiil, hareket ve davranış durumu demektir. Uludağ, "Sülûk", *DİA*, c.38, 2010, s.127-128; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.237; Semih Ceyhan, *Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair*, s.37.

²⁹² Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.135-136; Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.30-31.

²⁹³ Semih Ceyhan, *Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair*, s.37; Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.136; BOA, *C..EV.*, 238/11874, H. 29.06.1227 (M. 10 Temmuz 1812); 28 Nisan 1835 tarihli belgeye göre, Üsküdar Mevlevihanesi şeyhi Abdullah Necip Efendi vefat etmiştir, Şeyhin vefatından sonra bu tekkenin şeyhlik vazifesini vefat eden şeyhin biradere Arif Efendi istemiştir. Şeyhülislam devreye girmiş ve Arif Efendi'ye onay vermiştir. *HAT*, 1302/50712, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835).

istemiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam, vefat eden şeyhin silsilesini inceletmiş ve Muhyi Efendi'nin şeyh olmasında bir mani görmemiştir. Sultanın iradesi ile de 20 Kasım 1816'da bu vazife Muhyi Efendi'ye verilmiştir.²⁹⁴ Zamanla postnişinlik makamı için yaşanan kavgalar şiddetlenmiş ve devlet bu duruma el atmak zorunda kalmıştır. Nitekim 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin kurulması ile aynı tarikatın tüm tekkeleri merkez tekkelerine veya İstanbul Asitanesine bağlanmasının kararlaştırılmasıyla bir çözüm yolu bulunmuş olduğu söylenilebilir. Yine de II. Mahmud, postnişin atama ve tayinlerini tekkelerin kendi içlerinde çözmelerine tercih etmiş lakin bir yandan da nezaret aracılığıyla tekkeleri sürekli teftiş etmiş ve herhangi bir kargaşa çıkması durumuna karşı çeşitli önlemler almıştır. Şeyh atamalarında Şeyhülislamın ve merkez tekkelerin görüşünün alınması gitgide zorunlu hale getirilmiş ve tekkelerde asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.²⁹⁵

Devlet tarafından şeyh atama ve tayinlerine getirilen düzenlemeler tekke şeyhliği vazifesi için aranan bazı şartların da değişmesine öncü olmuştur. Tekke ve zaviyelere görevlendirilecek şeyhlerde, bağlı olduğu tarikatın usûl ve erkânlarına hakim olması, tarikatın tasavvufi öğreti ve zihniyetini anlamış olması, tasavvufi olgunluğa erişmiş olması ve şeriata riayet edip etmemeleri gibi şartlar aranmıştır. Ayrıca tekkelerin şeyhlik postuna oturacak kişilerde, tekkenin bulunduğu vilayetdeki halkın ve ulemanın muhabbetini ve sevgisini kazanıp kazanmadığına da dikkat edilmiştir.²⁹⁶

II. Mahmud tekke şeyhleri tarafından halifelere verilen icazet noktasında da çeşitli önlemler almıştır. Eğer halife bir tarikattan irşad vazifesi için icazet almak istiyorsa diğer tarikat şeyhlerinden de icazet alması gerekli görülmüştür. Böylece halifelerin icazet almaları zorlaştırılmış, ehil ve liyakat sahibi olup almadıkları irdelenmiş ve bir şeyhin birden fazla tekkede şeyhlik makamına oturmaları engellenmiştir.²⁹⁷

Şeyhlik vazifesinde bulunan şeyhler zaman zaman görevlerinden azledilmiş veya kendi istekleriyle şeyhlik vazifelerini bırakmışlardır. Şeyhlerin bazen uzunca bir zaman ortadan kaybolması veya göz önünde olmaması, vazifesini hakkıyla yerine getirememesi,

²⁹⁴ BOA, HAT, 548/27068, H. 29.12.1231 (M. 20 Kasım 1816).

²⁹⁵ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.192-193; Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.136; Öngören, "Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar", s.84; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Şeriat Uleması ve Tarikat Meşayih İhtilafı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika" *AÜİFD*, Ankara, 1986, s.340-349.

²⁹⁶ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.237; Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.29.

²⁹⁷ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.242-243; Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, s.283-285.

usûlsüz bir şekilde şeyh atamalarının yapılması, şeyhin hastalık veya yaşlılığından dolayı elden ayaktan düşerek vazifesini ifâ edememesi,²⁹⁸ şeyhin yerine gelecek kişinin ehil olmaması ve şeyhlerin bağlı oldukları tarikatların usûl ve erkânına dikkat etmeyip kargaşaya sebebiyet vermeleri gibi nedenlerden dolayı şeyhlerin vazifelerine son verilmiştir.²⁹⁹ Örneğin Fatih Otlakçı Yokuşu'nda bulunan Nakşi tekkesi şeyhi Mehmed Efendi memleketine gidip uzun bir süre dönmediği ve görevini aksattığı için azledilmiştir. 10 Kasım 1828 tarihli belgeye göre şeyhin vazifesi aynı tarikattan Abdullah İbn-i Osman Efendi'ye verildiği kaydedilmiştir.³⁰⁰

3.1. Tevcihât Çeşitleri

1826 yılından önce tekkelerde şeyhler devletten bağımsız olarak şeyhlik vazifesini icra etmişler ve kendi içlerinde belirli kurallar belirlemişlerdir. Ancak Mevlevi, Kadiri, Halveti veya Nakşi gibi Sünnî tarikat şeyhlerinin devletten bağımsız hareket etmeleri II. Mahmud tarafından Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretinin kurulmasıyla birlikte sona ermeye başlamıştır. Nezaretin kurulmasıyla şeyh atama ve tevcihlerinde belirli düzenlemeler yapılmış ve devlet kısmen de olsa bu duruma müdahale etmeye başlamıştır. Bir tekkenin şeyhi çeşitli sebeplerden³⁰¹ dolayı şeyhlik vazifesinden alınır veya vazifesini kendi rızası ile bırakmak isterse başka bir şeyh yerine tevcih edilmek için başvuruda bulunurdu. Tekkede vazife almak isteyen şeyhler öncelikle merkez tekkenin görüşünü almaları ve ardından da Şeyhülislamlık makamına veya Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretine başvurmaları gerekmektedir. Şeyhülislam veya nezaret görev almak isteyen şeyhlerin ehil kimseler olup olmadıkları konusunda karar verirler ve sonrasında da padişah onayı ile şeyh tevcihleri gerçekleştirilirdi.³⁰² Mesela Unkapanı'nda bulunan Ahmed Bûhârî tekkesinde görevli Nakşi şeyhi vefat etmiş ve vefat eden şeyhin çocuğu olmadığından dolayı bu tekkenin

²⁹⁸ 2 Ekim 1820 tarihli vesikaya göre Maraş'ta bulunan Minberiye tekkesi şeyhi Bektaş Halife'nin yaşlılığından dolayı görevinden ayrılmak istediği kaydedilmiştir. BOA, AE.SMHD.II., 53/3501, H. 24.12.1235 (M. 2 Ekim 1820); Üsküdar'da mevcut olan Şeyh Feyzullah el-Kadiri tekkesi şeyhi, vazifesini yerine getirmeye gücü yetmediği için kendi rızasıyla şeyhlik görevinden ferağ etmesine dair bkz. AE.SMHD.II., 57/3879, H. 18.02.1244 (M. 31 Ağustos 1828).

²⁹⁹ Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.147; Osman Sacid Arı, *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri 1296-1307 (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.69-70.

³⁰⁰ BOA, C..EV., 177/8802, H. 02.05.1244 (M. 10 Kasım 1828).

³⁰¹ İhtiyarlık, soyunun kesilmesi, vefat etmesi, ailesinden ehil kimselerin bulunmaması, artık şeyhlik vazifesinden keyfi olarak ayrılmak istemesi veya bir yere seyahat edip uzun süre gelmemesi gibi nedenler örnek verilebilir.

³⁰² Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.86;139; Arı, *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri 1296-1307 (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*, s.53.

şeyhlik tevcihine 7 Ekim 1820 tarihinde iki kişi başvuru yapmıştır. Tevcih başvurusunda bulunanlardan biri II. Mahmud'a Yasin-i Şerif suresinin tefsirini yaparak padişaha armağan eden Evliya Hüseyin Efendi, diğer başvuruda bulunan şahıs ise Rifai tarikatına mensup Osman Efendi olmuştur. Ancak Ahmed Bûhârî tekkesinin vefat eden şeyhi, Nakşibendi tarikatından olduğu için yine aynı tarikattan birinin tevcih edilmesine karar verilmiştir. Bundan dolayı Şeyhülislamlık makamının da görüşü alınarak ve II. Mahmud'un onayı ile de Nakşilerden olan Kıbrıslı Şeyh Hacı Hasan Efendi'ye tekke şeyhliği tevcih edilmiştir. Şeyhlik görevine başlayan Hacı Hasan Efendi 14 Ağustos 1825 yılında da yaşlılığından dolayı kendi rızasıyla vazifesini bırakmış ve kendinden sonra şeyhlik postuna damadı Rıfkı Efendi'ye verilmesi için bir dilekçe yazmıştır. Şeyhin dilekçesi kabul edilmiş ve damadına şeyhlik tevcih edilmiştir.³⁰³ Şeyhlik tevcihi için bazen de şeyhler padişaha bir dilekçe yazarak başvuru yapmışlardır. Padişaha yazılan dilekçeler Evkâf Nezareti tarafından şeyhlik tevcihi istenilen tekkenin hangi tarikata ait olduğu ile daha evvel hangi şeyhin bu tekkede görev yaptığı gibi hususlar derkenar edilerek Şeyhülislamlık makamına gönderilirdi. En son işlem olarak Evkâf Nezareti tarafından tevcih kaydı yapılarak başvuru yapan kişiye berat verilir ve işlem tamamlanırdı.³⁰⁴ Ayrıca tekke tevcihleri kimi zaman yıpranmış ve zarar görmüş tekkelerin yeniden inşa edilmeleri şartıyla tevcih vazifesini isteyen kişilerden söz alınarak görevlendirilme işlemleri yapılırdı. Eğer ki tekkeye tayin edilen kişi vermiş olduğu sözde durmayarak vazifesini yerine getirmezse şeyhlik ondan geri alınırdı. Bazen de devlet kademesinde memuriyet görevi olan kişi tekke tevcihi için başvuruda bulunur ve ondan bir daha memur olamayacağına dair bir evrak istenirdi. Şayet memuriyet görevine yeniden dönerse şeyhlik vazifesinden alınırdı.³⁰⁵

Tevcih çeşitleri üçe ayrılmaktadır. İlk tevcih çeşidi asâleten tevcihtir. Bir tekkenin şeyhi çeşitli nedenlerden dolayı görevinden ayrılmak istemesi, vefatı veya görevden azledilmesinden kaynaklı tekke kurallarına göre onun yerine oğullarından veya torunlarından birinin asâleten (vazifenin asıl sahibi) geçme durumudur. Şayet tekke tevcih olacak şeyhin oğulları veya torunları küçük ise tevcih hakkı onlar büyüyüp olgunluğa

³⁰³ BOA, HAT, 542/26781, H. 29.12.1235 (M. 7 Ekim 1820); HAT, 464/22736, H. 29.12.1238 (M. 6 Eylül 1823); HAT, 554/24709, H. 29.12.1240 (M. 14 Ağustos 1825).

³⁰⁴ Arı, *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri (1296-1307) (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*, s.53-54;64; Özсарay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.286.

³⁰⁵ Arı, *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri (1296-1307) (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*, s.66.

erişinceğe kadar aileden ehil ve liyakat sahibi kişilere verilirdi. Ayrıca şeyhden sonra tekkeye tevcih edilecek şeyhin oğlu askerde ise, o askerden gelene kadar amcaoğlu şeyhlik vazifesini icra etmekle sorumlu idi.³⁰⁶

İkinci olarak vekâleten tevcih çeşidini görmekteyiz. Vekâleten tevcih ise şeyhten sonra posta oturacak şahsın yaşı küçük olması ve ehil olmamasından dolayı tekkenin şeyhliği aileden veya başka birine vekâleten verilmesidir. Vekâleten tekkeye şeyh olarak atanan kişinin, postun asıl sahibi olan şeyhin oğlunun veya torununun büyüüp, olgunluğa eriştiği zaman görevi bitmiş olmaktadır. Ayrıca şeyhlik postuna oturacak şahıs askere gideceği zaman veya şeyhlik postuna oturacak aileden biri olmadığında da vekâleten biri tekke şeyhliğine atandığı görülmektedir.³⁰⁷ Örneğin 24 Ekim 1811 tarihine ait bir belgeye göre İstanbul'da Ferruh Kethüdâ tarafından yaptırılan cami ve tekkeye atanan Seyyid Şeyh Mehmed Hamdi Efendi'nin vefat etmesi üzerine şeyhlik ciheti küçük oğluna geçmiştir. Ancak şeyhin oğlunun yaşı küçük olmasından ve ehil olmamasından kaynaklı vekâleten Şeyh Mehmed Said Efendi görevlendirilmiştir.³⁰⁸

Vekil olarak tekke şeyhliği vazifesine geçen şahısların belli başlı görevleri de vardır. Bu görevler haftanın belli bir günü zikir meclisleri kurarak tekkenin dağılmasına, tekkenin kapanmasına engel olmak ve yerine vekil olarak geldikleri çocuk şeyhlerin ehil kimseler olabilmeleri için onlarla meşgul olmaktır. Netice olarak bu tevcihin amacı çocuk yaşta ehliyetli kişilerin posta oturmalarına engel olmak, şeyh ailesinin mağduriyetlerini gidermek, şeyhlik postunun boş kalmasını engelleyerek müritlerin dağılmasına engel olmak ve son olarak tekke faaliyetlerinin devamını sağlamaktır.³⁰⁹

Son olarak müştereken tevcih ise vefat eden şeyhin birden fazla oğlu varsa şeyhlik oğullar arasında yarı yarıya paylaştırılarak şartlara uygun bir şekilde onların vazifelerini icra etmelerinin sağlanması durumudur.³¹⁰

³⁰⁶ Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.142; Arı, *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri (1296-1307) (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*, s.80-81.

³⁰⁷ Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.142.

³⁰⁸ BOA, AE.SMHD.II., 35/2214, H. 06.10.1226 (M. 24 Ekim 1811).

³⁰⁹ Arı, *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri (1296-1307) (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*, s.82-83.

³¹⁰ Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.145-146; Arı, *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri (1296-1307) (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*, s.84-85.

3.2. Tevcih Edilen Cihetler

Tekke şeyhliği dışında Nakşi, Mevlevi veya Kadiri gibi tarikatlardan olan şeyhlerin ayrıca mescid ve camilerde imamlık, müezzinlik, türbedarlık, müderrislik, kâtiplik ve duâguluk vazifesi³¹¹ gibi görevleri de bulunmaktadır. Bu görevler şeyhlik tevcihi gibi şeyhin çeşitli nedenlerden görevine son verilmesi veya kendi isteği ile vazifesini bırakması neticesinde başka birine tevcih olunduğu bilinmektedir.³¹²

Tekke ve zaviyelerde görevli olan şeyhlerin bazı cami ve mescitlerde imamlık ve hâtiplik gibi vazifelerde de bulundukları vesikalardan anlaşılmaktadır.³¹³ Eski sadrazamlardan İzzet Mehmed Paşa'nın Eyüp'de inşa ettirdiği Nakşibendi dergâhının cami-i şerifinde imamlık ve hitabet görevlerinde bulunan Nakşi şeyhi vefat etmiştir. Şeyhin vefatı üzerine bu vazifeler 27 Haziran 1810 tarihli belgeye göre aynı tarikata mensup olan Seyyid Hüseyin Efendi'ye tevcih edildiği kaydedilmiştir.³¹⁴ Eyüp Otakçılar Yokuşu'nda bulunan Nakşibendi tekkesinin imamı Halil Efendi, yaşlılığından dolayı kendi rızasıyla görevinden feragat etmiş ve yerine aynı tarikattan 1815 tarihinde Süleyman Efendi görevlendirilmiştir.³¹⁵ 29 Ağustos 1834 tarihli vesikaya göre ise Rumeli Zağra-i Atık kazasındaki Bektaşî tarikatına bağlı Mümin Baba tekkesi şeyhi Mustafa bin Ömer'in vefat

³¹¹ İpşirli, "Duâgû", *DİA*, c.9, 1994, s.541-542.

³¹² Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.147; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.294.

³¹³ İmamlık ve hâtiplik cihetlerinin tevcihiyle ilgili pek çok belgeye rastlamak mümkündür. Bu konudaki belgeler için bkz. 25 Ocak 1811 tarihli vesikaya göre, Bolu eski Mutasarrıfı Abbas Paşa tarafından inşa edilen Nakşibendi tekkesi cami-i şerifine hitabet görevi için Hafız Hasan halife tevcih edilmiştir. BOA, *HAT*, 1514/26, H. 29.12.1225 (M. 25 Ocak 1811); Seyyid Hamdi Efendi'nin vefat etmesinden dolayı şeyhlik ve vaizlik vazifeleri oğullarına tevcih edilmiştir. *HAT*, 997/41884, H. 11.08.1226 (M. 31 Ağustos 1811); İstanbul'da bulunan Hoca Paşa Cami ve Sinan Paşa Camileri gibi dört cami-i şerifte vazifesi olan Nakşibendi tarikatından şeyh Mehmed Tahir Efendi vefat etmiştir. Şeyhin bu camilerdeki vazifeleri ise 6 Kasım 1814 tarihli vesikaya göre oğullarına tevcih edilmiştir. *C..MF..*, 46/2285, H. 23.11.1229 (M. 6 Kasım 1814); Eyüp'de eski Şeyhülislam es-Seyyid Mustafa Efendi tarafından inşa edilen Nakşibendi tekkesi cami-i şerifinin hatibi şeyh Ali Efendi vefat etmiştir. Şeyhin hatiblik vazifesi oğlu Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir. *AE.SMHD.II.*, 71/5293, H. 28.01.1231 (M. 30 Aralık 1815); Antakya'da Nakşibendi tarikatına ait olan tekkenin şeyhi ve imamı Mehmed Tahir Efendi vefat etmiştir. 13 Nisan 1816 tarihli vesikaya şeyhin bu vazifeleri aynı tarikattan Musa Efendi'ye tevcih edilmiştir. *C..EV..*, 137/6804, H. 15.05.1231 (M. 13 Nisan 1816); Bursa'da Sarı Abdullah Mahallesi'nde bulunan Nakşibendi tekkesine imam ve hatip tayin edilmiştir. *C..EV..*, 125/10447, H. 17.08.1231 (M. 13 Temmuz 1816); Ünye'de Burunucu Mahallesi'nde Derviş Ağa ve Mustafa Çelebi gibi hayır sahipleri tarafından cami inşa edilmiştir. İnşa edilen bu camiye imamlık ciheti için Mehmed Resul Halife tayin edilmiştir. *C..EV..*, 173/8650, H. 04.11.1231 (M. 26 Eylül 1816); 1823 yılına ait belgeye göre Üsküdar'da mevcut olan Nakşibendi tekkesi hatibi şeyh Ali Behçet Efendi'nin vefat etmesiyle bu vazife oğullarına tevcih edilmiştir. *C..EV..*, 440/22274, H. 11.05.1238 (M. 24 Ocak 1823); 6 Ağustos 1837 tarihine ait vesikaya göre, Adana Tüccarlar Mahallesi'ndeki mescidin imamı İbrahim Rafet Efendi etmiştir. İmamın vefat etmesiyle bu vazife Nakşibendi tarikatından İbrahim Reşid Efendi'ye tevcih edilmiştir. *C..EV..*, 170/8454, H. 04.05.1253 (M. 6 Ağustos 1837).

³¹⁴ BOA, *HAT*, 1510/40, H. 24.05.1225 (M. 27 Haziran 1810).

³¹⁵ BOA, *C..EV..*, 73/3623, H. 03.02.1230 (M. 15 Ocak 1815).

etmesi üzerine uhdesinde bulunan imamlık ve müezzinlik vazifelerinin çocuğu olmadığı için yine aynı tarikattan Mehmed bin Hüseyin'e tevcih edildiği kaydedilmiştir.³¹⁶

Tekke şeyhlerinin yapmış oldukları bir diğer görev ise türbedarlık vazifesidir.³¹⁷ Örneğin Eyüp'de bulunan Murad Molla tekkesinde türbedarlık vazifesi yapan Nakşibendi şeyhi vefat etmiştir. Şeyhin vefatıyla 1823 tarihinde bu vazife aynı tarikattan Mustafa Halife'ye tevcih edilmiştir.³¹⁸ Üsküb'deki Uryan Baba türbesinde görevli olan Kadiriyye tarikatından Şeyh Seyyid Ahmed el-Kadiri vefat etmiştir. Şeyhin çocuğu olmadığından türbedarlık vazifesi 15 Aralık 1831 tarihli belgeye göre aynı tarikattan Seyyid Abdülkadir ibn Seyyid Ali Efendi'ye tevcih edildiği kaydedilmiştir.³¹⁹

Şeyhlerin, müderris olarak da medreselerde görev yaptıkları bilinmektedir. Örneğin Kütahya Tavşanlı'da Ahmed Kâşif Efendi ibn Şeyh el-Hac Keşfi Efendi tarafından medrese, tekke ve kütüphane inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yapılarda müderris olarak görevli olan şeyh Seyyid Ali Efendi'nin vefat etmesi üzerine müderrislik vazifesi 1812 tarihine göre Seyyid Abdülaziz Halife'ye tevcih edilmiştir.³²⁰ 29 Nisan 1814'te ise Tunal Kasabası'nda Şeyh Hacı Mustafa Efendi tarafından bir medrese inşa edilmiş ve bu medreseye müderris olarak el-Hac Ebubekir Efendi'nin atandığı kaydedilmiştir.³²¹

Mevlevi, Kadiri, Halveti ve Nakşibendi gibi Sünnî tarikatlardan olan şeyhlerin tekke, zaviye veya medreselerde kâtiplik vazifeleri de vardır. Örneğin Azîz Mahmûd Hüdâyi Efendi'nin halifelerinden Devâtizade Şeyh Mustafa Efendi tarafından Kastamonu Kırkçeşme Mahallesi'nde bir tekke inşa edilmiştir. Bu tekkeye ait vakıfta kâtiplik vazifesinde bulunan Şeyh Mehmed bin Abdullah Efendi vefat etmiş ve şeyhin çocuğu olmadığından görevi 26 Eylül 1816 tarihli belgeye göre aynı istihkakdan Seyyid Abdullah bin Seyyid Mustafa Efendi'ye tevcih edilmiştir.³²² 21 Mayıs 1819 tarihine ait bir vesikaya göre ise Galata'ya bağlı Boğazkesen Hisarı Mollafenari Mahallesi'nde bulunan Nakşibendi

³¹⁶ BOA, C..EV., 91/4523, H. 23.04.1250 (M. 29 Ağustos 1834).

³¹⁷ Bu konuyla ilgili bazı örnekler için bkz. Eyüp Nişancı Mahallesi'nde bulunan Şeyh Murad tekkesinde türbedar vazifesinde bulunan Hüseyin Efendi'nin vefatıyla bu vazife başka bir şeyhe tevcih edilmiştir. BOA, C..EV., 503/25438, H. 16.12.1225 (M. 12 Ocak 1811); 24 Haziran 1811 tarihine ait belgeye göre Aziz Mahmud Hüdai tekkesi şeyhi Osman Efendi'nin vefat etmiştir. Şeyhin, Üsküdar Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde bulunan türbesine Hafız Mustafa ibn Ali Efendi türbedar olarak tayin edilmiştir. *AE.SMHD.II.*, 78/5982, H. 02.06.1226 (M. 24 Haziran 1811); Fatih Otlakçı Yokuşu'nda mevcut olan Nakşibendi tekkesi içindeki Abid Çelebi mescidinin türbedarı vefat etmiştir. Bunun üzerine mescide türbedar olarak aynı tarikattan Mehmed Arif Efendi tevcih edilmiştir. C..EV., 310/15777, H. 27.06.1248 (M. 21 Kasım 1832).

³¹⁸ BOA, C..EV., 216/10760, H. 14.01.1239 (M. 20 Eylül 1823).

³¹⁹ BOA, C..EV., 142/7057, H. 10.07.1247 (M. 15 Aralık 1831).

³²⁰ BOA, C..MF., 94/4669, H. 29.05.1227 (M. 10 Haziran 1812).

³²¹ BOA, C..MF., 75/3750, H. 09.05.1229 (M. 29 Nisan 1814).

³²² BOA, C..EV., 173/8650, H. 04.11.1231 (M. 26 Eylül 1816).

tarikâtına ait Nalbur eş-Şeyh Mehmed Efendi tekke vakfına aynı tarikattan bir şeyhin kâtip olarak atandığı kaydedilmiştir.³²³

Ayrıca devlet tarafından tarikat şeyhleri; işlerin kolaylığı, bereketi, hayrı ve bekâsı gibi konularda hayır dua etmeleri için vazifelendirilmişlerdir.³²⁴ Örneğin Yeniçeri Topçular Ocağı'nda bayrak açılırken, top dökülürken ve sergi döşenirken dua vazifesinde bulunan Şeyh Hasib Efendi'nin uygun olmayan bazı davranışları tespit edilmiştir. Bunun üzerine Şeyh bu vazifeden azledilmiş ve 1816 tarihli vesikaya göre yerine Kadiriyye tarikâtından Mehmed Emin Efendi tayin edilmiştir.³²⁵ Sultan Bayezid Han Cami-i Şerif Vakfı'nda duâguluk vazifesinde bulunan Şeyh Abdulkadir Efendi vefat etmiş ve onun yerine bu göreve 27 Mayıs 1821'de oğulları es-Seyyid el-Hac Mehmed Arif ve es-Seyyid İbrahim Ethem atanmıştır.³²⁶

4. ŞEYHLERE MAAŞ ve ATİYYE TAHSİSİ

1826 yılı öncesinde vakıf gelirleri ile tekke ve zaviyelerin barınma, gıda gibi her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Tekkelere yapılan bu yardımlar dışında şeyhlere tekke vakıflarınca maaş verildiği de kaydedilmiştir. Şeyhlere verilecek maaşlar tekke vakıflarınca belirlenir ve belirlenen miktarlar şeyhlerin tayin beratlarında ifade edilirdi. Ancak 1826 yılında tüm vakıfların Evkâf Nezareti bünyesinde birleştirilmesi ile şeyhlere vakıflarca tahsis edilen maaşlar artık devlet tekeline geçmiş olmaktadır. Bu tarihten sonra şeyhler görevleri karşılığında maaşlarını devletten almaya başlamışlardır.³²⁷ Mukataa gelirleri, cizye gelirleri, emlak-ı hümayun ve çeşitli mutasarrıflık gibi kurumlar aracılığıyla şeyhlere maaş tahsis edilmiştir.³²⁸ Örneğin Nakşibendi tarikâtından Şeyh Seyyid el-Hac

³²³ BOA, C..EV., 41/2050, H. 26.06.1234 (M. 21 Mayıs 1819).

³²⁴ Duâguluk vazifesi için bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, s.479; İpşirli, "Duagü", *DİA*, s.541-542.

³²⁵ BOA, C..AS., 157/6940, H. 29.05.1231 (M. 27 Nisan 1816).

³²⁶ BOA, AE.SMHD.II., 118/9916, H. 24.08.1236 (M. 27 Mayıs 1821).

³²⁷ Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.18; Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, s.90;94.

³²⁸ Şeyh maaşları konusunda pek çok arşiv belgesi mevcuttur. Bu belgelerden bazıları için bkz. 7 Ekim 1820 tarihinde İznikmid'de Nakşibendi tarikâtından şeyh el-Hac Ahmed Efendi'nin arzuhalı üzerine kendisine İznikmid Gümrüğü'nden maaş tahsisi yapıldığı kaydedilmiştir. BOA, HAT, 666/32399, H. 29.12.1235 (M. 7 Ekim 1820); Eyüp'de bulunan Baba Haydar Nakşibendi tekkesi şeyhi es-Seyyid Mehmed Efendi vefat etmiştir. Şeyhin vefatı ile bu tekkeye 15 Nisan 1832 tarihinde aynı tarikattan yevmi seksen akçe maaş ile şeyh Mehmed Zeki Efendi tayin edilmiştir. AE.SMHD.II., 81/6301, H. 14.11.1247 (15 Nisan 1832); Kuşadası'nda şeyhlik vazifesinde bulunan Nakşibendi tarikâtından şeyh el-Hac İbrahim Efendi'ye maaş tahsisi yapılması için İstanbul'a arzuhal yazılarak rica edilmiştir. HAT, 1329/51847, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); Kars'ta oturan Ahıskalı müderris Ömer oğlu Kadiriyye tarikâtı şeyhi Arif Efendi'ye Kars eyaleti mukataasından otuz kuruş maaş verildiği kaydedilmiştir. C..ML., 245/10181, H. 13.04.1252 (M. 28 Temmuz 1836).

Feyzullah Efendi'ye 10 Ocak 1810 tarihinde Diyar-ı Bekir cizyesinden kırk akçe tahsisatı yapılarak maaşa bağlandığı kaydedilmiştir.³²⁹ Aşhab-ı hayr tarafından Erzurum'da bir cami inşa ettirilmiş ve buraya şeyh olarak Nakşibendi tarikatından Hacı Osman Efendi tayin edilmiştir. 14 Ağustos 1825 tarihli vesikaya göre Şeyh Osman Efendi'nin almış olduğu üç yüz beş gurus maaşına zam yapılması için Sadaret'ten rica edilmiştir.³³⁰

Şeyhlere vazifelerinin neticesinde tahsis edilen maaşlar, şeyhlerin vefat etmeleri veya kendi rızaları ile aile bireylerine, görev yaptıkları tekke ve dergâhlara veya şeyhten sonra tekke postuna oturacak şahsa verilmeye devam etmiştir. Şeyh maaşlarının yakınlarına veya görev yaptıkları tekkelere verilmesindeki amacın, zor duruma düşmelerini engellemek ve çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için olduğu söylenebilir.³³¹ Örneğin 6 Kasım 1814 tarihli belgeye göre İstanbul'da bulunan Hoca Paşa ve Beşiktaş'ta Sinan Paşa gibi camilerde günlük altı veya sekiz akçe gibi maaş alarak imamlık vazifesini gerçekleştiren Nakşi şeyhi Mehmed Tahir Efendi vefat etmiştir. Şeyhin vefatıyla bu camilerde yapmış olduğu imamlık vazifesi ile kendisine tahsis edilen maaşı oğluna tevcih edilmiştir.³³² Eyüp Otakçılar Mehmed Bey Mahallesi'nde mevcut olan Nakşibendi dergâhının şeyhi ve cami-i şerif imamı olan el-Hac Osman Efendi'nin ihtiyar olmasından dolayı kendi rızasıyla ile hem maaşının hem de görevinin aynı tarikattan Süleyman Efendi'ye 15 Ocak 1815 tarihinde tevcih edildiği kaydedilmiştir.³³³

Nakşi, Mevlevi veya Kadiri gibi Sünnî tarikatların tekke ve zaviyelerine verilen maddi desteklerden bir diğeri de atıyyedir. Atıyye; ihsan, hibe, bahşiş, nimet veya lütuf

³²⁹ BOA, *AE.SMHD.II*, 38/2421, H. 04.12.1224 (M. 10 Ocak 1810).

³³⁰ BOA, *HAT*, 1322/51645, H. 29.12.1240 (M. 14 Ağustos 1825); *HAT*, 1322/51645, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835); *C.EV.*, 314/15978, H. 15.05.1252 (M. 5 Eylül 1836).

³³¹ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.151; 5 Şubat 1813 tarihli vesikaya göre Bursa'da mevcut olan Nakşibendi tekkesinde yevmi yüz yirmi akçe ile şeyhlik vazifesinde bulunan es-Seyyid Mehmed Emin Efendi vefat etmiştir. Şeyhin vefatıyla kendisine tahsis edilen vazife ile maaşı oğlu Abdullah halifeye tevcih edilmiştir. BOA, *C.EV.*, 176/8763, H. 03.02.1228 (M. 5 Şubat 1813); Kumkapı'da bulunan Nakşibendi tekkesinde sekiz akçe maaş ile vazifeli olan şeyh Mehmed Efendi'nin ihtiyar olması hasebiyle 13 Mayıs 1813 tarihinde kendisine tahsis edilen görevi ve maaşı oğlu Hafız Ali'ye tevcih edilmiştir. *C.EV.*, 156/7776, H. 12.05.1228 (M. 13 Mayıs 1813); Nakşi şeyhi Abdullah Halife'ye, Alaiye Gümrüğü'nden otuz akçe tahsis edilmiştir. Ancak şeyhin vefat etmesi üzerine kendisine tahsis edilen tahsisat ve görevi oğullarına verilmiştir. *C.EV.*, 336/17075, H. 05.06.1230 (M. 15 Mayıs 1815); 25 Aralık 1815 tarihli vesikaya göre Eyüp'de bulunan eski Şeyhülislam es-Seyyid Mustafa Efendi tarafından inşa ettirilen Nakşibendi dergâhı cami-i şerifinde günlük on iki akçe maaş ile hitabet görevinde bulunan Seyyid şeyh Ali Efendi vefat etmiştir. Şeyhin vefatı ile kendisine tahsis edilen maaş ve görevi oğlu Seyyid Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir. *AE.SMHD.II*, 71/5293, H. 28.01.1231 (M. 25 Aralık 1815).

³³² BOA, *C.MF.*, 46/2285, H. 23.11.1229 (M. 6 Kasım 1814).

³³³ BOA, *C.EV.*, 73/3623, H. 03.02.1230 (M. 15 Ocak 1815).

manâlarına gelmektedir.³³⁴ Genellikle atıyyeler; şehzadelerin sünnet düğünleri veya sultanların düğün törenleri³³⁵, padişahın cülûsları münasebetiyle yazılan eserler,³³⁶ Velâdet-i Hümayun törenleri³³⁷, mübarek gün ve gecelerin, kandillerin, bayramların gelmesi gibi çeşitli vesilelerle devlete hizmet eden kişilere, saray ahalisine, bir işte başarı gösterenlere, tarikat erbabına, şeyhlere³³⁸, şairlere, seyyidlere, herhangi bir geliri olmayan yoksullara, yetimlere ve borçlu olan kimselere II. Mahmud'un emriyle Hazine-i Hümayun Kethüdâsı ya da Enderûn-u Hümayun Nazırı tarafından dağıtılmıştır.³³⁹ Ayrıca sultan dışında devlet görevlileri veya idareciler, hanım veya valide sultanlar bağlı oldukları tarikatlara, şeyhlere, tekkelere atıyye adıyla çeşitli hediyeler, bağış ve ihsanlarda da bulunmuşlardır.³⁴⁰ Örneğin şehzadeler Abdülaziz ve Abdülmecid'in sünnet törenlerinin hayırlı bir vakitte yapılması için münecimbaşından bir tarih belirlemesi emredilmiş ve 16

³³⁴ Atıyyenin çoğuluna ise "atâyâ" denmektedir. Atâyâ Kur'an-ı Kerim'de; ihsan, nimet ve bağış gibi anlamlarda kullanılmaktadır. *Hûd Sûresi*, 11/108; *İsrâ Sûresi*, 17/20; *Nebe Sûresi*, 78/36; *Sâd Sûresi*, 38/39; Mustafa Fayda, "Atâ", *DİA*, c.4, 1991, s.33-34; Feridun Emecen, "Atıyye-i Seniyye", *DİA*, c.4, 1991, s.64; Atıyyeler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ruhan Dinç, *18. Yüzyılda Osmanlı Merasimlerinin Mali Bir Unsuru: Atıyyeler*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s.16-113.

³³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Hatice Aynur, "Surnâme", *DİA*, c.37, 2009, s.565-567; Rahmi Yaran, "Düğün", *DİA*, c.10, 1994, s.15-16; Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı*, c.9, s.133-142; Serap Sunay, "Sur'ı Hümayun Defterine Göre 19. Yüzyıl Saray Düğünlerine Dair Bir Değerlendirme", 2017, s.327-342; Sunay, "Tanzimatın İlk Saray Düğünü: Sultan II. Mahmud'un Kızı Atıyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa İle Evlenmesi", *Belleten*, c.77, S.278, Ankara, Nisan 2013, s.119-145; Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler", *Osmanlı*, c.9, s.169-189; Dündar Alikılıç, "Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.875-886; Filiz Karaca, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s.117-130; BOA, *HAT*, 487/23861, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); Saliha Sultan ve Halil Rıfat Paşa'nın 24 Mayıs 1834 yılında yapılan düğünleri hakkında bkz. BOA, *TS.MA.e*, 712/27, H. 29.12.1249 (M. 9 Mayıs 1834); Mihrimah Sultan ile Mehmed Said Paşa'nın 29 Nisan 1836 tarihinde yapılan düğün törenleri için ayrıca bkz. BOA, *TS.MA.e*, 1298/11, H. 18.01.1251 (M. 16 Mayıs 1835); *HAT*, 1597/76, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); Yüksel Aktaş Baycar, *II. Mahmud'un Kızı Mihrimah Sultan'ın Sur'ı Hümayunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.24-40.

³³⁶ İnalçık, "Osmanlılar'da Saltanat ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.14, s.69-94; Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *DİA*, c.8, 1993, s.108-114; Işık, Şeyhler ve Şahlar, s.304; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara, 2014, s.184-188.

³³⁷ Merve Çakır, "Osmanlı Hanedanında Doğum: Velâdet-i Hümayûn", *Topkapı Sarayı Harem-i Hümayûnu*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, 2012, s.64-67; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s.153-157; Şehzade Murat'ın doğumu vesilesiyle İstanbul'da bulunan tüm tarikatların şeyhlerine ve dervişlerine dağıtılan çıkınlar ve bahşişler için bkz. BOA, *C.EV.*, 332/16878, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812); *C.EV.*, 332/16879, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812); *C.MF.*, 105/5227, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812).

³³⁸ BOA, *C.SM.*, 40/2031, H. 29.01.1252 (M. 16 Mayıs 1836).

³³⁹ Emecen, "Atıyye-i Seniyye", *DİA*, s.64.

³⁴⁰ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.90-91.

Nisan 1836'da törenin yapılması kararlaştırılmıştır.³⁴¹ Törene şeyhler, ulema, devlet adamları, tekke ahalisi, medrese talebeleri, imam ve hatipler gibi kişiler davet edilmiş ve sultanın emriyle bu davetlilere atıyye adıyla çeşitli hediyeler takdim edilmiştir.³⁴² Ayrıca tarikat erbabının türlü konularda yazmış oldukları veya tercüme ettikleri eserler neticesinde de atıyye verildiği bilinmektedir. Bu eserler dinî içerikli olmakla beraber, tarikatın usûl ve erkânları, Sultan'a itaat etmenin fazileti, hilafetin önemi gibi konulardan oluşmaktaydı. Devlet, kitap basımıyla meşgul olan şeyhlere veya tarikat erbabına atıyyeler vererek destek olmuş ve onları teşvik etmek amacıyla birçok kolaylık sağlamıştır.³⁴³

II. Mahmud'un tertip ettiği çeşitli etkinlikler veya törenler vasıtasıyla şeyhlere, tekke ahalisine, ulemaya, devlet adamlarına, dervişlere ve medrese talebelerine atıyyeler dağıtmasının temelde birçok nedeni mevcuttur. Devletin bekası için onların dualarını almak, devletin güçlü ve kudretli olduğunu göstermek ve II. Mahmud'un tekke erbabının desteğini alarak saygınlığını artırmak ve mevcut konumunu sağlamlaştırmak istemesi gibi etkenler atıyyelerin dağıtılmasındaki amacı göstermektedir.³⁴⁴

5. TEKKE ve ZAVİYELERE YAPILAN YARDIMLAR

Devlet, vakıflar veya varlıklı kimseler tarafından Nakşibendi tekke ve zaviyelerine çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bunlar; taamiye, fodla, tuz, kurbanlık koyun ve et, kar ve buz, muharremiyye, Mevlid ve Miraç Kandilleri için tayinat, pirinç ve yağ, hinta (buğday) ve arpa-saman, yolculuk ve hac için sağlanan kolaylıklar ve tekke inşaları gibi çeşitli yardımlardır. Bu bölüm içerisinde yapılan yardımlara arşiv vesikalarından örnekler verilmiş ve hangi amaç ve niyetle yardımların yapıldığına değinilmiştir.

5.1. Taamiye

19. yüzyılda Nakşibendi tarikatının tekke ve zaviyelerine yapılan yardımların başında taamiye gelmektedir. Taamiye, tekke ahalisi, fakirler veya tekkeye gelen misafirlerin yeme, içme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için verilen bedelin ismidir. Kısacası tekke mutfağı için gerekli olan erzakların masrafları için temin edilen

³⁴¹ BOA, *HAT*, 486/23818, H. 03.12.1251 (M. 21 Mart 1836); *HAT*, 486/23819, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); *HAT*, 487/23872, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); *HAT*, 485/23812, H. 29.12.1252 (M. 6 Nisan 1837).

³⁴² Sünnet törenine davet edilen misafirlerin isimleri için ayrıca bkz. BOA, *HAT*, 487/23869, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); *C.SM.*, 40/2031, H. 29.01.1252 (M. 16 Mayıs 1836).

³⁴³ Varol, *Bektaşiliğin İlgaı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.153-154.

³⁴⁴ BOA, *İE.HAT*, 6/588, H. 15.01.1239 (M. 21 Eylül 1823).

tutardır.³⁴⁵ Nakşi tekke ve zaviyelerine Matbah-ı Âmire ağası tarafından teslim edilen taamiyeler teslim edilirdi.³⁴⁶ Verilen taamiyeler kaydedilir ve teslim edildiklerine dair bir de makbuz verilirdi. Verilen makbuzun amacı, herhangi bir usûlsüzlüğe engel olmak ve maddi denetimi kontrol altında tutmaktır.³⁴⁷

Nakşibendi tekke ve zaviyelerine verilen taamiyeler; tekkelerin işlevleri, nüfusları, büyüklükleri veya hazineden ayrılan bütçeye göre değişiklik göstermiştir.³⁴⁸ Ayrıca Nakşi tekkelerinin taamiyeleri tekke ahalisine veya misafirlerine yetersiz gelmesi halinde devlet veya vakıflar taamiye miktarlarına, tutarlarına zam da yapmışlardır.³⁴⁹ Nakşibendi tekke ve zaviyelerine devlet ve vakıflar tarafından verilen taamiyelerin bazen çeşitli bölgelerin gümrük gelirlerinden³⁵⁰, Haremeyn Hazinesi'nden³⁵¹, mukataalardan³⁵² veya Tersâne-i Âmire ambarından karşılandığı kaydedilmiştir.³⁵³

Tekke şeyhlerinin, halifelerin veya misafirlerin yeme içme ihtiyaçlarının tutarları için verilen taamiyeler bazen de Nakşi şeyhlerinin veya dervişlerin fakir hallerine binaen

³⁴⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, s.363, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.679; Tekke ve zaviyelere verilen taamiyeler için bkz. C.EV., 244/12154, H. 13.05.1224 (M. 26 Haziran 1809); Siroz'daki Nakşibendi tekkesine Yenişehir Kalemî'nden beş yüz kuruş taamiye verilmiştir. C.EV., 137/6807, H. 13.10.1230 (M. 18 Eylül 1815); Kanıye muhafızı Derviş Abdullah Paşa tarafından Kandıye'de inşa edilen Nakşibendi tekkesine yüz otuz beş gurus taamiye tahsisi yapılmıştır. C.EV., 224/11195, H. 15.02.1233 (M. 25 Aralık 1817); C.EV., 147/7308, H. 23.06.1233 (M. 30 Nisan 1818); C.EV., 284/14453, H. 29.01.1235 (M. 17 Kasım 1819); Adana'daki Nakşibendi dergâhına 15 Ocak 1820'de vezir Ali Paşa Evkafı'ndan yevmi yirmi akçe taamiye verilmiştir. C.EV., 284/14470, H. 29.03.1235 (M. 15 Ocak 1820); HAT, 1588/20, H. 03.07.1249 (M. 16 Kasım 1833); Amasya Vezirköprü'de bulunan Nakşibendi tarikatından şeyh el-Hac Uryan-i Efendi'nin tekkesi, yol üzerinde bulunmasından dolayı gelen gidenleri fazla olması ve dervişlerin fakir hallerine binaen 16 Şubat 1836'da tekkeye taamiye tahsisi yapıldığı kaydedilmiştir. C.EV., 231/11501, H. 28.10.1251 (M. 16 Şubat 1836); Eyüp'deki Nakşibendi tekkesine 16 Nisan 1836 tarihli belgeye göre taamiye tahsisi yapılmıştır. HAT, 552/27267, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836).

³⁴⁶ Matbah-ı Amire emini tarafından Kemankuş (Okçular) tekkesine verilen taamiyeler için bkz. BOA, C.BLD., 9/447, H. 23.06.1235 (M. 7 Nisan 1820).

³⁴⁷ BOA, C.ML., 15/658, H. 23.08.1249 (M. 5 Ocak 1834); Özсарay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.282.

³⁴⁸ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.147; Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.307.

³⁴⁹ BOA, C.EV., 244/12198, H. 13.03.1234 (M. 10 Ocak 1819).

³⁵⁰ Kudüs'te Mescid-i Aksa yanında bulunan Nakşibendi tekkesine Yafa Gümrüğü'nden yevmi otuz beş akçe taamiye tahsis edilmiştir. BOA, HAT, 1513/73, H. 29.12.1225 (M. 25 Ocak 1811).

³⁵¹ 26 Mart 1838 yılına ait belgeye göre, İstanbul'da isimleri belirtilmeyen on beş tekkeye yedi yüz yetmiş beş gurus taamiye tahsisi yapılmıştır. BOA, HAT, 1320/51539, H. 29.12.1253 (M. 26 Mart 1838).

³⁵² Nakşibendi tarikatına ait olan bir tekkeye Adana İhtisabı Mukataasından taamiye tahsisi yapıldığı kaydedilmiştir. BOA, C.EV., 139/6946, H. 09.07.1225 (M. 30 Ağustos 1810); 28 Şubat 1812 tarihli vesikaya göre, İstanbul Sütluçe'de Cemalettin Halveti tekkesine İstanbul Gümrük Mukataasından günlük yirmi akçe verildiği kaydedilmiştir. C.EV., 6/296, H. 14.02.1227 (M. 28 Şubat 1812); Üsküdar'da Nakşibendi tarikatına ait Şah Haydar tekkesine 3 Mart 1813 tarihinde Filibe Mukataası malından taamiye tahsisi yapılmıştır. C.EV., 387/19625, H. 29.02.1228 (M. 3 Mart 1813).

³⁵³ İdris Bostan, "Tersane-i Amire", *DİA*, c.40, 2011, s.513-516.

onlara tahsis edilmiş olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.³⁵⁴ Şeyhlere tahsis edilen taamiyeler, tekke şeyhinin vefat etmesi veya başka sebeplerden dolayı şeyhin taamiyesini alamadığı zamanlarda şeyhin ailesi veya şeyhlik yaptığı tekkedeki halifeleri devreye girmişlerdir. Şeyhin yakınları ve halifeleri bu tahsis edilen taamiyenin tekke ve zaviye taamiyesi olarak devam etmesini istemişlerdir. Böylece tekkede kalanların ihtiyaçları giderilmiş ve daha önce devam eden taamiye tahsisinin kesilmesi engellenmiştir.³⁵⁵

II. Mahmud, tekkelere tahsis edilen taamiyelere yönelik çeşitli denetim mekanizmaları kurmuştur. Örneğin taamiye verilecek tekke ve zaviyeler sultanın emriyle maddi gücü, nüfusu, dergâhın ehl-i sünnetten bir tarikata ait olup olmadığı ve taamiye tahsisi noktasında ihtiyacının olup olmadığı gibi hususlar gizlice incelenmiştir.³⁵⁶

5.2. Fodla ve Tuz Tayinatı

Nakşibendi tekke ve zaviyelerine yapılan yardımlardan bir diğeri ise fodla yani ekmektir.³⁵⁷ Bu ekmekler II. Mahmud'un emriyle Tophane'den ve arabacılar fırınlarından günlük olarak, salihlere, dergâhlara ve fakir fukaraya verilmiştir.³⁵⁸ 21 Haziran 1830 tarihli vesikaya göre Lağımcı Ocakları ve Humbarahane tarafından bazı tekkelere ve fakir fukaraya ekmek tayinatı yapılmıştır.³⁵⁹

Fodla dışında Nakşi tekke ve zaviyelerine yemeklik tuz da dağıtılmıştır. 12 Mayıs 1814'te Atmeydanı'nda bulunan Nakşibendi tarikatından Özbekiyye tekkesine Ahyolu Tuzlası Mukataası'ndan yevmi bir şinik³⁶⁰ tuz verilmiştir.³⁶¹

5.3. Kurbanlık Koyun ve Et Tayinatı

Tekke ve zaviyelere dağıtılan kurbanlık koyun ve et tayinatı Osmanlı Devleti'nde eski bir gelenektir. Bu gelenek II. Mahmud döneminde de devam etmiştir. Savaş, hastalık

³⁵⁴ BOA, *HAT*, 544/26892, H. 29.12.1229 (M. 12 Aralık 1814).

³⁵⁵ Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.151; BOA, *C..ML.*, 15/658, H. 23.08.1249 (M. 5 Ocak 1834).

³⁵⁶ 6 Nisan 1837 tarihli vesikaya göre, İstanbul Anadolu Hisarı'nda bulunan şeyh Mehmed Rûmi tekkesi şeyhi Ali Efendi taamiye isteğinde bulunmuştur. Bunun üzerine II. Mahmud Şeyhülislam'a bu şeyhin ve tekkenin araştırılmasını emretmiştir. Şeyhülislam tarafından hazırlanan rapora göre; şeyh Ali Efendi'nin Nakşibendi tarikatı ahalisinden fakir biri olduğu ve kötü bir niyeti olmadığı belirtilir. BOA, *HAT*, 553/27361, H. 29.12.1252 (M. 6 Nisan 1837).

³⁵⁷ Fodla için bkz. Emecen, "Fodula", *DİA*, c.13, 1996, s.167-170; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S.23/1-2, İstanbul, 1963, s.271-274; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, s.634.

³⁵⁸ BOA, *C..BLD.*, 43/2143, H. 04.03.1244 (M. 14 Eylül 1828).

³⁵⁹ BOA, *HAT*, 739/35007, H. 29.12.1245 (M. 21 Haziran 1830).

³⁶⁰ Ölçü birimi manasına gelmektedir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, s.357.

³⁶¹ BOA, *C..EV.*, 242/12061, H. 22.05.1229 (M. 12 Mayıs 1814).

gibi durumların hayırla sonuçlanması veya bitmesi niyetiyle devlet tarafından tekkelere kurban bağışı yapılırdı.³⁶² Ayrıca her sene Kurban Bayramı'nda da devlet tarafından tekkelere saray ahalisi için kurban dağıtılırdı. Kurban Bayramı için tekkelere, camilere, medreselere dağıtılan koyunlar hassa kasapbaşısının vazifesidir. Hassa kasapbaşısı tekkelerdeki şahıs sayısına göre koyun tahsisi yapmış ve bazı tekkelere bir koyun verilirken bazı tekkelere ise daha fazla koyun verilmiştir.³⁶³

Nakşibendi tekke ve zaviyelerine verilen kurbanlık koyun dışında devlet, bazı dergâhlara Mansûre Hazinesi yönetiminde günlük lahm (et) tahsisi de yapmıştır.³⁶⁴ 11 Ağustos 1809'da Tahir Baba'nın Üsküdar'da inşa eylediği Bektaşî tekkesine günlük bir koyun etinin tahsis edildiği ve Nakşibendi tarikatından şeyh Selami Efendi'ye de günlük et verildiği kaydedilmiştir.³⁶⁵ Bir diğer örnek olayda 4 Temmuz 1837 tarihinde Üsküdar'da bulunan Acıbadem tekkesine iki kıyye, Çarşamba Pazarı'ndaki Murad Molla dergâhına üç kıyye ve Sultanahmed'de bulunan Özbekler tekkesine de iki kıyye et tahsisini yapıldığı görülmektedir.³⁶⁶

5.4. Kar ve Buz Tayinatı

Devlet tarafından tekke ve zaviyelere kar ve buz tayinatı da yapılmıştır. Yaz aylarının sıcak geçmesinden dolayı yiyecek ve içeceklerin soğuk tutulmalarını sağlayabilmek adına II. Mahmud'un emriyle bazı tekke ve medreselere, saray ahalisine kar ve buz dağıtımı yapılmıştır. Tekkelere tahsis edilen kar ve buz Hazine-i Hassa tarafından dağıtılırdı.³⁶⁷

³⁶² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", s.274-276; Örneğin 27 Eylül 1821 tarihli vesikaya göre muhtelif tekke, cami ve türbelere kurbanlık koyunlar dağıtıldığı kaydedilmiştir. BOA, C..ML., 780/31853, H. 29.12.1236 (M. 27 Eylül 1821).

³⁶³ BOA, C..SM., 32/1620, H. 05.12.1233 (M. 6 Ekim 1818); Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s.24-25.

³⁶⁴ BOA, HAT, 527/25869, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835); Bab-ı Hümayun yanında mevcut olan Nakşibendi dergâhına 28 Nisan 1835 tarihinde iki kıyye et tahsisi yapıldığı kaydedilmiştir. HAT, 1302/50752, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835); 6 Nisan 1837 tarihli vesikaya göre, Üsküdar'da bulunan Acıbadem tekkesine günlük iki kıyye koyun eti tahsisi yapılmıştır. HAT, 553/27322, H. 29.12.1252 (M. 6 Nisan 1837).

³⁶⁵ BOA, C..EV., 305/15511, H. 29.06.1224 (M. 11 Ağustos 1809).

³⁶⁶ BOA, C..EV., 300/15262, H. 30.03.1253 (M. 4 Temmuz 1837).

³⁶⁷ 13 Haziran 1815 tarihli vesikaya göre, Galata Mevlevihanesinde vazifeli olan şeyhe ağutos sonuna kadar günlük bir denk kar verilmesi II. Mahmud tarafından emredilmiştir. BOA, AE.SMHD.II, 64/4585, H. 05.07.1230 (M. 13 Haziran 1815); Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.282; Varol, *Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.165-166.

5.5. Muharremiyye

H. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretî resmî takvim başlangıcı olarak kabul edilmiş ve muharrem Hicrî yılın ilk ayı olarak belirlenmiştir. Hicrî ve kamerî ayların ilk ayı ve yeni senenin başı olan Muharrem ayı münasebetiyle tebrik amaçlı manzumeler yazılır, tekke ve camilerde ilahiler okutularak çeşitli kutlamalar yapılır. II. Mahmud'un emriyle de yeni senenin başlangıcı için Muharremiyye adıyla çeşitli tekkelere her yıl hediyeler veya paralar Haremeyn Hazinesi'nden karşılanarak dağıtılırdı.³⁶⁸ Misal Muharrem ayının gelmesiyle beraber 22 Temmuz 1830'da Haremeyn Hazinesi'nden iki yüz bin üç yüz yetmiş gurusu tahsis edilerek tekke ve zaviyelere dağıtıldığı kaydedilmiştir.³⁶⁹

Nitekim, 1821 yılına ait bir kayıta muharremiyelerin dağıtılmasının amacı devletin devamlılığı ve sultanın şahsı için tarikat erbabının duasını almak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca devlet muharremiyeler vasıtasıyla tekke ahalisinin gönüllerini hoş tutmuş ve yeni senelerini tebrik etmiştir.³⁷⁰ Devlet ve tarikatın bu karşılıklı ilişkileri iki tarafın da lehine olmaktadır. Çünkü devlet meşruiyet ve toplumsal destek kazanırken tarikat ise maddi bir güç kazanmanın yanında devletin desteğini halka göstererek hem kendi gücünü hem de devlet nezdindeki etkinliğini halka göstermiş olmaktadır.

5.6. Mevlid ve Mirac Kandilleri İçin Tayinat

Mevlid-i Şerif³⁷¹ ve Miraç kandillerinde³⁷² devlet desteğiyle tekkelerde ve camilerde çeşitli ibadetler ve ayinler yapılmıştır.³⁷³ Dergâhlarda ve camilerde yapılan

³⁶⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s.565-567; M. Kamil Yaşaroğlu, "Muharrem", *DİA*, c.31, 2006, s.4-5; Muharrem ayı vesilesiyle tekke ve zaviyelere dağıtılan muharremiyyeler için bkz. BOA, *HAT*, 1542/45, H. 29.12.1233 (M. 30 Ekim 1818); *HAT*, 1553/45, H. 29.12.1235 (M. 7 Ekim 1820); *HAT*, 1557/52, H. 29.12.1236 (M. 27 Eylül 1821); *HAT*, 1565/5, H. 07.01.1240 (M. 1 Eylül 1824); *HAT*, 1590/46, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1825); *HAT*, 1568/44, H. 29.12.1241 (M. 4 Ağustos 1826); *HAT*, 1572/11, H. 29.12.1242 (M. 24 Temmuz 1827); *HAT*, 1444/59355, H. 01.02.1244 (M. 13 Ağustos 1828); *HAT*, 1579/41, H. 11.06.1245 (M. 8 Aralık 1829); *AE.SMHD.II*, 115/9705, H. 17.04.1255 (M. 30 Haziran 1839); *AE.SMHD.II*, 116/9778, H. 17.04.1255 (M. 30 Haziran 1839).

³⁶⁹ BOA, *HAT*, 1652/1, H. 01.02.1246 (M. 22 Temmuz 1830).

³⁷⁰ 24 Aralık 1821 tarihli vesikaya göre İstanbul'da bulunan tekkelere muharrem ayının ilk günü hasebiyle iki bin dört yüz gurusu Haremeyn Hazinesi'nden tahsis edilmiş ve tekkelerden padişah için dua edilmesi istenmiştir. BOA, *İE.HAT*, 6/573, H. 29.03.1237 (M. 24 Aralık 1821); *İE.HAT*, 6/589, H. 29.12.1238 (M. 6 Eylül 1823).

³⁷¹ Ahmet Özel, "Mevlid", *DİA*, c.29, 2004, s.475-479; Mehmet Şeker, "Mevlid", *DİA*, c.29, 2004, s.479-480.

³⁷² Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, c.30, 2005, s.132-135; Mustafa Uzun, "Miraciyye", *DİA*, c.30, 2005, s.135-140.

³⁷³ Ayrıca bkz. Halide Aslan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mübarek Gün ve Gecelerden Kandiller", *İSTEM*, s.13, Konya, 2009, s.199-231.

çeşitli programlara padişah, devlet erkanı ve halk katılmıştır. Bu çeşitli etkinliklerin masrafları bazen vakıflar tarafından bazen de devlet tarafından karşılanarak tekkelere ödemeler yapılmıştır.³⁷⁴ Özellikle Hz. Peygamber'in doğumu münasebetiyle icra edilen Mevlid-i Şerif kandilinde bazı tekke ve zaviyelerde yapılan etkinliklerin devlet tarafından detaylı bir şekilde planlanmasına önem verilmiştir. Mevlid-i Şerif kandili için merasim yürüyüşü yapılmış, bütün minarelerin kandilleri yakılmış ve tekkelerde, camilerde, medreselerde mevlid kıraatinde bulunulması emredilmiştir. Nitekim devlet, kandil programları vasıtasıyla toplum ve tarikat erbabı üzerinde iyi yönde bir etki bırakarak onların teveccühünü kazanmıştır. Ayrıca, böyle programlar tekke ve dergâhların devlete olan bağlılıklarını pekiştirici birer araç olmuşlardır.³⁷⁵

5.7. Pirinç ve Yağ Tayinatı

Tekke ve zaviyelere yapılan bir diğer erzak yardımı pirinçtir. Pirinç tayinatı devlet tarafından Matbah-ı Âmire'den, mukataalardan veya vakıflardan temin edilerek tekkelere dağıtılmaktaydı.³⁷⁶ Örnek olarak Edirne'de bulunan Arabzade Şeyh Mehmed Efendi

³⁷⁴ Arşivdeki bazı vesikalardan belli başlı tekkelerde kandil için yapılan ibadet ve ayinlerin devlet tarafından ne şekilde desteklendiğini görmekteyiz. Örneğin, İstanbul Horhor'da bulunan Nakşibendi tarikatına ait Hindiler tekkesine, Halil Hamid Paşa Evkafı'ndan elli kuruş verilerek Mevlid-i Şerif kıraatinde bulunulmuştur. BOA, C..EV., 226/11280, H. 21.04.1228 (M. 23 Nisan 1813); Varol, *Bektaşiliğin İlgaı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.157.

³⁷⁵ Şeker, "Mevlid", s.479-480; Varol, *Bektaşiliğin İlgaı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.156;158.

³⁷⁶ Arif Bilgin, "Matah-ı Amire", *DİA*, c.28, 2003, s.115-119; Detaylı bilgi için bkz. BOA, D..BŞM.MTE.d..., 11593, H. 30.01.1225 (M. 7 Mart 1810). Tekke ve zaviyelere dağıtılan pirinç için ayrıca bkz. Üsküdar'da bulunan Halvetiyye tarikatından Nalçacı tekkesine 16 Eylül 1808 tarihinde Filibe Nezaret'i Mukataası'ndan yevmi iki kıyye (okka) pirinç tayinatı yapılmıştır. C..SM., 67/3357, H. 25.07.1223 (M. 16 Eylül 1808); C..EV., 319/16222, H. 16.08.1223 (M. 7 Ekim 1808); 10 Eylül 1809'da Üsküdar Sultantepe'sinde bulunan Nakşibendi tekkesine Filibe Nezaret'i Mukataası'ndan bir kıyye pirinç verilmiştir. C..EV., 298/15173, H. 30.07.1224 (M. 10 Eylül 1809); C..EV., 510/25790, H. 29.05.1226 (M. 21 Haziran 1811); TS.MA.e, 1171/17, H. 29.12.1226 (M. 14 Ocak 1812); Üsküdar Sultantepe'sinde bulunan Nakşibendi tekkesine 2 Ocak 1815 tarihinde Filibe Nezaret'i Mukataası'ndan bir şinik (hububat ölçüğü) pirinç temin edilmiştir. C..EV., 496/25094, H. 20.01.1230 (M. 2 Ocak 1815); Üsküdar Sultantepe'sinde mevcut olan Nakşibendi tarikatından Özbekiyye tekkesine 14 Temmuz 1817 tarihinde Filibe Nezaret'i Mukataası'ndan pirinç tahsisi yapılmıştır. C..EV., 420/21281, H. 29.08.1232 (M. 14 Temmuz 1817); 17 Mart 1819 tarihli vesikaya göre sultanın saltanatının daim olması ve devletin bekası için dua edilmesi istenilerek Nakşibendi zaviyesine Filibe Nezaret'i Mukataası'ndan yarım okka pirinç tayinatı yapılmıştır. C..EV., 332/16863, H. 20.05.1234 (M. 17 Mart 1819); 23 Ekim 1821 tarihine ait belgeye göre İstanbul Çarşambapazar'ında bulunan Nakşibendi tarikatından Küçük Murad tekkesine Filibe Mukataası'ndan pirinç verilmiştir. C..EV., 224/11164, H. 25.01.1237 (M. 22 Ekim 1821); C..EV., 224/11165, H. 26.01.1237 (M. 23 Ekim 1821); İstanbul Çarşambapazar'ı civarında bulunan Nakşibendi tarikatından şeyh Murad dergâhına Filibe Nezaret'i Mukataası'ndan bir kile pirinç tahsis edilmiştir. C..EV., 474/23980, H. 03.02.1240 (M. 27 Eylül 1824); Üsküdar Doğancılar'da mevcut olan Halvetiyye tarikatından Nasuhi Mehmed Efendi tekkesine Matah-ı Amire'den günlük üç okka pirinç verildiği kaydedilmiştir. C..EV., 225/11217, H. 29.08.1240 (M. 18 Nisan 1825); C..EV., 43/2132, H. 10.09.1241 (M. 18 Nisan 1826); C..EV., 423/21417, H. 19.05.1244 (M. 27 Kasım 1828); C..EV., 531/26810, H. 29.08.1248 (M. 21 Ocak 1833); 7 Haziran 1834 tarihli belgeye göre Eyüp Servi Mahallesi'nde eski Sadrazam İzzet Mehmet Paşa tarafından inşa edilen Nakşibendi tekkesine

tekkesinde görevli olan Nakşibendi tarikatından es-Seyyid Hasan Efendi'ye 20 Ocak 1829'da Filibe Mukataası'ndan on kile pirinç tayinatı yapılmıştır.³⁷⁷ Kanlıca'da Nakşibendi tarikatına ait olan Şeyh Ata Efendi tekkesine yine Filibe Mukataası'ndan 30 Mayıs 1832 tarihinde on beş kile pirinç tahsis edildiği kaydedilmiştir.³⁷⁸ Ayrıca yemeklerin pişirilmesi için kullanılan yağ da (tereyağ) devlet tarafından tekkelere tahsis edilmiştir.³⁷⁹

5.8. Hınta ve Arpa-Saman Tayinatı

Nakşi tekke ve zaviyelerine yapılan yardımlardan bir diğer erzak yardımı ise hıntadır (buğday). Nakşibendi tarikatından Seyyid Derviş İbrahim Efendi'nin Girid'de görev yaptığı mektebe 18 Nisan 1822'de Cezîre-i Mezkûre anbarından buğday tahsisinin yapılması örnek olarak gösterilebilir.³⁸⁰ Tekke ve zaviyelere verilen hınta bazen tekke ahalisine yetmemiş ve devlet hıntanın miktarını arttırmıştır. 16 Nisan 1836'da Edirne'de ismi verilmeyen Nakşibendi tekkesine daha evvelden verilen yüz yetmiş dört kuruş buğday bedelinin yeterli olmamasından kaynaklı olarak buğdayın bedeli arttırılmış ve yeniden tahsis edildiği kaydedilmiştir.³⁸¹

Devlet tarafından yapılan bir diğer yardım ise arpa-saman tayinatıdır. İstanbul'da bulunan bazı tekke mensuplarının binekleri için Anbâr-ı Âmire'den karşılanmak üzere arpa ile saman tayinatı da yapılmıştır.³⁸²

5.9. Yolculuk ve Hac İçin Sağlanan Kolaylıklar

Tekke şeyhleri ve halifeleri irşad faaliyetlerinde bulunabilmek, tasavvuf öğretilerini insanlara aktarabilmek, başka bir tekkeyi ziyaret etmek veya memleketlerine gitmek gibi çeşitli sebeplerden dolayı farklı ülkelere ve şehirlere seyahat etmişlerdir. Sultan II.

Filibe Nezaret'i Mukataası'ndan pirinç tahsis edilmiştir. *C.EV.*, 530/26764, H. 29.01.1250 (M. 7 Haziran 1834); Eyüp'te mevcut olan Mehmed Murad el-Buhari isimli Nakşibendi tekkesine 10 Ekim 1835'te yüz seksen kile pirinç tahsis edilmiştir. *C.EV.*, 1/49, H. 17.06.1251 (M. 10 Ekim 1835).

³⁷⁷ BOA, *C.EV.*, 345/17546, H. 14.07.1244 (M. 20 Ocak 1829).

³⁷⁸ BOA, *C.ML.*, 81/3727, H. 29.12.1247 (M. 30 Mayıs 1832).

³⁷⁹ BOA, *C.ML.*, 77/3502, H. 11.10.1226 (M. 29 Ekim 1811); *C.EV.*, 137/6807, H. 13.10.1230 (M. 18 Eylül 1815); Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Barkan, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar*", s.264.

³⁸⁰ BOA, *HAT*, 1559/55, H. 26.07.1237 (M. 18 Nisan 1822); Bir başka örnek ise Eski Kandiye Muhafızı Derviş Abdullah Paşa tarafından Kandiye'de inşa edilen Nakşibendi tekkesine buğday tahsisinin yapılabilmesi için Sadrazam'a dilekçe yazıldığı kaydedilmiştir. *HAT*, 719/34281, H. 25.02.1225 (M. 1 Nisan 1810); *HAT*, 719/34281, H. 29.12.1225 (M. 25 Ocak 1811).

³⁸¹ BOA, *HAT*, 552/27279, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); *C.EV.*, 152/7570, H. 15.07.1236 (M. 18 Nisan 1821); *AE.SMHD.II*, 93/7775, H. 27.07.1246 (M. 11 Ocak 1831); *AE.SMHD.II*, 93/7769, H. 02.11.1247 (M. 3 Nisan 1832); 15 Mart 1835 tarihli vesikaya göre Edirne'de mevcut olan Kaplan Baba Kadiriyye tekkesine Edirne Ada Mukataası'ndan verilen buğdayın tekke ahalisine yeterli gelmemesinden kaynaklı buğday bedelinin arttırılması kaydedilmiştir. *C.EV.*, 561/28306, H. 15.11.1250 (M. 15 Mart 1835).

³⁸² Varol, *Bektaşiliğin İlgaı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.166-167.

Mahmud, seyahat için yola koyulan tekke erbabının yol boyunca güvenliklerini sağlamak adına çeşitli askeri tedbirler aldırılmış hatta şeyhlere gidecekleri yerlerde kolaylık sağlanması veya hürmet edilmesi adına yol emri vermiştir. Verilen bu emir neticesinde tekke erbabının gittikleri yerlerde yeme-içme, binek hayvanı veya barınma gibi çeşitli ihtiyaçları karşılanmaktaydı.³⁸³ Ayrıca ulaşımda deniz yolunu tercih eden şeyhlere de devlet kumanya ve navlun³⁸⁴ ücretleri vererek onların rahat yolculuk yapmalarını sağlamaktaydı. Bir de şeyhlere, yevmiye veya yol masraflarını karşılayabilmeleri için yol parası adı verilen harcırah devlet tarafından temin edilmiştir.³⁸⁵ 31 Ağustos 1834 tarihli vesikaya göre Hacı Bektaş-i Veli tekkesine şeyh olarak vazifelendirilen Said Efendi'ye sultan II. Mahmud, hazineden bin beş yüz kuruş harcırahın verilmesini defterdara emretmiştir.³⁸⁶

Hadimü'l-haremeyn unvanını Yavuz Sultan Selim Han'dan itibaren alan Osmanlı Sultanları'nın hac vazifesi için yola koyulan şeyhlerin, müritlerin veya halktan kişilerin güvenliklerini sağlamak en büyük sorumluluklarından birisi olmuştur.³⁸⁷ Hac ibadetini gerçekleştirmek için yola çıkan şeyhlere de Padişah'ın emriyle yol emri verilmiştir. Örneğin 25 Haziran 1823 tarihinde Nakşibendi tarikatından Şeyh Ziyaeddin Hamid Efendi hacca gitmek için Şam'a gelmiştir. Şeyhe kolaylık sağlanması, kötü muamelede bulunulmaması ve ihtiyaçlarının giderilmesi için Şam Valisi Salih Paşa kapıkethüdasına emretmiştir.³⁸⁸ Hac güzergâh yolu üzerinde yaşamlarını idâme ettiren Arap bedevileri, hac yolunu ve coğrafyayı iyi bildiklerinden zaman zaman hac kervanına saldırmışlar ve hacıların mallarına, paralarına el koymuşlardır. Osmanlı Devleti hacıların yaşadıkları sıkıntıları göz önünde bulundurarak bedevilere "surre" adı verilen içine akçe veya dinar koyulan para kesesi veya çıkınlar göndererek onlarla anlaşmıştır. Bedeviler böylelikle

³⁸³ Abdülkadir Geylani sülalesinden olan ve Bağdad civarında bulunan şeyh Abdülcebbar tekkesi şeyhi Seyyid Hüseyin Efendi'ye 4 Eylül 1809 tarihinde II. Mahmud'un emriyle yol emri verilerek yolculuğu için kolaylık sağlanmış ve ihtiyaçları giderilmiştir. BOA, C..DH., 70/3496, H. 24.07.1224 (M. 4 Eylül 1809); 19 Ekim 1819 tarihli vesikaya göre Kadiriyye tarikatından şeyh Müştak Efendi altı dervîşi ile bazı işlerini halledebilmek için Bitlis'ten İstanbul'a gelmiştir. Geri dönüş yolunda onlara hürmet edilmesi, beygir ve yeme-içme gibi ihtiyaçlarının giderilmesi için Üsküdar ile Bitlis arasındaki naiblere ve kadılara emredilmiştir. C..EV., 447/22602, H. 29.12.1234 (M. 19 Ekim 1819).

³⁸⁴ Gemi içine alınan taşıma ücretidir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.513.

³⁸⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, s.729; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, 2017, s.220.

³⁸⁶ BOA, C..EV., 216/10776, H. 25.04.1250 (M. 31 Ağustos 1834).

³⁸⁷ Özcan, "Hac", *DİA*, c.14, 1996, s.400-408.

³⁸⁸ BOA, HAT, 767/36137, H. 15.10.1238 (M. 25 Haziran 1823); 15 Şubat 1822 tarihli vesikaya göre hacca gitmek için Erzurum'a gelen Nakşibendi şeyhi Abdülhalik Efendi'ye yol emri verilerek ihtiyaçları giderilmiştir. HAT, 496/24364, H. 23.05.1237 (M. 15 Şubat 1822).

aldıkları surreler ile hac yolculuğunda hacılara yardımcı olarak onların ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Söz konusu surreler şayet vaktinde verilmez veya gönderilen surrelerin miktarı bedevileri memnun etmezse, bu bedeviler hac kervanına saldırarak zarar vermeye devam etmişlerdir.³⁸⁹

II. Mahmud hac yolculuğuna çıkan şeyhlerin, dervişlerin ve ahalinin dinnebilmeleri için hac yolu güzergâhına tekkeler ve kervansaraylar da inşa ettirmiştir. Örneğin Üsküdar'da bulunan Özbekler tekkesi, Orta Asya'dan hac için gelen dervişlerin ihtiyaçlarını giderebilmek ve hac dönüşünde konaklamaları sağlayabilmek için sultan emriyle inşa edilmiştir.³⁹⁰ Ayrıca devlet hac kervanındaki yolcuların birbirleri ile kaynaşmalarına vesile olmaları amacıyla Şeyhü'l-hac adıyla bazı şeyhleri görevlendirmiştir. Genellikle bu vazifeyi sultan, Nakşibendi tarikatından olan şeyhlere vermiştir.³⁹¹

5.10. Tekke İnşaları (Tamir ve Onarım)

II. Mahmud, kendinden önceki Osmanlı sultanları gibi tekke inşa ve tamir işlerine ehemmiyet vererek özen göstermiştir. Tekke ve devlet arasındaki ilişkileri sıkı tutmak, şeyhlerin ve müritlerin barınabilmelerini sağlamak ve tarikat çevrelerinin desteklerini almak adına sultan tekke imar faaliyetlerine girişmiştir. Tekke ve zaviyeler, ticari yol güzergâhlarına, ekonomik yönden önemli olan şehir ve bölgelere veya hacca gitmek için kervanların kullandıkları yol üstlerine inşa edilmiştir.³⁹² Genellikle tekke ve zaviye inşaları ve masrafları; padişah, paşalar, vezirler, beyler, şeyhler, vakıflar ve toplumun ileri gelenleri tarafından ya da devlet hazinesinden karşılanarak yapılmıştır. Örnek olarak Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın³⁹³ Sefîne-i Evliyâ adlı eserine göre 1586 yılında vefat eden Nakşibendi şeyhi Ahmed-i Bûhârî, sultan II. Mahmud'un rüyasına girerek, defnedildiği yerin bulunmasını ister. Bunun üzerine II. Mahmud emir vererek şeyhin mezarını aratır. Nakşibendi şeyhlerinden olan Mustafa Efendi, bir tüccarın evinin içinde şeyhin kabrini

³⁸⁹ Faroqhi, *Hacılar-Sultanlar (1517-1638)*, (Çev.) Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.58; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, s.385; Pakalın, *a.g.e.*, c.3, s.280; Buzpınar, "Surre", *DİA*, c.37, 2009, s.567-569; Ayrıca bkz. Mustafa Güler, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları ve Ehemmiyeti*, s.56.

³⁹⁰ Tanman, "Özbekler Tekkesi", c.34, s.121-123; Özbekler tekkesi için ayrıca bkz. Dyikanbek Shamlıdın Uulu, *XX. Yüzyılda Türkistanlı Hacıların Hac Yolculuğu*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.45-46; 7 Ocak 1837 tarihinde biri kadınlara diğeri erkeklere mahsus olmak üzere hac yolculuğuna çıkanlar için kervansaraylar inşa edilmiş ve buraya Nakşibendi tarikatından es-Seyyid şeyh Mehmed Özbekî Efendi görevlendirilmiştir. BOA, *C..EV..*, 120/5995, H. 29.09.1252 (M. 7 Ocak 1837).

³⁹¹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.506-507.

³⁹² Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfîler, Devlet, Ulema (XVII. Yüzyıl)*, s.440; Özсарay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.275.

³⁹³ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, "Hüseyin Vassâf", *DİA*, c.19, 1999, s.18-19.

bulur. Hemen Şeyh Ahmed-i Bûhârî'nin kabri kazılarak oraya padişah tarafından bir tekke ve türbe inşa edilir. İnşa edilen tekke ve türbeye Nakşi şeyhi Mustafa Efendi de 1815 yılında şeyh olarak tayin edilir.³⁹⁴ Tekke ve zaviyelerin ihtiyaçlarına göre çeşme, cami³⁹⁵, kütüphane³⁹⁶ veya harem dairesi³⁹⁷ de inşa edilmiştir.

Ayrıca bir kişi herhangi bir bölgeye devletin izni olmadan tekke veya zaviye inşasında bulunamazdı. Çünkü bir şahsın tekke açabilmesi için evvela bir tarikata bağlı olması ve mensubu olduğu tarikatın şeyhinden icazet alması gerekmektedir. Şayet şeyhlerin haberi olmadan tekke inşalarında bulunan kimseler ya tarikat dervişleri ya halktan kimseler ya da devlet görevlileri tarafından tespit edilerek haklarında gerekli işlemler yapılıyordu. Bazen de tarikat şeyhleri devletin izni olmadan tekke ve zaviyeler açmışlar ya da tekke inşası için bir yer belirleyip dergâhlarını inşa etmişlerdir. Hemen ardından da izin istemek amacıyla devlete müracaat etmişlerdir. Şeyhlerin bu şekilde hareket etmelerinin temel sebebi, bazı kanunlardan kaçınmak ve inşa ettikleri tekkenin kendilerinde kalmalarını istemelerinden kaynaklıdır. Bir de usûlsüz ve haksız bir şekilde

³⁹⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ* c.2, s.103; Tekke ve zaviye inşaları hususunda pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden bazıları için bkz. Otlukçu Yokuşu'nda Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi bir tekke inşa ettirir. Hulusi Efendi inşa ettirdiği bu tekkeyi şeriat kurallarına uymaları ve dua etmeleri şartıyla Nakşibendi tarikatına tahsis etmiştir. *Câbi Tarihi*, c.2, s.912; Tahsin Özcan, "Ömer Hulusi Efendi", *DİA*, c.34, 2007, s.72-73, 5 Ocak 1810 tarihli belgeye göre Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden olan Feyzullah Efendi Cizre'de bir tekke inşa ettirmiştir. Bu inşa edilen tekkeye devlet hazinesinden kırk akçe verilmiştir. BOA, C..EV., 331/16838, H. 29.11.1224 (M. 5 Ocak 1810); 1811'de Nakşi şeyhi Taşköprülü el-Hac Hafız Abdullah Efendi, Amasya'daki evinin yanına bir tekke inşa etmiştir. Kağıt tekkesi olarak isimlendirilen tekke, şeyhin vefat etmesinden sonra Mehmed Arif Efendi'ye tevcih edilmiştir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.240; Nakşibendi tarikatından merhum es-Seyyid şeyh Mehmed Hasib Efendi 13 Nisan 1813 tarihinde Üsküdar Debbağlar Mahallesi'nde bir tekke inşa etmiş ve bu tekkeye aynı tarikattan Mehmed Şakir Efendi şeyh olarak atanmıştır. C..EV., 1/45, H. 11.04.1228 (M. 13 Nisan 1813); Amasya'da ikâmet eden Nakşi tarikatından şeyh Kırımlı İsa Efendi, 1823 yılında evini tekkeye çevirerek hizmete açmıştır. Şeyhin vefat etmesinden sonra da bu tekke devam etmemiştir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.240; II. Mahmud'un arabacıbaşlarından biri olan Arif Baba (ö. 1843), Sultanahmet'te hangi tarihlerde olduğu bilinmeyen bir tekke inşa ettirir. Bu tekkeyi İstanbul'un meşhur meczuplarından ve Nakşibendi tarikatı mensubu olan Dügümlü Baba mesken tutmuştur. Meczup Dügümlü Baba'nın mesken tutmasından dolayı burası Dügümlü Baba ismiyle anılmaya başlamıştır. Mustafa Tahralı, "*Rifaiyye*", (Ed.) Semih Ceyhan, s.321; Çeşitli hizmetlerde bulunarak devlet kadrolarında görev alan Musa Safveti Paşa 1845 tarihinde Eminönü'nde Nakşibendi tarikatına ait bir tekke inşa ettirmiştir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.559.

³⁹⁵ Hacı Bektaş-i Veli tekkesine şeyh olarak atanan Nakşibendi tarikatından Mehmed Said Efendi, 2 Ağustos 1835 tarihinde tekke içine bir cami-i şerif ve harem dairesi inşa ettirmesine dair bkz. BOA, *HAT*, 553/27362, H. 07.04.1251 (M. 2 Ağustos 1835); *HAT*, 553/27362, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836).

³⁹⁶ Mülkiye Nazırı Pertev Paşa Nakşibendi tarikatına bağlı olup, tarikatın Üsküdar Selimiye tekkesi civarındaki arsa ve tarlaları satın almıştır. Pertev Paşa satın aldığı arsa ve tarlalara 4 Aralık 1835 tarihinde şeyhler için harem daireleri, dervişler için hücreler ve kütüphane inşa ettirmiştir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.556-557, Manneh, "*19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik*", s.283.

³⁹⁷ Elmalı'da mevcut olan Abdal Musa tekkesine Nakşibendi tarikatından Halil Efendi şeyh olarak atanmıştır. Tekkeye vazifelendirilen şeyhe devlet tarafından bir hücre inşa edilmiştir. BOA, C..EV., 132/6560, H. 17.11.1252 (M. 24 Şubat 1837).

bazı tekke ve zaviyeler tekke erbabına veya şeyhlere para karşılığı kiraya verilirdi. Devlet, izinsiz ve usullere uygun olmadan inşa edilen tekke ve zaviyelere karşı çeşitli önlemler alarak bu duruma engel olmaya çalışmıştır.³⁹⁸

Yangın³⁹⁹, sel, deprem, kötü hava şartları⁴⁰⁰ veya uzun bir zamandır bakımı yapılmaması gibi nedenlerden dolayı bazı Nakşibendi tekkelerinde tamir ve onarım işlemleri gerekli görülmüştür.⁴⁰¹ Tamir ve onarım işlemleri, gerek devlet gerek vakıflar veya şahıslar tarafından karşılanmıştır. Aynı zamanda kimi şeyhler dergâhlarının tamiri için borç almışlar ya da evlerini satarak tekke masraflarını karşılamışlardır. Tamir ve onarıma ihtiyacı olan Nakşi tekkeleri, şeyhin ve dervişlerin müracaat etmesi veyahut halktan kişilerin bildirmesi sonucunda tespit edilmiştir. Daha sonra Tamirat Müdürü tekkeyi yerinde keşfetmek, tamir için yapılacak muhtemel masrafı hesaplamak ve tekkenin tamirini ustalara yaptırmak için görevlendirilmiştir. Tekke tamirleri kış mevsiminin olumsuzluklarından dolayı genellikle ilkbahar veya yaz mevsimlerinde yapılırdı. Ayrıca tekkelerdeki tamir ve onarım işlemlerinin hızı bir ayının icra edilebilmesi Ramazan veya önemli gün ve gecelerin gelmesiyle değişkenlik gösterebilirdi. Tekke ve zaviyelerde dinî gün ve gecelerin icra edilebilmesi ve tekkelerin halka çeşitli alanlarda hizmet veriyor

³⁹⁸ BOA, C.ZB., 80/3966, H. 30.11.1240 (M. 16 Temmuz 1825); Işık, “19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları”, *Belleten*, c.81, s.290, 2017, s.205-207; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.316-317; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.194.

³⁹⁹ İstanbul Tophane’deki Kadiriye tekkesinin yanmasından dolayı 25 Ağustos 1824 tarihinde bu tekke II. Mahmud’un emriyle tamir edilmiştir. BOA, HAT, 542/26792, H. 29.12.1239 (M. 25 Ağustos 1824).

⁴⁰⁰ Sultan III. Selim tarafından 1805’te inşa edilen ve Nakşibendi tarikatına tahsis edilen Selimiye Cami-i Şerif ve Külliyesi kötü hava şartlarından zarar görmüş ve 1834-1836 yılları arasında II. Mahmud tarafından yeniden inşa edilerek onarılmıştır. Tanman, “Selimiye Tekkesi”, *DİA*, c.36, 2009, s.438-439; M. Gözde Ramazanoğlu, “Selimiye Cami ve Külliyesi”, *DİA*, c.36, 2009, s.434-436.

⁴⁰¹ Tekkelerin tamir ve onarımları için bkz. Beşiktaşlı Yahya Efendi tarafından 1538 tarihinde Beşiktaş Çırağan Caddesi’nde Kadiri ve Nakşi tarikatlarının hizmetine verilen bir tekke inşa edilmiştir. Zamanla hasar gören bu tekke, II. Mahmud tarafından 1812 yılında tamir ettirilmiş ve derviş hücreleri genişletilmiştir. Tanman, “Yahya Efendi Külliyesi”, *DİA*, c.43, 2013, s.246-249; Tanman, “Yahya Efendi Tekkesi”, *D.B.İ.A.*, c.7, s.409-412; C.EV., 385/19514, H. 15.11.1230 (M. 19 Ekim 1815); 9 Eylül 1822 tarihli vesikaya göre Turhal’da şeyh Mustafa Efendi’nin inşa ettirdiği Nakşibendi tekkesinin tamiri ve hamamının onarımı için beş bin guruş verilmiştir. C.EV., 127/6308, H. 22.12.1237 (M. 9 Eylül 1822); D. DRB.İ., 1/29, H. 09.02.1238 (M. 17 Ekim 1822); HSD.AFT., 1/27, H. 01.06.1250 (M. 5 Ekim 1834); HAT, 1426/58366, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835); Bursa’da mevcut olan Halveti tekkesinin tamir edilebilmesi için 28 Nisan 1835 tarihinde bu tekkenin şeyhi Hasip Efendi İstanbul’a gelerek sultandan yardım istemiş ve II. Mahmud şeyhin isteğini kabul ederek gereken yardımın yapılmasını emretmiştir. HAT, 756/35778, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835); HAT, 1302/50755, H. 29.12.1251 (M. 16 Nisan 1836); 26 Ağustos 1836 tarihli vesikaya göre Bosna Güllühisar kasabasında bulunan Mevlevi tekkesinin tamir ve onarım işlemleri Miralay Rıza Bey tarafından yapılmıştır. Ayrıca bu tekkenin iç kısmına da bir minber eklenmiştir. C.EV., 144/7161, H. 13.05.1252 (M. 26 Ağustos 1836); Nakşibendi şeyhlerinden Yusuf Sırrı Efendi, Kilidübahir kasabasında bir tekke inşa etmiştir. Zamanla bu tekke hasar görmüş ve 27 Temmuz 1837’de şeyh Cünuni Efendi vakfından beş yüz guruş verilerek tekkenin imar işlemleri gerçekleştirilmiştir. C.EV., 605/30508, H. 23.04.1253 (27 Temmuz 1837).

olması gibi nedenlerden dolayı devlet tamirat işlemlerinde böyle hizmet gören tekkelere öncelik vermiştir.⁴⁰²

⁴⁰² Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.141-143.

III. BÖLÜM

NAKŞİBENDİ TARİKATIYLA İLGİLİ ADLİ MESELELER

Tarikatların ortaya çıkması ve Osmanlı topraklarında yayılmacı bir politika izlemeleriyle beraber devlet, tarikat, şeyhler ve tekke ahali arasında kuvvetli bir dayanışma oluştu. Ancak zaman zaman aralarında bazı sıkıntıların, anlaşmazlıkların, çekişmelerin veya suçlamaların yaşandığı görülmektedir. Aralarındaki bu anlaşmazlıklar önceki yüzyıllarda olduğu gibi II. Mahmud döneminde de devam etmiştir. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sürecinde Bektaşî tarikatının yasaklanmasıyla beraber sıkıntılar giderek artmıştır. Tarikat ahalisinin padişahın emir ve yasaklarına uymamaları, şeyhlerin ve dervişlerin tarikat usûl ve erkânına dikkat etmemeleri, şeriata uymayan hareketlerde bulunulması, toplum içinde sahte şeyhlerin ve dervişlerin ortaya çıkması,⁴⁰³ şeyhler arasındaki kıskançlık ve rekabet, ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilerin tarikatların başına geçmeleri, tarikat ahalisinin usûlsüz yollardan tekke ve zaviye inşalarında bulunmaları, şeyh ve dervişlerin şahsi çıkarları ve şeyhlerin birbirlerine yönelik haksız iftira ve suçlamalar adli meselelerin neden yaşandığını göstermektedir.⁴⁰⁴ Devlet, bu meselelerin büyümesine engel olabilmek ve kontrol altına alabilmek amacıyla sürgün, şeyhlik vazifesinden alma, tarikatların faaliyetlerine izin vermeme ve tekkelerini kapatma gibi çeşitli yaptırımlarda bulunmuştur.

Bu bölümde post kavgaları ve sahte şeyhlik iddiaları, şeyhlere yönelik suçlamalar ve son olarak usûlsüzlük ve yolsuzluklar gibi başlıklar ele alınmıştır. Ayrıca adli meselelerin neden ve niçin yaşandığı, kimler arasında gerçekleştiği ve şeyhlere verilen cezalar gibi konular arşiv belgelerinin de yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. Post Kavgaları ve Sahte Şeyhlik İddiaları

Tekke postuna oturan şeyh, merkezi bir konuma sahip olup tekke içerisindeki ve çevresindeki her şey onun iradesine göre şekil almaktaydı. Tekkenin gündelik işlerini organize ederek dervişleri görevlendirmek, tekkeye gelen ve gidenlerin kontrolünü sağlamak, bağlı oldukları tarikatın kaidelerini uygulamak, sohbet ve zikir meclisleri oluşturmak ve topluma ve devlete yönelik çeşitli hizmet faaliyetlerini yerine getirmek gibi

⁴⁰³ BOA, HAT, 637/31420, H. 29.12.1254 (M. 15 Mart 1839).

⁴⁰⁴ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.167-169; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.617.

geniş yetkilere sahiptir. Tekke şeyhliğinin bu prestijli yapısından dolayı çeşitli post kavgaları yaşanmıştır.

Özellikle tekke postuna oturan şeyhin vefat etmesiyle ya da çeşitli sebeplerden vazifesini bırakmasıyla birlikte şeyhlik vazifesinin kime geçeceği veyahut verileceği, posta oturan şeyhin ehil kişi olup olmaması gibi mevzular dervişler, şeyh ailesi ve yakınları arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Ayrıca meşihat sorunu zaman zaman farklı tarikatlardaki şeyhler arasında da karşılıklı çatışmalara ve hakaretlere yol açmıştır. Bu bağlamda Edirne Söle Çelebi Mahallesi'nde mevcut olan Şah Hatun tekkesinin postuna hangi tarikattan bir şeyhin oturacağı Halvetîler ve Nakşibendîler arasında bir sorun teşkil etmiştir. Edirne vilayetine gönderilen resmî bir belgede bu tekkenin Halveti tarikatına ait olduğu ancak son birkaç yıldır tekke postuna Nakşibendi tarikatından bir şeyhin oturduğu ve görev aldığı ifade edilmiştir. Bu durum üzerine tekkenin vakıf kayıtlarına bakılarak karar verilmesi emredilmiştir.⁴⁰⁵

Tekkelerde yaşanan post kavgalarının yanında bazen de toplum içerisinde sahte şeyhlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu şeyhler birtakım kanunsuz işler yaparak nüfuzlarını giderek arttırmışlar, şeriat ve tarikat erkânına aykırı davranmışlar, usûlsüz yollarla tekke inşalarında bulunmuşlar, devletten tekkelerine yardım etmelerini istemişler, çeşitli tarikatların isimlerini kullanarak halktan yardım parası toplamışlar, padişahın emirlerine aykırı davranmışlar ve gizli zikir ve sohbet meclisleri kurmuşlardır. Belirli bir tarikattan icazetli olduklarını iddia ederek yukarıdaki gibi olumsuz hâl ve hareketlerde bulunan sahte şeyhler II. Mahmud'un dikkatini çekmiş ve tekkelerin denetimini sıkılaştırmıştır. Ayrıca sahte şeyhler sultanın emriyle idam ve sürgün gibi cezalara çarptırılmışlardır. Bir örnek verecek olursak 28 Nisan 1835 tarihinde İstanbul'da bulunan Hırka-i Şerif Cami yakınlarında, Mehmed Said adlı şahsın geçimini sağlayabilmek adına evinin içine ermişlerden birine ait olduğunu söyleyerek bir kabir inşa ettirdiği ve evini tekkeye çevirdiği kaydedilmiştir. Üstelik burada gizli zikir meclisleri kurduğu halkın şikâyet etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine bu şahsın ahvalini araştırmak için Koca Mustafa Paşa dergâhı şeyhi Mehmet Razî Efendi görevlendirilmiştir. Mehmet Razî Efendi bu şahsa, hangi tarikattan icazet aldığını ve kabirde kimin yattığını sormuştur. Mehmed Said, Nakşibendi tarikatına mensup olduğunu ve kabirde yatanın Şehit Abbas Baba adında

⁴⁰⁵ Işık, *Tekkedeki İktidar*, s.146-147;156; Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, s.377.

birinin yattığını söylemiştir. Şeyh Mehmet Razî Efendi bir rapor hazırlayarak Mehmed Said adlı kişinin herhangi bir tarikattan icazetinin olmadığını ve evi Hırka-i Şerif Cami'ne yakın olması hasebiyle buraya gelen ziyaretçilerden kendi geçimini sağlamak adına böyle bir işe girdiğini ifade etmiştir. Mehmed Said adlı şahıs maddi bir beklenti içine girerek tarikat usûl ve erkânlarına aykırı davrandığı gerekçesiyle evinden kovulmuştur.⁴⁰⁶ Sonuç olarak şeyhlik vazifesinin devlet, tekke ve toplum nezdindeki prestijinden dolayı şeyhler, dervişler ve tekke ahalisi arasında post kavgalarının yaşandığı görülmektedir.

1.2. Şeyhlere Yönelik Suçlamalar

Zikir meclisleri giderek büyüyen ve ciddi nüfuz elde eden Hâlid-i Bağdâdî'nin irşad faaliyetlerini, toplumdaki konumunu, çeşitli devlet adamları ve kimi alimler ile olan münasebetlerini çekemeyip haset eden bazı kimseler çeşitli suçlamalarda bulunarak Hâlid-i Bağdâdî'yi karalamaya başlamışlardır. Özellikle 1811 yılından itibaren Bağdat ve Süleymaniye'de giderek büyüyen ve saygı gören Halidîlere karşı Bağdat'daki Kadirîyye tarikatından Şeyh Marûf Berzencî Süleymanî ve Süleymaniye'deki önemli ulemalardan biri olan Yahya el-Mazzuriye birtakım suçlamalarda bulunmuşlardır. Şeyh Marûf Berzencî, Bağdat'daki Halidîyye kolunun faaliyetlerine daha fazla dayanamayarak Hâlid-i Bağdâdî'ye yönelik bir risale kaleme almıştır. Risalede, Mevlana Hâlid'e ağır sözler ve hakaretlerde bulunmuş ve bu risaleyi Bağdat Valisi Said Paşa'ya göndermiştir. Amacı Mevlana Hâlid'i, Bağdat'dan çıkartmak için Said Paşa'yı ikna etmektir. Ancak Said Paşa, Hâlid-i Bağdâdî'nin sünnet ve kitap ehli olduğunu söyleyerek Nakşibendi şeyhlerinden Eski Bağdat Müftüsü Muhammed Emin Efendi, Bağdat Müftüsü Seyyid Abdullah Haydari ve Aliyye Medresesi müderrisinden bu risaleye karşı bir reddiye yazmalarını emretmiştir. Yahya el-Mazzuriye ise Hâlid-i Bağdâdî'nin Süleymaniye'deki faaliyetlerini engelleyebilmek amacıyla onu dinsiz ve dinsizliği yaymakla itham etmiştir. Bu suçlamalar üzerine Şeyh Hâlid, Süleymaniye'yi terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ BOA, *HAT*, 1652/18, H. 29.12.1250 (M. 28 Nisan 1835); Bir başka örnek ise şeyh Mustafa adındaki bir şahsın İstanbul Zeyrek başında dükkan açarak her gün başına iki yüzden fazla kadın topladığı ve bu kadınlardan kişi başına yirmi otuz kuruş aldığı ihbar edilmiştir. Bu ihbar üzerine şeyh Mustafa tutuklanarak Bursa'ya sürgün edilmiştir. *C.ZB.*, 40/1970, H. 29.04.1240 (M. 21 Aralık 1824); *C.ZB.*, 80/3966, H. 30.11.1240 (M. 16 Temmuz 1825); Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.314-315.

⁴⁰⁷ Ali Benli, "Nüdehi", *DİA*, c. Ek-2, Ankara, 2019, s.359-360; Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.351; Manneh, "Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.330; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.242.

Bağdat ve Süleymaniye gibi bölgelerden sonra 1819 ve 1826 tarihleri arasında Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin birçok halifesi İstanbul'a irşad vazifesi için gönderilmişlerdir.⁴⁰⁸ Mevlana Hâlid tarafından bu tarihlerde ilk gönderilen halifeler şeyhin uyarı ve ikazlarına, tarikatın erkânlarına rağmen bireysel hareket etmişlerdir.⁴⁰⁹ Bireysel hareket etmeleri ve usûlsüz davranmaları neticesinde sultan II. Mahmud tarafından sürgün edilmişlerdir.⁴¹⁰ Ancak sürgün edilen halifelerden Abdülvehhâb es-Sûsî Şeyh Mevlana Hâlid ile uğraşmaya devam etmiştir. Abdülvehhâb, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'ye yönelik bir risale kaleme almış ve çeşitli suçlamalarda bulunmuştur. Risalede Şeyh Hâlid-i dinsizlikle itham etmiştir.⁴¹¹ Hâlid-i Bağdâdî'ye yönelik bu suçlamalar üzerine II. Mahmud, Bağdad Valisi Davud Paşa'dan Şeyh Hâlid'le ilgili bilgi istemiştir. Davud Paşa, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî hakkındaki suçlamalara karşın şeyhin sadece amacının sünnet-i seniyyeyi yeniden canlandırmak olduğunu ve bu hususta gayret ve çaba sarf ettiğini rapor etmiştir. Üstelik Sadrazamın da Şeyh Hâlid'in güvenilir ve salih bir zat olduğunu, herkes tarafından sevilip güvenildiğini ve sözünün dinlendiğini sultana bildirmesi üzerine haksız suçlamalara maruz kalan Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'ye devlet tarafından iltifat edilmiştir.⁴¹² Abdülvehhâb es-Sûsî'nin suçlamaları üzerine II. Mahmud, bu adamı müfsidlikle itham ederek hemen tutuklanmasını emretmiştir.⁴¹³ Ayrıca, Abdülvehhâb'ın Mevlana Hâlid-i Bağdâdî hakkında yazdığı risaleler yalanlanmış ve Şeyh Hâlid'in takva sahibi bir zât olduğu kaydedilmiştir.⁴¹⁴

Mevlana Hâlid-i Bağdâdî'nin tekrar İstanbul'a gönderdiği halifeleri vasıtasıyla Halidîlerin nüfuzları giderek artmış ve müritleri çoğalmıştır. Şeyh Hâlid'in daha evvel İstanbul'a gönderdiği ilk halifelerinin yapmış oldukları hatalardan dolayı bu yeni halifelerin irşad faaliyetleri bazı devlet adamları ve diğer tarikat şeyhleri tarafından öfkeyle karşılanmış ve tasavvuf usûl ve erkânına aykırı olarak insanları çeşitli hilelerle tarikata

⁴⁰⁸ Manneh, "19 Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidilik", s.282.

⁴⁰⁹ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri*, s.107-108; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.250;252.

⁴¹⁰ BOA, HAT, 704/33847, H. 19.07.1238 (M. 1 Nisan 1823); Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s.218.

⁴¹¹ BOA, HAT, 892/39387, H. 05.01.1243 (M. 29 Temmuz 1827); HAT, 892/39387, H. 09.01.1243 (M. 2 Ağustos 1827).

⁴¹² BOA, HAT, 826/37428, H. 05.01.1236 (M. 13 Ekim 1820); Manneh, "Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", s.356.

⁴¹³ BOA, HAT, 892/39387, H. 05.02.1243 (M. 28 Ağustos 1827); HAT, 892/39387, H. 29.12.1243 (M. 12 Temmuz 1828).

⁴¹⁴ BOA, HAT, 892/39387, H. 05.01.1243 (M. 29 Temmuz 1827); HAT, 892/39387, H. 09.01.1243 (M. 2 Ağustos 1827).

girmeye zorladıklarını sultana bildirmişlerdir.⁴¹⁵ Özellikle Mevlevî tarikatına bağlı olan Sadrazam Halet Efendi, II. Mahmud'un huzurunda sürekli Halidîleri kötölemiş ve birtakım ithamlarda bulunmuştur.⁴¹⁶ Devlet adamlarının ve Halet Efendi'nin sultanı Halidîlere karşı doldurmaları, diğer tarikatların Halidîleri kıskanarak suçlamaları ve son olarak olası bir ayaklanma, isyan veya muhalefeti engelleyebilmek adına 1828'de II. Mahmud'un emriyle Halidî dervişleri çeşitli bölgelere sürgün edilmişlerdir.⁴¹⁷

Sonuç olarak Mevlana Hâlid-i Bağdâdî ve halifelerinin irşad faaliyetleri bazı tarikat şeyhleri, devlet adamları ve toplumdan bazı kimseler tarafından hasetle karşılanmış ve faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle Bektaşî tarikatının yasaklanmasından sonra bir anda geniş bir nüfuz elde eden bu tarikat, birçok suçlamalara maruz kalmıştır. Şikâyet ve suçlamaların giderek artması neticesinde de 1828 tarihinde II. Mahmud toplu Halidî sürgünlerini gerçekleştirmiştir.

1.3. Usûlsüzlükler ve Yolsuzluklar

II. Mahmud dönemi meselelerinden biri de bazı tarikatların, şeyhlerin, dervişlerin ve halifelerin yapmış oldukları birtakım usûlsüzlükler ve yolsuzluklardır. Kişisel çıkarlar, kıskançlıklar, vazifeyi kötüye kullanma ya da layıkıyla yerine getirememesi,⁴¹⁸ sultanın emir

⁴¹⁵ Manneh, "19 Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.282-283; Mevlana Hâlid-i Bağdâdî gibi müritler de haksız suçlamalara maruz kalmışlardır. Nitekim Karaman'da Bazariyye Medresesi müderrislerinden Nakşi Mehmed Zârî Efendi bazı kıskanç kimseler tarafından haksız yere şikâyet edilmiştir. Şikâyet üzerine önce Kayseri'ye ardından da Konya'ya sürgün edilmiştir. Sonraları ise Mehmed Zârî Efendi, görevli olduğu medresede istediği gibi ders vermekle meşgul olması ve vazifesi olmayan işlere karışmaması şartıyla memleketi olan Karaman'a geri dönmesi emredilmiştir. BOA, C..MF., 2/93, H. 14.11.1230 (M. 18 Ekim 1815); Özсарay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, s.318.

⁴¹⁶ Abdülkadir Özcan, "Halet Efendi", *DİA*, c.15, 1997, s.249-251; Sadrazam Halet Efendi'nin Halidîler'e ve şeyh Halid'e karşı haksız ithamlarından dolayı araya Şeyhülislam Mekkîzâde Âsım Efendi girerek sultana bu suçlamaların doğruluğunu araştırmasını rica etmiştir. Bunun üzerine II. Mahmud iki kişiyi vazifelendirerek Şam'a göndermiş ve Halidîler'le ilgili bilgi toplamalarını emretmiştir. Hazırladıkları raporlarla birlikte İstanbul'a dönen bu iki kişi Mevlana Halid-i Bağdâdî'nin halifesi olmuşlar ve sultana iddiaların doğru olmadığını bildirmişlerdir. Ardından II. Mahmud, Halet Efendi'yi önce Bursa'ya daha sonrada Konya'ya sürgün etmiştir. Konya'daki sürgün zamanlarında infazı gerçekleştirilmiş ve İstanbul'a getirilerek Galata Mevlevihanesi'ne gömülmüştür. Algar, *Nakşibendilik*, s.234; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.251; BOA, C..DH., 336/16791, H. 29.05.1238 (M. 11 Şubat 1823); HAT, 1326/51702, H. 29.12.1238 (M. 6 Eylül 1823).

⁴¹⁷ Manneh, "19 Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", s.282-283; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.151-152; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s.256.

⁴¹⁸ Örneğin Molla adası Trepoliçe sakinlerinden şeyh Necip adındaki şahsın, vazifesi dışındaki işlere karışması ve topluma yönelik uygunsuz hareketleri hasebiyle İstanköy'e sürgün edilmiştir. BOA, C..ADL., 51/3086, H. 29.02.1234 (M. 28 Aralık 1818); Manisa Mevlevihânesi şeyhi Osman Efendi'nin kendi vazifesi ile meşgul olmayıp, belde işlerine karışmasından dolayı ihtilale neden olacağı bildirilmiştir. Bu şikâyet üzerine devlet, şeyhi uyarak tarikat işleriyle meşgul olmasını ve devletin bekası için dua etmesini emretmiştir. HAT, 670/32740, H. 29.12.1240 (M. 14 Ağustos 1825); Bektaşîlik tarikatının yasaklanmasıyla birlikte bazı Bektaşî tekke ve zaviyelerine Mevlevîyye ve Nakşibendiyye gibi tarikatlardan şeyhlerin atandığı bilinmektedir. Nitekim bu tekkelerden birisi de Hacı Bektaş-ı Veli dergâhıdır. Bektaşî geleneklerini devam

ve yasaklarına karşı gelme, şeriat kurallarına uygunsuz hareket etme,⁴¹⁹ tarikat erkânına riayet etmeme,⁴²⁰ kanunsuz yollardan tekke inşa etme,⁴²¹ devletten yardım alabilmek için olmayan tekkeyi varmış gibi gösterme veya vakıf mallarını zimmetine geçirme gibi meseleler usûlsüzlük ve yolsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²² Bu tür kanunsuz hareketler ve itaatsizlikler II. Mahmud'u rahatsız etmiş ve birtakım önlemler almak zorunda bırakmıştır. Öncelikle tekkelerin denetimini ve teftişini sıklaştırmış ve tekkelere görevli tayin etmiştir. Ardından da Evkâf-ı Hümâyün Nezaretini kurarak tüm tekke vakıflarını bu kuruma bağlamıştır. Amacı görevi kötüye kullanma, vakıf malına el koyma ve şahısların kendi menfaatleri uğruna yolsuzluk yapmaları gibi ihtimalleri ortadan kaldırmaktır. Ancak bu önlemlere rağmen usûlsüzlük ve yolsuzluk devam etmiştir. Sultan II. Mahmud, tedbirlere rağmen hatalarında ısrarcı olan, toplumun huzurunu bozan, idarecilerin işlerine karışan ve itaatsiz davranan bu şahısları tespit ederek sürgün ve idam gibi cezalara maruz bırakmıştır.

ettiren bu tekkeye Nakşibendi tarikatından bir şeyhin atanması emredilmiştir. Bu emrin üzerine tekkeye 5 Mart 1828 tarihinde Nakşibendi tarikatından usûl ve erkânlara dikkat etmek, zikir meclisleri oluşturmak, köylüyle iyi geçinmek ve şeriata bağlı kalmak şartıyla Velîyüddin Efendi atanmıştır. Ancak Velîyüddin Efendi'nin kendi halinde olması ve tekke işlerine karışmaması neticesinde görevine son verilmiş ve Sivas'a sürgün edilmiştir. C..EV., 464/23489, H. 29.12.1255 (M. 4 Mart 1840); Fahri Maden, "Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde Nakşi Şeyhler ve Sırrı Paşa'nın Lâyıhası", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.59, 2011, s.159-174.

⁴¹⁹ BOA, C..ADL., 40/2397, H. 20.08.1225 (M. 20 Eylül 1810); C..EV., 238/11874, H. 29.06.1227 (M. 10 Temmuz 1812).

⁴²⁰ Konya Asitanesi şeyhi Mehmed Said Efendi, bazı dervişlerin bir işi olmadığı ve kendisinden izin almadıkları halde İstanbul'a gitmeleri ve orada da uygunsuz hareketlerde bulunmaları neticesinde Karaman valisine şikâyet edilmişlerdir. BOA, C..DH., 39/1936, H. 06.01.1231 (M. 8 Aralık 1815).

⁴²¹ Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları", s.207; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.194.

⁴²² Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları", s.197;201-203.

SONUÇ

II. Mahmud döneminde Osmanlı topraklarında ortaya çıkan ve varlığını devam ettiren Halidî tarikatı çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. II. Mahmud döneminde devlet ile tarikat ilişkisini betimsel bir bakış açısı ile ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma arşiv belgeleri ve kaynak eserler ışığında yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde devlet ile tarikat ilişkisi ele alınmıştır. Bu doğrultuda 1808-1839 yıllarını kapsayan süreçte devlet ve Halidî tarikatının karşılıklı ilişki ve münasebetlerinin nasıl olduğu ve devlet tarafından tarikatın nasıl desteklendiğine yer verilmiştir. Devamında Halidîlerin padişah, devlet adamları, halk ve diğer tarikatlarla ilişkilerinin boyutu incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü içerisinde tarikatların ve onların meskenleri olan tekke ve zaviyelerin iç meseleleri ve devlet, vakıflar veya şahıslar tarafından tekkelere yapılan yardımlar ele alınmıştır. Bu yardımların neler olduğu, miktarları, türleri, hangi tarihlerde verildikleri, tahsis edilen tekke ve zaviyelerin isimleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise adli meseleler incelenmiştir. Devlet, tarikatlar, şeyhler ve dervişler arasında yaşanan sorunlar ele alınmıştır. Tarikat müntesiplerinin padişahın emir ve yasaklarına uymamaları, tarikat öğretilerine ehemmiyet verilmemesi, şeriata uygun olmayan davranışlarda bulunulması, şeyh ve dervişlerin kendi çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmeleri, toplum içinde sahte şeyh ve dervişlerin ortaya çıkmaları, şeyhler arasındaki rekabet ve kıskançlık ve ehil olmayan kişilerin tekkelerin başına geçmesi gibi sorunlara ulaşılmıştır. Bu sorunların giderek büyümesine engel olabilmek adına devletin sorunları nasıl çözdüğü ve hangi önlemler alarak uyguladığı da tespit edilmiştir. Tespit edilen bilgiler neticesinde kalıcı çözüm için sürgün, idam veya görevinden azledilme gibi cezaların verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca post kavgaları ve sahte şeyhlik iddiaları, şeyhlere yönelik suçlamalar, usûlsüzlükler, yolsuzluklar gibi adli mevzulara yer verilmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri devlet Nakşi tarikatı birlikteliği ve dayanışması II. Mahmud döneminde de devam etmiştir. Bu birliktelik ve dayanışma gereğince devlet Halidî tekke ve zaviyelerini sıkı bir denetime tâbi tutmuş ve Halidî şeyh ve halifelerini himaye etmiştir. Halidîler de devletin yanında saf tutarak irşad faaliyetlerinin yanında sosyo-kültürel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Devlet ve tarikatın

birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olduğu aracılık faaliyetlerinden ve tarikatın iç meseleleri ile tekkelere yapılan yardımlardan anlaşılmaktadır. Zaman zaman devlet ve Halidîler arasında bazı sorunlar ve tartışmalar da yaşanmıştır. Tüm olumsuzluklara ve problemlere rağmen devlet ve bu tarikat işbirliği içerisinde hareket etmişler ve devlet tarafından tarikata maddi-manevi çeşitli kolaylıkların sağlandığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO), İstanbul.

AE.SMHD.II. (Mahmud II): 35/2214; 38/2421; 53/3501; 57/3879; 58/3943; 64/4585; 71/5262; 71/5293; 78/5982; 81/6301; 93/7769; 93/7775; 115/9705; 116/9778; 118/9916.

C...ADL. (Adliye): 29/1734; 40/2397; 51/3086.

C..AS.. (Askeriye): 157/6940.

C..BLD. (Belediye): 9/447; 43/2143.

C..DH.. (Dahiliye): 39/1936; 70/3496; 336/16791.

C..EV.. (Evkaf): 1/45; 1/49; 6/296; 41/2050; 43/2132; 51/2548; 73/3623; 91/4523; 120/5995; 125/10447; 127/6308; 132/6560; 132/6597; 137/6804; 137/6807; 139/6946; 144/7161; 147/7308; 152/7570; 156/7776; 170/8454; 173/8650; 176/8763; 177/8802; 197/9833; 209/10445; 216/10760; 216/10776; 224/11164; 224/11165; 224/11195; 225/11217; 226/11280; 231/11501; 238/11874; 242/12061; 244/12154; 244/12198; 254/12981; 268/13680; 284/14453; 284/14470; 298/15173; 300/15262; 305/15511; 310/51777; 314/15978; 319/16222; 331/16838; 332/16863; 332/16878; 332/16879; 336/17075; 345/17546; 355/18014; 357/18107; 385/19514; 387/19625; 389/19716; 405/20538; 411/20807; 412/7057; 420/21281; 423/21417; 440/22274; 447/22602; 464/23489; 474/23980; 496/25094; 503/25420; 503/25438; 510/25790; 530/26764; 531/26810; 561/28306; 586/29566; 605/30508.

C..HR.. (Hariciye): 112/5600.

C..MF.. (Maarif): 2/93; 46/2285; 52/2572; 57/2821; 67/3320; 75/3750; 94/4669; 95/4726; 105/5227.

C..ML.. (Maliye): 15/658; 37/1654; 77/3502; 81/3727; 245/10181; 780/31853.

C..SM.. (Saray): 32/1620; 40/2031; 62/3134; 67/3357; 114/5741.

C..ZB.. (Zabtiye): 40/1970; 80/3966.

D..BŞM.MTE.d.. (Defterleri): 11593.

D..DRB.İ... (İradeler): 1/29.

HAT (Hatt-ı Hümayun): 268/15681; 290/17351; 292/17426; 464/22736; 485/23809; 485/23812; 486/23525; 486/23818; 486/23819; 486/23825; 487/23819; 487/23861; 487/23868; 487/23869; 487/23872; 492/24105; 495/24296; 496/24364; 501/24588; 502/24676; 507/24936; 515/25192; 525/25650; 527/25869; 542/26781; 542/26792; 544/26892; 548/27068; 552/27267; 552/27271; 552/27279; 553/27322; 553/27361; 553/27362; 554/24709; 637/31420; 649/31768; 656/32060; 666/32399; 666/32452; 670/32740; 704/33847; 719/34281; 734/34812; 734/34832; 734/34837; 739/35007; 742/35099; 754/35789; 756/35745; 756/35778; 767/36137; 826/37428; 892/39387; 997/41884; 1025/42742; 1064/43660; 1123/44935; 1295/50337; 1302/50712; 1302/50752; 1302/50755; 1310/51037; 1320/51539; 1322/51645; 1326/51702; 1329/51847; 1426/58366; 1444/59355; 1478/34; 1510/40; 1513/73; 1514/26; 1542/45;

1553/45; 1557/52; 1559/55; 1560/72; 1565/5; 1568/44; 1572/11; 1579/41; 1581/7; 1588/20; 1590/41; 1590/46; 1591/53; 1597/6; 1597/76; 1652/1; 1652/18.

HSD.AFT. (Ali Fuat Türkgeldi Evrakı): 1/27.

İE.HAT. (Hatt-ı Hümayun): 6/573; 6/588; 6/589.

TS.MA.e (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı): 712/27; 1171/17; 1298/11.

B. Telif ve Tetkik Eserler (Araştırma ve İncelemeler)

- Abdulkadiroğlu, A. (1986). Şeriat Uleması ve Tarikat Meşayih İhtilafı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika. *AÜİFD*, 340-349.
- Ahmet Cevdet Paşa. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev.) A. Basad Kocaoğlu, İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları.
- Ahmed Rıfkı. (2013). *Bektaşî Sırrı (1-2)*. (Çev.) Hür Mahmut Yücer, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aksan, V. (2017). *Osmanlı Harpleri (1700-1870)*. (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Aksoy, H. (2013). Zîver Paşa. *DİA*, 44. Ankara: TDV. 474-475.
- Akyıldız, A. (2007). Osmanlılar. *DİA*, 33. Ankara: TDV. 506-509.
- Algar, H. (1989). Alâeddin Attar. *DİA*, 2. Ankara: TDV. 319-320.
- Algar, H. Bâkî Billâh. *DİA*, 4. Ankara: TDV. 542-543.
- Algar, H. (1995). Emîr Külâl. *DİA*, 11. Ankara: TDV. 137-138.
- Algar, H. (1996). Abdülhâlik Gucdüvânî. *DİA*, 1. Ankara: TDV. 212.
- Algar, H. (1996). Hâcegân. *DİA*, 14. Ankara: TDV. 431.
- Algar, H. (1997). Hâlid el-Bağdâdî. *DİA*, 15. Ankara: TDV. 283-285.
- Algar, H. (1997). Halidiyye. *DİA*, 15. Ankara: TDV. 296.
- Algar, H. (2000). İmâm-ı Rabbânî. *DİA*, 22. Ankara: TDV. 194-199.
- Algar, H. (2005). Muhammed Pârsâ. *DİA*, 14. Ankara: TDV. 430.
- Algar, H. (2006). Nakşibendiyye. *DİA*, 32. Ankara: TDV. 335-342.
- Algar, H. (2006). Necmeddîn-i Kûbrâ. *DİA*, 32. Ankara: TDV. 500-506.
- Algar, H. (2007). *Nakşibendilik*. (Haz.) Cüneyd Köksal, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Algar, H. (2011). Bahâeddin Nakşibend. *DİA*, 4. Ankara: TDV. 458-460.
- Alikılıç, D. (2002). Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri. *Türkler Ansiklopedisi*, 9 içinde (875-886). Ankara: Yeni Türkiye.
- Arı, O. S. (2005). *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri 1296-1307 (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, M. (1999). Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Surnâmeler. Güler Eren (Ed.), *Osmanlı*, 9 içinde (169-189). Ankara: Yeni Türkiye.

- Aslan, H. (2009). Osmanlı İmparatorluğunda Mübarek Gün ve Gecelerden Kandiller. *İstem*, 13, 199-231.
- Artuğ, Z. T. (1999). Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek. Güler Eren (Ed.), *Osmanlı*, 9 içinde (133-142). Ankara: Yeni Türkiye.
- Aruçi, M. (2003). Mehmed Refik Efendi. *DİA*, 28. Ankara: TDV. 517-518.
- Aşçı İbrahim Dede. (2006). *Aşçı Dede'nin Hatıraları*. (Haz.) Eyüp Tanrıverdi, Mustafa Koç, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Ateş, İ. (1982). Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 15, 55-88.
- Attar, F. (1983). *Tezkiretü'l Evliya*. (Haz.) Mehmet Zahid Kotku, İstanbul: Seha Neşriyat.
- Ay. R. (2008). *Anadolu'da Derviş ve Toplum*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aydın, A. (2016). Ervadî. *DİA*, c.Ek-1. İstanbul: TDV. 422-423.
- Aydüz, S. (2002). Kethüdâzâde Arif Efendi. *DİA*, 25. Ankara: TDV. 334-335.
- Aynur, H. (2009). Surnâme. *DİA*, 37. Ankara: TDV. 565-567.
- Azamat, N. (2001). Kadiriyye. *DİA*, 24. Ankara: TDV. 131-136.
- Bahadıroğlu, M. G. (2009). Selimiye Cami ve Külliyesi. *DİA*, 36. Ankara: TDV. 434-436.
- Bardakçı, N. (2002). Şah-ı Nakşbend ve Türk Dünyasındaki Etkileri. *Türkler Ansiklopedisi*, 5 içinde (1046-1060). Ankara: Yeni Türkiye.
- Barkan. Ö. L. (1942). İstila Devirlerin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-304.
- Barkan, Ö. L. (1963). Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 271-274.
- Başkurt, İ. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 27, 118.
- Baycar, Y. A. (2006). *II. Mahmud'un Kızı Mihrimah Sultan'ın Sur'i Hümayunu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baykal, E. (2008). *Osmanlılarda Törenler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Baykara, R. *5 Padişaha Ait Fıkralar içinde* (1).
- Benli, A. (2019). Nûdehî. *DİA*, c.Ek-2. Ankara: TDV. 359-360.
- Berki, Ş. (1965). Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler. *Vakıflar Dergisi*, 6, 86-91.
- Beydilli, K. (2000). İmam. *DİA*, 22. Ankara: TDV. 181-186.
- Beydilli, K. (2003). Mahmud II. *DİA*, 27. Ankara: TDV. 354-355.
- Beydilli, K. (2006). Mustafa Reşid Paşa. *DİA*, 31. Ankara: TDV. 348-350.
- Beydilli, K. (2008). Mehmed Reşid Paşa. *DİA*, 35. Ankara: TDV. 12-14.
- Beydilli, K. (2011). Tepedenli Ali Paşa. *DİA*, 40. Ankara: TDV. 476-479.
- Beydilli, K. (2012). Vak'a-i Hayriyye. *DİA*, 42. Ankara: TDV. 454.

- Beydilli, K. (2013). Yeniçeri. *DİA*, 43. Ankara: TDV. 450-462.
- Bilgin, A. (2003). Matbah-ı Amire. *DİA*, 28. Ankara: TDV. 115-119.
- Bostan, İ. (2011). Tersane-i Amire. *DİA*, 40. Ankara:TDV. 513-516.
- Buzpınar, Ş. T. (2006). Nakîbûleşraf. *DİA*, 32. Ankara: TDV. 322-324.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. *DİA*, 37. Ankara: TDV. 567-569.
- Câbi Tarihi*. (2003). (Haz.) Mehmet Ali Beyhan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rehber Yayınları.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir*. (Haz.) Cavid Baysun, Ankara: TTK.
- Ceyhan, S. (2018). Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair. Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye’de Tarih ve Kültür içinde* (37). İstanbul: İsam Yayınları.
- Çakır, A. (2018). Kadiriyye. Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye’de Tarih ve Kültür içinde* (159-208). İstanbul: İsam Yayınları.
- Çakır, M. (2012). Osmanlı Hanedanında Doğum: Velâdeti Hümayûn. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi içinde* (64-67). İstanbul.
- Çelik, Y. (2005). *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinç, R. (2016). *18 Yüzyılda Osmanlı Merasimlerinin Mali Bir Unsuru: Atiyyeler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Emecen, F. (1991). Atiyye-i Seniyye. *DİA*, 4. Ankara: TDV. 64.
- Emecen, F. (1996). Fodula. *DİA*, 13. Ankara: TDV. 167-170.
- Ertem, A. (1999). Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 6, 47.
- Erünsal, İ. (1999). Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği. Güler Eren (Ed.), *Osmanlı*, 11 içinde (710-712). Ankara: Yeni Türkiye.
- Evliyalar Ansiklopedisi*. (1992). (Heyet) Kemal Yavuz, Ramazan Ayval, 3 içinde (400-445). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Faroqhi, S. (1995). *Hacılar-Sultanlar (1517-1638)*. (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2017). *Anadolu’da Bektaşilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fayda, M. (1991). Atâ. *DİA*, 4. Ankara: TDV. 33-34.
- Findley, C. V. (2007). Pertev Mehmed Said Paşa. *DİA*, 34. Ankara: TDV. 233-235.
- Gall, D. L. (2016). *Nakşibendilik (1450-1700)*. (Çev.) İrfan Kelkitli, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Gölpınarlı, A. (1985). *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1999). *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

- Güler, M. (1998). *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Harameyn Vakıfları ve Ehemmiyeti*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *DİA*, 42. Ankara: TDV. 475-479.
- Gündüz, F. (2007). Okmeydanı. *DİA*, 33. Ankara: TDV. 339-340.
- Gündüz, İ. (1989). *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Hafız-ı Şirazi. (2016). *Hafız Divanı*. (Çev.) Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hûd Sûresi*, 11/108.
- Işık, M. (2014). *Siyaset ve Şenlik 1836 Sur'i Hümayun*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Işık, Z. (2015). *Şeyhler ve Şahlar*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Işık, Z. (2016). *Devlet ve Tarikat*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Işık, Z. (2017). 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları. *Belleten*, 290 (81), 205-207.
- Işık, Z. (2017). *Tekkedeki İktidar*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Işın, E. (1994). Bektaşilik. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2 içinde (131-137). İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (1994). Kadiriyye. *D.B.İ.A.*, 4 içinde (372-377). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (1994). Mevlevilik. *D.B.İ.A.*, 5 içinde (422-430). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (1994). Nakşibendilik. *D.B.İ.A.*, 6 içinde (31-39). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (1994). Tarikatlar. *D.B.İ.A.*, 7 içinde (213-217). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (1999). Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat. Güler Eren (Ed.), *Osmanlı*, 4 içinde (454). Ankara: Yeni Türkiye.
- İmam-ı Rabbani. (2001). *Mektûbât-ı Rabbânî*. (Çev.) Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Çelik Yayınevi.
- İnalcık, H. (1999). Hüsrev Paşa. *DİA*, 5. Ankara: TDV. 609-616.
- İnalcık, H. Osmanlılarda Saltanat ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili. *AÜSBF*, 14, 69-94.
- İpşirli, M. (1989). II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi. *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri* içinde 49.
- İpşirli, M. (1991). Ayasofya Kürsü Şeyhliği. *DİA*, 4. Ankara: TDV. 224.
- İpşirli, M. (1991). Mekkîzâde Mustafa Âsım. *DİA*, 28. Ankara: TDV. 578.
- İpşirli, M. (1994). Duâgû. *DİA*, 9. Ankara: TDV. 541-542.

- İpşirli, M. (2010). II. Mahmud Dönemi Ulema ve Vakıflar. Coşkun Yılmaz (Ed.), (*II. Mahmud*) *Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul* içinde 272-273. İstanbul.
- İsra Sûresi*, 17/20.
- İşli, N. (1994). Okçular Tekkesi. *D.B.İ.A.*, 6 içinde (124). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kafadar, C. (1994). Yeniçeriler. *D.B.İ.A.*, 7 içinde (472-476). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kara, M. (1985). Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar. Murat Belge ve Fahri Aral (Ed.), *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4 içinde (981-982). İstanbul.
- Kara, M. (1988). Abdullah-ı İlâhî. *DİA*, 1. Ankara: TDV. 110.
- Kara, M. (1988). Molla İlâhî'ye Dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 7, 365.
- Kara, M. (1990). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (1995). Emir Buhari. *DİA*, 11. Ankara: TDV. 125-126.
- Kara, M. (2005). *Dervişin Hayatı, Sûfinin Kelâmı Hal Tercümeleri, Tarikatlar, İstılahlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (2005). Tekke. *DİA*, 40. Ankara: TDV. 368-370
- Kara, M. (2011). *Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*, 1 içinde (149-152). Ankara: TTK.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazımcı, Z. (1989). Alay. *DİA*, 2. Ankara: TDV. 348
- Kılıç, R. (2006). Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkinine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 17, 109-117.
- Köprülü, M. F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi*, 2, 23-24.
- Köprülü, M. F. (2016). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Köse, Ö. F. (2016). Cuma Vaizliği. *DİA*, c.-Ek1. İstanbul: TDV. 273.
- Kufralı, K. (1949). Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendi Muhiti. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3.
- Kurnaz, C.- Tatcı M. (1999). Hüseyin Vassaf. *DİA*, 19. Ankara: TDV. 18-19.
- Kut, G. (2003). Lâmiî Çelebi. *DİA*, 27. Ankara: TDV. 96-97.
- Küçük, H. (1976). *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*. İstanbul: Türdav Yayınları.
- Küçük, S. (2000). *XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küçük, S. (2018). Mevleviyye. Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarih ve Kültür* içinde (513). İstanbul: İsam Yayınları.

- Maden, F. (2010). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Maden, F. (2011). Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde Nakşî Şeyhler ve Sırrı Paşa'nın Lâyıhası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59, 159-174.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev.) Metin Kırıatlı, Ankara: TTK.
- Mahmud-ı Şebüsteri. (2015). *Gülşen-i Raz*. (Çev.) Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Manneh, B. A. (2004). 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidilik. (Çev.) Hür Mahmut Yücer, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*.
- Manneh, B. A. (2013). 1826'da Nakşibendi-Müceddidi ve Bektaşî Tarikatları. (Çev.) Tufan Buzpınar, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşîler ve Nusayriler Sempozyum Bildirileri* içinde. İstanbul: Ensar Yayınları
- Manneh, B. A. (2014). Halidiliğin Yükselişi ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış. Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*. Ankara: TTK.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Memduhoğlu, A. (2019). Abdurrahman Tahi. *DİA*, c.Ek-2. Ankara: TDV. 577-578.
- Memiş, A. (1998). *Halid-i Bağdad'i ve Anadolu'da Halidilik*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Muslu, R. (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları. *Nebe Sûresi*, 78/36.
- Nevşahi, A. (2013). Ya'kûb-i Çerhî. *DİA*, 43. Ankara: TDV. 281-282.
- Nutku, Ö. (1976). II. Mahmud Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler. 8. *Türk Tarih Kongresi* 3 içinde (1659). Ankara.
- Nutku, Ö. (1994). Düğün. *DİA*, 10. Ankara: TDV. 16-18.
- Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 12, 62-64.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşîlik. *DİA*, 5. Ankara: TDV. 373-379.
- Ocak, A. Y. (1996). *Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıl)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. (2018). Bektaşîyye. Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarih ve Kültür* içinde (473-477). İstanbul: İsam Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1995). Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi. *OTAM*, 6, 281.
- Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*. (2014). Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), Ankara: TTK.
- Öngören, R. (1999). Osmanlı Padişahları ve Tasavvuf. Güler Eren (Ed.), *Osmanlı*, 4 içinde (486). Ankara: Yeni Türkiye.
- Öngören, R. (2000). *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Öngören, R. (2007). Osmanlılar. *DİA*, 33. Ankara: TDV. 541-548.
- Öngören, R. (2011). Tarikat. *DİA*, 40. Ankara: TDV. 95-106.
- Öngören, R. (2018). Osmanlı Türkiyesinde Tarikatlar. Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye’de Tarih ve Kültür içinde* (78). İstanbul: İsam Yayınları.
- Özcan, A. (1991). II. Mahmud Yurt İçi Gezileri. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan içinde* (361-379). İstanbul.
- Özcan, A. (1993). Cülûs. *DİA*, 8. Ankara: TDV. 108-114.
- Özcan, A. (1996). Hac. *DİA*, 14. Ankara: TDV. 400-408.
- Özcan, A. (1996). Güreş. *DİA*, 14. Ankara: TDV. 317-320.
- Özcan, A. (1997). Hâlet Efendi. *DİA*, 15. Ankara: TDV. 249-251.
- Özcan, A. (2007). Redif. *DİA*, 34. Ankara: TDV. 524-526.
- Özcan, T. (2007). Ömer Hulusi Efendi. *DİA*, 34. Ankara: TDV. 72-73.
- Özel, A. (1999). İbn Abidin. *DİA*, 19. Ankara: TDV. 292.
- Özel, A. (2004). Mevlid. *DİA*, 29. Ankara: TDV. 475-479.
- Özer, E. (2007). *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları: II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özсарay, M. (2008). *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, N. (1982). Evkâf-ı Hümayun Nezareti’nin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümeleri. *Vakıflar Dergisi*, 2, 91.
- Öztürk, N. (1994). Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar. *Vakıflar Dergisi*, 23, 293.
- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümayun. *DİA*, 11. Ankara: TDV. 522.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 içinde (572-574). İstanbul: MEB.
- Rıfkı, A. (2013). *Bektaşî Sırrı*. (Haz.) Hür Mahmut Yücer, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sâd Sûresi*, 38/39.
- Sunay, S. (2013). Tanzimatın İlk Saray Düğünü: Sultan II. Mahmud’un Kızı Atiyye Sultan’ın Ahmed Fethi Paşa İle Evlenmesi. *Belleten*, 77, 278.
- Sunay, S. (2017). *Sur’i Hümayun Defterine Göre 19. Yüzyıl Saray Düğünlerine Dair Bir Değerlendirme*, 327-342.
- Şeker, F. M. (2004). Mevlid. *DİA*, 29. Ankara: TDV. 479-480.
- Şeker, F. M. (2015). *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şentürk, M. H. (2006). Murad Nakşibendi. *DİA*, 31. Ankara: TDV. 188-189.

- Şimşek, H. İ. (2016). *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendi-Müceddidilik*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Tahralı, M. (2018). Rifaiyye. Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye’de Tarih ve Kültür* içinde (321). İstanbul: İsam Yayınları.
- Tanman, M. B. (1988). Afganîler Tekkesi. *DİA*, 1. Ankara: TDV. 400.
- Tanman, M. B. (1994). Özbekler Tekkesi. *D.B.İ.A*, 6 içinde (199-202). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanman, M. B. (1994). Tekkeler. *D.B.İ.A*, 7 içinde (236-240). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanman, M. B. (1994). Yahya Efendi Tekkesi. *D.B.İ.A*, 7 içinde (409-412). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanman, M. B. (1998). Hindiler Tekkesi. *DİA*, 18. Ankara: TDV. 67-69.
- Tanman, M. B. (1999). Hüsrev Paşa Külliyesi. *DİA*, 19. Ankara: TDV. 48-49.
- Tanman, M. B. (2007). Özbekler Tekkesi. *DİA*, 34. Ankara: TDV. 121-123.
- Tanman, M. B. (2009). Selimiye Tekkesi. *DİA*, 36. Ankara: TDV. 438-439.
- Tanman, M. B. (2010). Şeyh Murad Tekkesi. *DİA*, 39. Ankara: TDV. 62-64.
- Tanman, M. B.- Parlak, S. (2011). Tekke. *DİA*, 40. Ankara: TDV. 370-379.
- Tanman, M. B. (2013). Yahya Efendi Külliyesi. *DİA*, 43. Ankara: TDV. 246-249.
- Tanrıkorur, Ş. B. (2004). Mevleviyye. *DİA*, 29. Ankara: TDV. 468-475.
- Tosun, N. (2006). Nakşibendiyye. *DİA*, 32. Ankara: TDV. 342.
- Tosun, N. (2009). Semmâsi. *DİA*, 36. Ankara: TDV. 498.
- Tosun, N. (2012). Ubeydullah Ahrâr. *DİA*, 42. Ankara: TDV. 19-20.
- Tosun, N. (2015). *Bahaeddin Nakşibend*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tosun, N. (2018). Nakşibendiyye. Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye’de Tarih ve Kültür* içinde (628). İstanbul: İsam Yayınları.
- Turgut, A. (1988). Abdullah Eyyûbî. *DİA*, 1. Ankara: TDV. 102-103.
- Türer, O. (2014). Osmanlı Anadoluşunda Tarikatların Genel Dağılımı. Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler* içinde (285-286). Ankara: TTK.
- Uludağ, S. (1988). Abdullah ed-Dihlevî. *DİA*, 1. Ankara: TDV. 94-95.
- Uludağ, S. (1997). Halidiyye. *DİA*, 15. Ankara: TDV. 298.
- Uludağ, S. (1997). Halvetiyye. *DİA*, 15. Ankara: TDV. 390-395.
- Uludağ, S. (1998). Hizb. *DİA*, 18. Ankara: TDV. 182-183.
- Uludağ, S., Köksal, M. A. (2002). Ahmed Kuddûsî Efendi. *DİA*, 26. Ankara: TDV. 315-316.
- Uludağ, S. (2010). Sülûk. *DİA*, 38. Ankara: TDV. 127-128.

- Uulu, D. S. (2019). *XX. Yüzyılda Türkistanlı Hacıların Hac Yolculuğu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uzun, M. (2005). Miraciyye. *DİA*, 30. Ankara: TDV. 135-140.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2013). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Varol, M. (2011). *Bektaşiliğin İlğası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vassaf, H. (1990-1999). *Sefîne-i Evliya*. (Çev.) Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş, İstanbul: Seha Neşriyat.
- Yaran, R. (1994). Düğün. *DİA*, 10. Ankara: TDV. 15-16.
- Yaşaroğlu, M. K. (2006). Muharrem. *DİA*, 31. Ankara: TDV. 4-5.
- Yavuz, S. S. (2005). Mi'rac. *DİA*, 30. Ankara: TDV. 132-135.
- Yazıcı, N. (2010). Takvim-i Vekâyi. *DİA*, 39. Ankara: TDV. 490-492.
- Yediyıldız, B. (1982). Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, 15, 23-53.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *DİA*, 42. Ankara: TDV. 479-486.
- Yıldırım, N. (2005). Miskinler Tekkesi. *DİA*, 30. Ankara: TDV. 186.
- Yıldırım, E. (2017). Nakşibendiliğin Sosyolojik Muhayyilesi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 2, 5-17.
- Yılmaz, F. (2017). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Yıldız, K. (2005). Zahîr-Batın Dayanışması; Mutasavvıf Mevlana Halid ile Fakih İbn Abidin Örneği. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 15, 131-134.
- Yılmaz, H. K. (1999). *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2016). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yılmaz, N. (2007). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet, Ulema (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: OSAV.
- Yılmaz, Ö. (2019). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yücer, H. M. (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yücer, H. M. (2016). Hoca Hüsameddin. *DİA*, c.Ek-1. İstanbul: TDV. 560-561.
- Zarcone, T. (2018). Hindîler Tekkesi. *D.B.İ.A*, 4 içinde (74-75). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

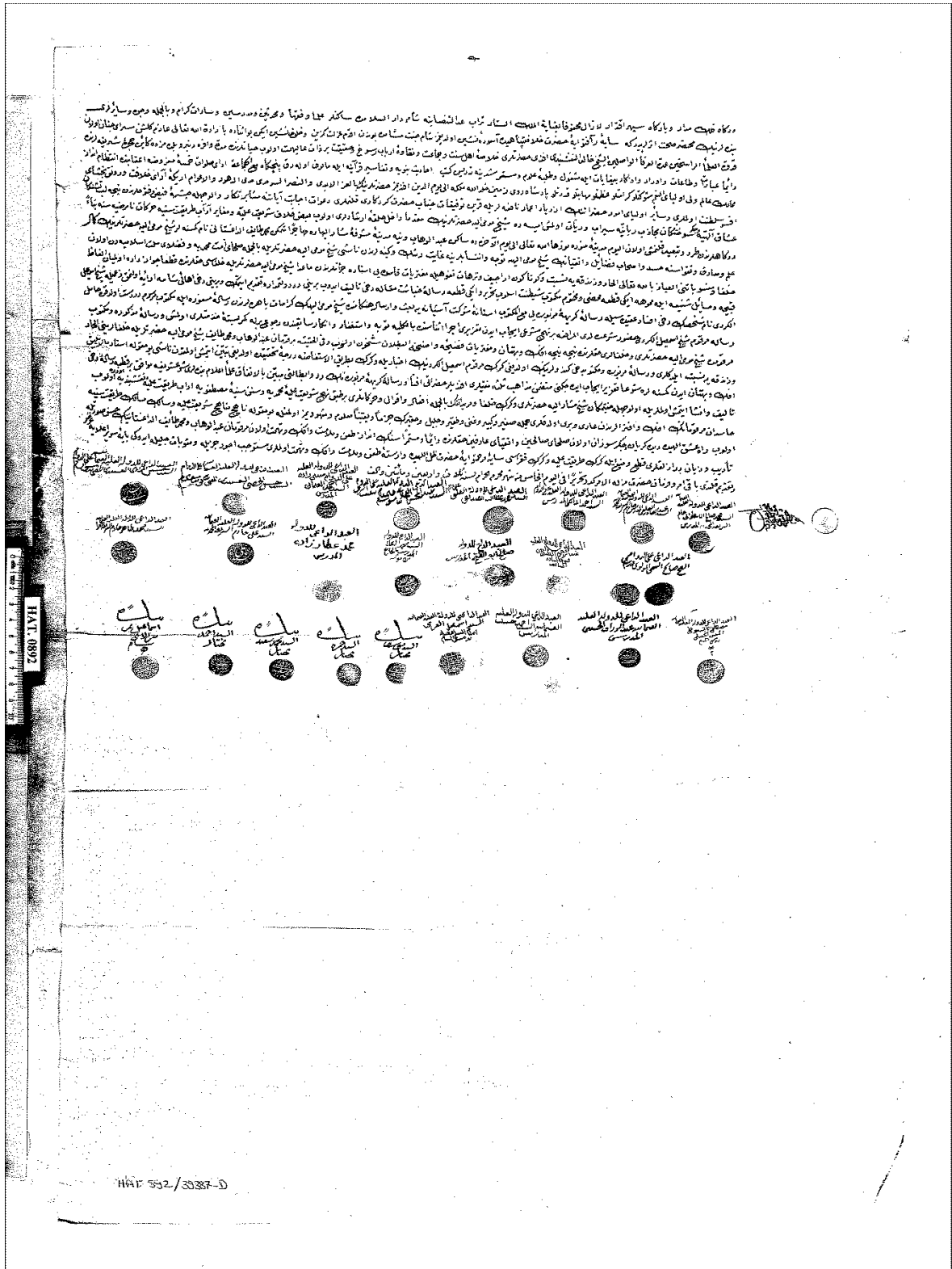
Weismann, I. (2015). *Nakşibendilik*. (Çev.) İrfan Kelkitli, İstanbul: Litera Yayıncılık.

**EK 1. Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Abdülvehhâb Efendi'nin sürgün edilmesi
(BOA, HAT 495/24296)**

[illegible]

EK 2. Şam'da vefat eden Şeyh Mevlana Hâlid-i Bağdâdî hakkındaki suçlamaların doğru olmadığı dair
(BOA, HAT 892/39387)

89

EK 4. Bektaşî tarikatına ait Tekfurdağı'ndaki Sersem Ali Baba zaviyesinin zaviyedarlığının Nakşî tarikatından bir şeyhe tevcihi
(BOA, C..EV.. 651/32819)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ◆

[illegible]

OSMANLI ARŞİVİ	
C.EV	
651	32819

EK 5. Kütahya'ya sürgün edilen Şehidlik türbedarı Mahmud Efendi Nakşibendi tarikatına intisap etmiş olmasıyla affı
(BOA, HAT 502/24676)

باشم

قامقام باشا

مشهور تفریق و عدم اعتقاد منتهی به اعدام و محض نفوذ و معلوم هر دو هم از حد و اقامه مرقم مهلا و مهمتیه مسلک قدغنیه
عدم دل ایله طریقته علیه نقشبندییه و قبول ایمنی هر عفو نه قای بوده انچه مرقوم کینت بدلی اندری دایمیزه اخاره
و مت رالیه عوفیتیه طریقته نقشبندییه ذک مرشد و متلب مت یغذون جالقیعه اکاکور عنو و اطلو قه انبارا اضمون

و فی حق اقم

قد رنو

ملانبو

کرانو

شکونو

مضد کونا هیه بنی و اجدا و غنی اولدی شهیدک نیه داری سا بوجو راقی مسلک قدغنیه عدول ایله طریقته علیه نقشبندییه رضول انیس و ارنیه
بجز اصولا عاظره سده مرحه و اطلو فی استیضاعه لایز و بریلده اعدام و محض کونه لایز اولدیجی یانیده موصلایک عضو و اطلو فی خصصه سده
علیه ادرانه جویدیه اقتضا ایله امرتریفک نصیر و نسیری صدر اعظمی بیه لری برضه شکر لایز خبر و انیس انیس اولایله اوراقه
معا شمول ملایم شمول شتاهیدی جوینجی اچین مرفوع عینه حکمیه ظل الایضی قلمش اطلو اطلو بیه نهضه اداره سینه خلافتنا هیه
مرحمت افزای سنج و صدور جویدیه لایز منظوره منفک اجزاسه بادیعت اولدیجی مطهر عانی جلیتایندی جویدیه امر و فرامات
و فی حق اقم بابشاهم حضرتیکدر

قد رنو

ملانبو

کرانو

شکونو

HAT 502/24676

HAT. 0502

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

EK 6. Nakşibendi tarikatı şeyhlerinde el-Hac Ahmed Efendi'ye İznikmid Gümrüğü'nden maaş tahsisi

(BOA, HAT 666/32399)

بسم ویزیم
سوی ایلاک هلاک جو کون فرمودن بوی انش صباغ ای و فیقه قیام اولنه خا: سنک وقف اولی مصلحت
از قیام فاعده نوجیه ایسه اولو جهله اولون

سوتنه کرامتو مایانو قدرنلو و نعمتم اقدم
از قیام اولی مصلحت فاعده نوجیه ایسه اولو جهله اولون
بوند اقدم بقی وقف منزل و سائر ایله ایکی محقره اولدیفند
وقف ضرورت ایملک اوزره در علمیه و رویت ایملره وقف موقوفه بقیه و بقیه اولی مصلحت
بایله از قیام اولی مصلحت و موقوفه ایملره ایستعا بمظله سوی ایلاک عید کون و ظایف و جرات سابع
موقوفه قید اولمید باش محاسبه و قیام ایملره و موقوفه ایملره سوی ایلاک عید کون و ظایف و جرات سابع
خطها بوند غایب قیام ایملره و موقوفه ایملره سوی ایلاک عید کون و ظایف و جرات سابع
موقوفه ضرورت ایملره و موقوفه ایملره سوی ایلاک عید کون و ظایف و جرات سابع
موقوفه ضرورت ایملره و موقوفه ایملره سوی ایلاک عید کون و ظایف و جرات سابع

11/12/666/32399

HAT. 0666

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı :

Doğum Yeri ve Yılı :

Yabancı Dili :

E-posta :

Eğitim Durumu

Lisans : Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Tarih
Ana Bilim Dalı